

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ATATÜRK

MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU
DÂHİ GENERALDEN
LİDERLİK ÜZERİNE DERSLER

AUSTIN BAY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Pegasus Yayınları: 712
Strateji/Analiz: 34

ATATÜRK

Modern Türkiye'nin Kurucusu Dâhi Generalden Liderlik Üzerine Dersler

**Özgün Adı: Atatürk: Lessons in Leadership from the
Greatest General of the Ottoman Empire**

Yayın Koordinatörü: Yusuf Tan
Editör: Dilek Yücel
Düzeltili: Haluk Kürşad Kopuzlu
Sayfa Tasarımı: Meral Gök
Film-Grafik: Mat Grafik

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık

Sertifika No: 11946

Orta Mah. Fatin Rüştü Sok. No: 1/3-A
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2013
ISBN: 978-605-343-144-2

Türkçe Yayın Hakları © PEGASUS YAYINLARI, 2013

Copyright © Austin Bay, 2011

Bu kitap ilk kez, St. Martin's Press, LLC'nin alt yayıncısı Palgrave Macmillan USA tarafından yayımlanmıştır.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları St. Martin's Press, LLC'den alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitapta yer alan fotoğraf/resim ve metinler Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti'den izin alınmadan fotokopi dâhil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No: 12177

Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han
No: 11/9 Taksim / İSTANBUL
Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46
www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

AUSTIN BAY

ATATÜRK

MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU
DÂHİ GENERALDEN LİDERLİK ÜZERİNE DERSLER

İngilizceden Çeviren:

FETHİ AYTUNA

PEGASUS YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

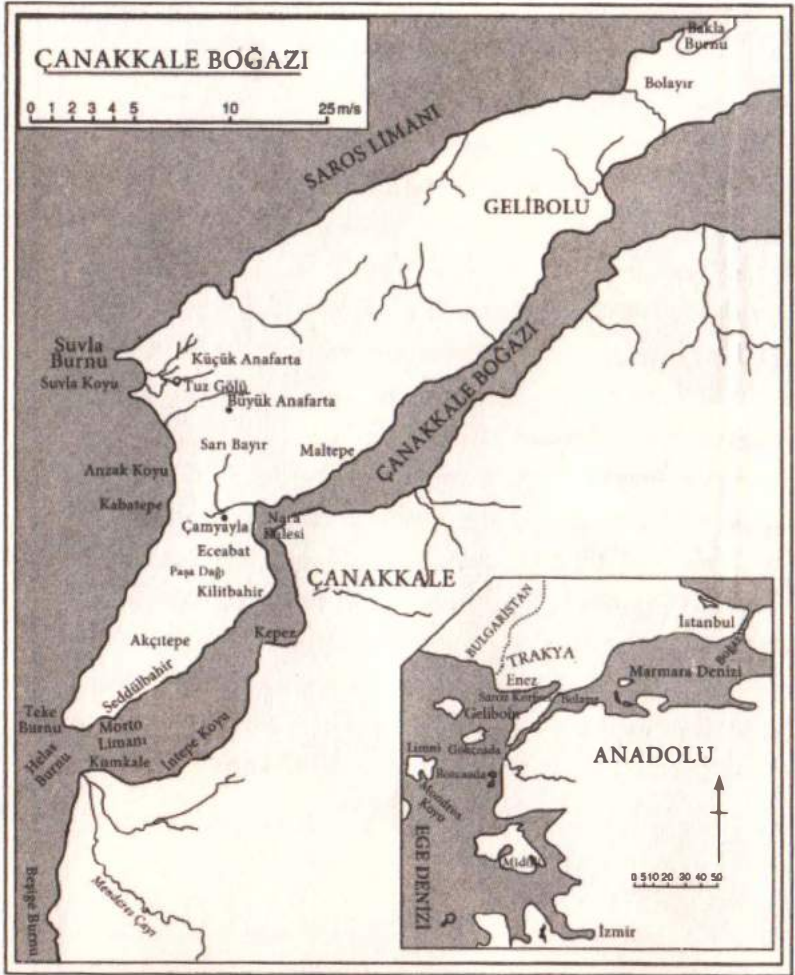

İÇİNDEKİLER

<i>Haritalar</i>	6
<i>Teşekkürler</i>	9
<i>Önsöz</i>	11
Giriş: Kazanma Vakti.....	17
1. Rumeli	29
2. Jön Türkler	39
3. İlk Tayinler, İlk İsyanlar	47
4. Karşı-Devrim (31 Mart Vakası), Hareket Ordusu ve Sonrası	61
5. 1911-1912 Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı	71
6. Balkan Savaşları	91
7. Büyük Savaş Patlak Veriyor.....	109
8. Çanakkale Savaşı	127
9. Doğu Cephesi'nden (1916) Filistin'e (1918)	147
10. Kuşatma Altındaki Anadolu	167
11. Kurtuluş Savaşı	175
12. Atatürk'ün Savaşı Yirmi Birinci Yüzyılda da Sürüyor.....	195
<i>Notlar</i>	205
<i>Kaynakça</i>	241
<i>Dizin</i>	251

TEŞEKKÜRLER

Bu projede bana yardım eden onlarca insana teşekkür etmem gerekse de özellikle Curtis Brown Ltd.'den Laura Blake Peterson'a; Deniz Piyadeleri Harp Okulu (Quantico, Virginia) öğretim üyeleri Dr. Edward Erickson ve Dr. Richard DiNardo'ya; Palgrave Macmillan Yayınevi'nden Laura Lancaster ve Colleen Lawrie'ye; Elif Sevili'ye; Kara Harp Okulu (Ankara) öğretim üyesi Yarbay Dr. Mesut Uyar'a; Dr. Yürük İyriboz'a; Dr. Susan Shwartz'a; Yarbay Bruce Johnson'a; Kirk Spencer'a; 501 Studios'tan Richard Kooris'e; Dış Politika Araştırma Enstitüsü'nden Gerald Robbins'e; Austin'deki Texas Üniversitesi kütüphaneler arası ödünç verme servisinde şimşek hızıyla çalışan görevlilere teşekkür etmek istiyorum. StrategyPage.com sitesinden Dr. Albert A. Nofi ile Jim Dunnigan her zamanki gibi uzmanlık düzeyinde araştırmalarından yararlanmamı sağladılar. Albay Kevin Smith ve Albay Sam Palmer beni teşvik etme nezaketini gösterdiler. En büyük teşekkürüyse benden sevgi ve desteklerini esirgemeyen eşim Kathleen ile kızlarım Annabelle ve Christiana'ya borçluyum.

ÖNSÖZ

Muhtemelen yirminci yüzyılda yaşamış hiçbir lider, ülkesi için Mustafa Kemal Atatürk kadar çabalamamıştır. O, Türkiye'ye bağımsızlığını kazandırmakla kalmayıp alfabesi ile kültürünü değiştirdi ve laik bir demokrasi kurdu. Ve muhtemelen yirminci yüzyılda yaşamış hiçbir general savaş meydanlarında onun kadar içgüdüye, beceriye, hangi komuta düzeyinde olursa olsun ateş altında kendini kanıtladığı disipline sahip değildi. Buna rağmen, büyük başarılarla ulaşmasından neredeyse bir yüzyıl sonra Batı'da hemen hemen unutulduğu gibi Türkiye'de bile bıraktığı miras tartışılmakta, kazandığı başarılar sorgulanmaktadır.

Austin Bay'ın bir solukta okunan Atatürk biyografisi, Başkomutan Mustafa Kemal'i – onun kim olduğunu ve başarılarını nasıl kazandığını anlatmaktadır. Kişiliğinin ve askerî lider olarak yükselişinin incelenmesi, onun ileride devlet başkanı olarak ulaştığı başarıları anlaşılır kılmaktadır. Bu kitap bir kısım Amerikalı okuyucuya coğrafyası bilinmeyen, yabancı isimlerle dolu gizemli bir ülkede geçen bir öykü gibi gelebilir. Buna karşılık Bay'ın akıcı anlatımı başka ülkelerdeki okuyucular için savaş, cesaret, devrimci değişim konusunda daha bildik bir öyküye kolay anlaşılır bir giriş sağlarken, güncelliğini yüzyıl veya daha öncesindeki kadar günümüzde de olduğu gibi koruyan bu olaylar hakkında sınırsız olasılıklar sunmaktadır.

Atatürk 1881'de, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş Avrupa topraklarının bir parçası olan, günümüzdeyse Yunanistan'a ait bulunan Selanik'te doğdu. Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Henüz küçük yaştaiken babası ölünce, annesi maddi açıdan zor duruma

düştü. Annesi onun klasik İslam ve Kuran eğitimi almasını isterken genç Mustafa daha o yaşlarda asker olmaya karar verdiğinden Batılı tarzda eğitim aldı.

“Medeniyetler çatışmasının” göbeğinde, sürekli değişim ve tehditlerle dolu, zor ve güvensizlik potansiyeli yüksek bir ortamda büyüdü. Selanik o zamanlar Osmanlı yönetimi altında olmakla birlikte Yunan rövanşizmini, pan-Slav milliyetçiliğini, çete savaşlarını, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Britanya arasındaki büyük güç rekabetinin tehdidini daima hisseden kozmopolit bir liman kentiydi. Bir zamanlar Avrupa uygarlığına karşı kudretli bir tehdit oluşturan Osmanlı İmparatorluğu, dört bir yandaki iç ve dış düşmanları tarafından kuşatılmıştı. Genç Mustafa günlük yaşamında bütün bu kültürel ve siyasi güçlerin etkisini hissetmiş olmalıydı.

Mustafa hemen hemen bütün derslerini en yüksek notla bitirdiği rüştiyeden sonra askerî okula girdi. O zamanlar en Batılaşmış Osmanlı kurumu olan ordu, imparatorluğa yönelik ölümcül tehditle savaşmak amacıyla Batı teknolojisine ve kurumlarına uyum sağlamaya çalışıyordu. Orduda görev yapan hırs sahibi her genç subay gibi Mustafa da rütbelerini hızla yükseltti. Büyük bir gayretle çalışması ve en zorlu görevleri planlaması üstlerini etkilemişti. Belli bir başarı düzeyine ulaşmayı hedefleyen hırslı ve yetenekli pek çok subaydan biriydi.

Bununla birlikte Mustafa Kemal, yaşlılarının büyük bir kısmında olmayan niteliklere sahipti. Birincisi, daha geniş bir vizyona sahipti. Batılı ordularda askerinin devlete itaat etmesi öğretilirken Mustafa ve yaşlılarından birkaç subay, askerliği bir meslekten ibaret görmeyip daha geniş çapta bir modernleşme projesi yaratmanın bir aracı olarak kullanmanın yollarını aradılar. İkincisi, kibirlilik sayılabilecek ölçüde kararlı bir insandı. Büyük hedeflere ulaşmak maksadı karşısında popülarite, güvenlik veya maddi refah gibi kişisel çıkarlar umurunda değildi. Üçüncüsü, halk, kamuoyu ve siyasi güçler konusunda olağanüstü bir muhakeme yeteneğine sahipti. Daha genç yaşlarda bile

akıllı ve zekiydi. Bütün bunlar bir araya geldiğinde padişah açısından çok tehlikeli bir genç subaydı; zira padişah Batılı etkiler altında modernleşecek bir ordunun yarattığı tehlikenin gayet iyi farkındaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce üstlendiği çeşitli görevler sırasında, Babiâli'yi devirmek üzere planlar yapan ve kendisinden birkaç yaş büyük olan Jön Türklerle tanışıp birlikte çalışmayı denedi. Silahlı çatışmaların, göğüs göğse yapılan çete savaşlarının içinde yer aldı. Osmanlı kuvvetlerinin büyük bir kısmına yayılan yozlaşma ve başıbozukluğu, halkı koruması gerektiği halde onun sırtından geçinenlerin varlığını yakından gördü. Lafını sakınmayan güçlü ve etkileyici bir kişiliği vardı. Bu yüzden reform yanlısı dava arkadaşları arasında bile düşmanları olması şaşırtıcı değildi. Gizli polisle kısa bir teması olmuştu; gelecek vadetmeyen görevlere atanmış, nüfuz sahibi olmaktan çok uzak çatışma noktalarına gönderilmişti. Buna rağmen, her zorluğun altından itibarı biraz daha artmış, yeni beceriler ve yetenekler kazanmış olarak kalkmayı bildi. Artık liderlik ediyor, plan ve müzakere yapıyor, gerektiğinde uzlaşmaya varıyordu. İkili görüşmelerde talimat veriyor, halkın karşısında konuşma yapıyordu. Rütbesi ve sorumluluğu da yükselmışti.

Birinci Dünya Savaşı bütün Avrupa'yı içine çekerken Osmanlı İmparatorluğu da bu girdabın içine sürüklenmiş ve Müttefik ordularının hedefi haline gelmişti. Batı Avrupa'daki siper savaşlarında açmaz içine giren İngilizler, Çanakkale Boğazı'nı aşip Karadeniz'e girmeyi en ümit verici fırsat olarak görüyorlardı. Böylece İttifak Devletleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yeni müttefikleri Osmanlı hükümeti arasındaki bağı koparıp Güneydoğu Avrupa'daki kuvvetlerini çarın ordularıyla birleştirmeyi hedefliyorlardı. O zamanlar donanma bakanı olan genç Winston Churchill, hayati öneme sahip Boğazları ele geçirip Rusya'ya giden denizyolunu açmak amacıyla Gelibolu Yarımadası'na karadan ve denizden çıkarma yapmaya İngilizleri ikna etmişti.

O sırada otuz dört yaşında olan Mustafa Kemal, cephenin öbür tarafındaki Türk tümenlerinden birinin komutanı olarak dünyanın büyük güçlerinin karşısında duruyordu. Derhal olay yerine intikal edip Türk askerlerinin geri çekilmesini önlemek için müdahalede bulunmuş, düşmanın kıyıdaki mevzilerini yukarıdan gören belirleyici öneme sahip tepeyi elinde tutabilmek amacıyla komuta ettiği alaylara ümitsiz görünen bir savunma eylemi için emir vermişti. Bir tepenin zirvesinde dimdik durup dürbünüyle aşağılara bakarak önce bir tugayın, ardından iki ve sonunda dört tugayın savaşını yöneten Atatürk, sonraki günler ve haftalar içinde giderek büyüyen, çarpışma kapasitesi daha fazla olan birliklerin komutanlığını üstlendi. Son derece kritik birkaç ay boyunca çıkarmayı önce durdurup etkisiz hale getirdi ve sonunda işgalci güçleri yendi.

Çanakkale Savaşı'nı değerlendiren Batılı yorumcular genellikle kendi komutanlarını kıyı başında yaşanan gecikme ve tereddüt nedeniyle suçlarlar. Nitekim bunda bir miktar doğruluk payı vardır. Fakat savaş iki taraflı bir mücadeledir. Bu kritik savaşta insan olarak iyi yönetilen ve telkinde bulunulan Osmanlı kuvvetleri daha sağlam, daha çabuk toparlanır durumdaydı ve belirleyici olan noktada daha yetenekliydi. Mustafa Kemal Atatürk böylece Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük muharebelerinden birini kazandı.

Atatürk rütbe ve sorumluluk olarak yukarılara tımandıkça kazandığı askerî başarılar da daha eksiksiz olarak anlatıldı. Bunların arasında, güçlü Rus kuvvetlerine karşı fazla bilinmeyen bir harekât sonucu Doğu Anadolu'yu savunması ve daha sonra Suriye'de Allenby'ye karşı çarpışması yer alır. Bunların ardından, savaş meydanlarında kazandığı beceri ve enerjiyi, daha üst düzeyde liderlik yaptığı mevkilere taşıdı. İngiliz işgali altında enkaz haline gelen saltanatın, üniformasını çıkarmaya zorladığı günlerde bile bu durum geçerliydi.

AUSTIN BAY

Artık Osmanlı ordusu içinde liderliğe ulaşmış ve herkesin saygısını kazanmıştı. İngilizlerin desteğindeki Yunanlara karşı ordunun başına geçip sınırları düşmandan temizleyerek günümüz Türkiye'sini yarattı.

Bugün Osmanlı İmparatorluğu'ndan artakalan topraklarda bulunan diğer ordular, siyaset ve askerliğin çekişen talepleriyle boğuşuyorlar. Siyasi reformlar ve değişim yaratmak amacıyla askerî geçmişleriyle bağlantılarını kullanmanın yollarını arıyorlar. Bugün pek çok kişinin Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptıklarını yapmanın veya tersine çevirmenin yollarını aradığı bir çağda, Austin Bay'ın Atatürk kitabı onlara kendilerini bekleyen mücadeleler konusunda belki en iyi bakış açısını sağlıyor.

—Emekli General Wesley K. Clark

GİRİŞ

Kazanma Vakti

ONUN VARLIĞI HER ŞEYİ DEĞİŞTİRDİ.

Osmanlı 9. Tümeni'nin askerleri “*İngiliz, İngiliz!*” diye bağıarak kaçarken Yarbay Mustafa Kemal bir yanda Avrupa kıtasına ait Gelibolu Yarımadası'ndaki harp cephesini, diğer yanda Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarını gören kayalık tepenin zirvesindeydi.¹ Komutanı olduğu 19. Tümen'in en büyük alayı henüz on dakika uzakta olan Mustafa Kemal bir süre bulunduğu tepeye tırmanmaya çalışan panik içindeki askerleri seyretti. Birden haykırdığı emirle kendilerine gelen askerler kaçmayı bırakmıştı. Onlara neden kaçtıklarını sorunca kendilerini kovalayan birlikleri gösterdiler. Avustralyalılara özgü kıvrık kenarlı şapkalar giymiş, Enfield .303 tüfek taşıyan İngiliz Milletler Topluluğu'na ait piyade grupları birkaç koldan hızla ilerliyordu. Genç komutan hızlı adımlarla zirvedeki kayalığın üstüne çıkıp dimdik durdu. Bu hesaplanmış bir duruş biçimiydi. Komutan olarak durumu görüp değerlendirme ve ona göre bir sonraki eylem şekline karar verme sorumluluğunu taşıyordu. Dik yamaçtan aşağı baktı. 1915 Nisan'ının bu berrak ve güneşli sabahında Avustralyalılar şafakta çıkartma yaptıkları kumsaldan yukarıya ve doğuya doğru ilerliyorlardı. Bıçak sırtı gibi dik ve çorak tepeleri tırmanarak Ege

Denizi'nden Gelibolu Yarımadası'nın ortasındaki Sarıbayır sırtlarına doğru yükselen sarı topraklı sarp dere yataklarını geçmişlerdi. Şimdi dağınık vaziyetteki Türk askerlerinin düzensiz ateşi altında zorlu dağ kütlesine tırmanmak için mücadele ediyorlardı.

Otuz üç yaşındaki Mustafa Kemal dingin görünümlü solgun yüzü ve buz mavisi gözleriyle, o kaya çıkıntısında tek başına yükselen ağacın yanında durup baktığında hemen aşağıda bekleyen müşkül durumu görmüş ve doğması muhtemel sonuçları düşünmüştü.² Avustralyalı piyadelerin Ege kıyısındaki Arıburnu koyundan Conkbayırı'nın zirvesine uzanan dere yataklarında giriştiği zahmetli tırmanma çabası, Mustafa Kemal'in durdurma azminde olduğu çok bilinmeyenli bir felaketin habercisiydi. Bu dağın etrafındaki muhtelif yerlerde yaşanan dakikalar sonraki otuz kırk yılın akışını belirleyecekti. Bu sırtları ele geçirmek için yapılan taktik çarpışmalar, yorgun Avustralyalılarla korkmuş Türkler arasında gerçekleşen göğüs göğse tüfek ve süngü çatışmaları öncelikle Türkiye ve sonuçta bütün dünya açısından son derece stratejik öneme sahipti.

Birkaç hafta önce Müttefiklere ait savaş gemileri Çanakkale Boğazı'nı aşmaya çalışmıştı. Küçük Asya'da, antik Truva kenti yakınlarındaki Kumkale'yi ve Gelibolu Yarımadası'nın güney ucundaki Seddülbahir Kalesi'ni top ateşine tutmuşlardı. Bunun ardından boğaz girişindeki çapraz ateşi aşmaya çalışan gemiler Osmanlı mayın gemilerinin büyük bir dikkatle döktüğü mayınlara çarpınca ağır yara aldılar. Birçoğu batarken ortaya çıkan insan kaybı felaket boyutundaydı. Çanakkale Boğazı'nı aşmak isteyen Fransız ve İngiliz filolarının kıyıdaki bataryaları etkisiz hale getirecek askerlere ihtiyacı vardı. Ağır ilerlediği için isabet almaya elverişli mayın tarama gemileri böylece mayınları temizleyebilir ve Boğaz'ı savaş gemilerine açabilirdi.³

Donanma geri çekildikten sonra Osmanlı ve Alman casusları, Müttefik nakliye gemilerinin Doğu Akdeniz limanlarından asker yüklediklerini gözlemlediler. Yarımada'yı savunmakla görevli Osmanlı 5. Ordusu'nun Alman komutanı General Otto Liman von Sanders, İngiliz ve Fransızların kara ve denizden bir harekât yapmasını bekliyordu. Müttefik kuvvetlerin yarımadanın neresine, ne zaman çıkacağı sorusu Osmanlı ve Alman subayları arasında hararetli bir tartışmaya yol açmıştı.

Bu sorunun cevabı zırhlılarla kruvazörlerin yarımada boyunca uzanan Türk mevzilerini bombalamaya başladığı 25 Nisan'da ortaya çıktı. Müttefikler bu kez Çanakkale Boğazı'nı yarmaya kararlı piyade tümenleriyle geri dönmüşlerdi. Müttefik komutanları Gelibolu'ya saldırmakla stratejik bir kumar oynadıklarını biliyorlardı, ancak bunun savaşı kazandırma olasılığı vardı. Batı cephesindeki değişken savaş 1914 Ağustos'unda ölümcül ve sonu belirsiz bir durma noktasına gelmişti. Birbirine üstünlük sağlayamayan Müttefik ve Alman orduları, İsviçre sınırından itibaren bütün Fransa boyunca Manş Denizi'ne kadar kesintisiz biçimde uzanan bir siper ve tahkimat sistemi inşa etmişlerdi. Cesur ancak giderek ümitsiz bir hal alan cephe taarruzları bu pekiştirilmiş savunma hattını aşamıyordu. Ağır makineli tüfek yuvalarına ve yoğun topçu ateşine karşı yapılan toplu piyade saldırıları, dehşet verici insan kayıplarına yol açtığı halde iki taraf da toprak kazanamıyordu. Ölü sayısı giderek tırmanıp düşmanı yıpratmaya yönelik sonuç vermeyen çarpışmalarla dolu korkunç günler birbiri ardına geçerken, siyasi ve askerî liderler bu duruma çareler arıyordu. Hareket ve manevra yapma kabiliyeti bir başka coğrafyadaki savaş alanında tekrar kazanılabilir miydi? Müttefikler denizlere egemen olmalarını sağlayan donanmalarına güvenerek Avrupa kıtasının güneydoğu ucundaki boğazları gündeme aldılar. Gelibolu Yarımadası Avrupa'nın kayalık bir çıkıntısı gibi Doğu Trakya'dan güneybatıya doğru uzanıp Ege Denizi'nin kuzeyini Çanakkale Boğazı'ndan

ayırıyordu. Yüksek rütbeli stratejistler Çanakkale Boğazı'nı şiddetli bir saldırıyla aşıp Marmara Denizi kıyısındaki Osmanlı başkenti İstanbul'u ele geçirmenin ve ardından İstanbul Boğazı'nda ilerlemenin hem stratejik hareket kabiliyetini geri getireceğini hem de doğudaki müttefik Rusya'ya denizden ikmal yolunu güvenceye alacağını ileri sürüyorlardı. Bu stratejik eylem, Fransa'da açmaza giren siper savaşını sona erdirebilirdi. Ege Denizi'nden Karadeniz'e uzanan boğazlar bölgesinin bütünüyle ele geçirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakır, böylece Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları iyice tecrit edilirdi.

Savaş gemilerindeki topların kıyılarla tepeleri durmaksızın döven ateşi Çanakkale Boğazı'na yapılan yeni bir taarruzun işareti olarak Mustafa Kemal ve komutanı olduğu 19. Tümen'i alarma geçirmişti. Henüz sahilin savunmasıyla görevlendirilmemiş olan 9. Tümen'e bağlı birlikler de karşılık vermeye başladı. Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun (ANZAK) ilk dalgası Arıburnu kumsalına sabah 4.30'da çıkmış ve 9. Tümen'in ön saflardaki askerleriyle çatışmaya girmişti. Seddülbahir'den gönderilen telaşlı raporlar İngiliz-Fransız ortak birliklerinin başka sahillere de çıkartma yaptığını teyit ediyordu. 19. Tümen'in 57. Alay'ı talihin yardımı ve yeni komutanının sert eğitim tedbirleri sayesinde, boğaz kıyısındaki Maydos [Eceabat] Limanı'nın hemen kuzeyinde bulunan Bigalı köyünde silahlı ve hazır durumda bekliyordu. Elinde hazır bir vurucu güç bulunan Mustafa Kemal, sinir bozucu iki saat boyunca kolordu komutanından bir talimat bekledi. Sonunda kendi iradesiyle harekete geçerek 57. Alay'a peşinden dağın tepesine çıkma emrini verdi.⁴

Mustafa Kemal'in 9. Tümen'in kaçan askerleriyle karşılaştığı Conkbayırı, ondan daha alçakta bulunan Düztepe ve Kocaçimentepe [971 rakımlı tepe] Gelibolu Yarımadası'nın tam ortasında yükselir. Sahra dürbünüyle Conkbayırı'ndan bakan birisi, Trakya'yı Anadolu'dan ayıran tarihi boğazı bütün ayrıntısıyla görebilir. Kocaçimentepe, Conkbayırı

ve Düztepe'den oluşan silsileyi elinde tutan muharip birlikler bütün Gelibolu Yarımadası'na hâkim olabilirdi. Dolayısıyla, yarımada'nın kuzey ucundaki müstahkem Bolayır kasabasıyla Seddülbahir arasında bulunan bu sırtlar, bölgenin kilit noktasıdır. Mustafa Kemal, yarımada'yı eline geçirecek ordunun Çanakkale Boğazı'na hâkim olacağını iyi biliyordu. Boğaz savunması gedik verdiği takdirde, İngiliz ve Fransız zırhlıları boğazın dar girişini aşıp Marmara Denizi'ni geçerek İstanbul'u bombalardı. Tepeye karşı saldırıya geçen Avustralyalı askerler, Müttefiklerin bu çok yönlü askerî ve siyasi harekâtının öncü kuvvetiydi. İlerleyen Avustralyalı piyadeleri izleyen büyük filolar ve kara birlikleri bütün Osmanlı İmparatorluğuna karşı ölümcül bir tehdit oluşturmuyordu. Onları burada şu anda durdurmak, takviye kuvvetlerin toplanması, karşı saldırıya geçilmesi ve Müttefiklerin cüretkâr planının bozulması için zaman kazandıracaktı.

Mustafa Kemal ve askerleri bütün yarımada'ya hâkim durumdaki tepelere varmıştı. Şimdi, çok değerli birkaç saniyelik bir süre içinde, Müttefiklerin yarımada'nın belkemiğini kırmaya yönelik hamlesine doğrudan karşı koyacaklardı. Çıplak kayalıklarda, daracık dere yataklarında tüfek tüfeğe, süngü süngüye girişilecek şiddetli bir çatışmanın eli kulağındaydı. Bu çatışmanın sonucu hayati önem taşıyordu.

Daha sonraları Mustafa Kemal, o sırtların kritik konumunun ve Birinci Balkan Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun savunma hazırlıkları konusunda kendi yaptığı tahlilin, kesin bir karar vermesine yardımcı olduğunu ileri sürecekti. Mesleki açıdan iyi yetişmiş ve sorumluluk sahibi her subayın Sarıbayır sırtlarının askerî önemini derhal kavrayacağına inanıyordu. Düşman kuvvetlerinin tepelerin hemen altında karaya çıktığı istihbaratını alan sorumluluk sahibi bir subay emirleri beklemeden harekete geçmeliydi. Derhal kritik mıntıka ya da mevziye giderek çabucak durum değerlendirmesi yapmalı ve ardından düşmanı yenmeye yönelik harekâtı yönetmeliydi. Mustafa Kemal'in askerî içgüdü ve öngörü konusunda kendi etkileyici me-

taforunu kullanmak gerekirse, Çanakkale Savaşı'nın ilk saatlerinde kılıcıyla değil dürbünüyle savaşırmıştı.⁵ Burada sahra dürbünü, stratejik içgüdü ve öngörüye yönelik askerî bir metafor olarak gayet yerinde kullanılmıştır. Olayları etraflica gözünde canlandırma yeteneğine sahip komutan, mevcut durumu değerlendirdikten sonra, zaman içinde gerçekleşmesi muhtemel etki ve tepkiler üzerine (genellikle şaşırtıcı bir zihinsel çabuklukla) varsayımlarda bulunup analizler yapar. Amacı kendi lehine sonuçlanacak şekilde düşmana karşı üstünlük elde etmektir. İçgüdüleriyle mevcut durumun kaos ve karmaşasını aşıp başkalarının göremediği askerî, siyasi, toplumsal ve hatta psikolojik fırsatları saptar. Öngörüsü sayesinde, eylemleriyle (askerî dildeki deyişleriyle harekâtlarla) yaratıp şekillendireceği gelecekteki koşulları önceden tahmin eder. Gerçekten zeki, stratejik bir lider –yani dâhi– uzun bir zaman dilimi içinde diğer liderlerin gelecekte yöneteceği başarılı harekâtlar için gereken koşulları yaratır. Dâhi kişi onlarca, belki yüzlerce yıl sonrasının olaylarını etkiler ve belirler.

İşte Atatürk böyle bir liderdi. Bir asker ve devlet adamı olarak olağanüstü kariyeri öngörü, geleceği etraflica gözünde canlandırma, karmaşık analizler yapma ve tüm bunları eyleme dönüştürme konusunda sayısız dersler içeriyordu. Üstelik bu özelliklerin hepsini kararlı bir fiziki ve moral cesaret desteklemişti.

Conkbayırı'nda ansızın gelişen krizle başa çıkmak doğuştan gelen bir cesaret gerektiriyordu.

Mustafa Kemal, 9. Tümen'in geri çekilen askerlerine, “Neden kaçıyorsunuz?” diye sordu.

Askerler, “Düşmandan komutanım,” diye cevap verdi.

“Nerede?”

“Orada,” diyerek Düztepe'yi gösterdiler. Bir düşman hattının ilerlemekte olduğuna kuşku yoktu. Düşman askerleri Mustafa Kemal'e, komutanı olduğu ve doğu yamacından gelmekte olan 57.

Alay'dan daha yakındaydı. O anda aklıyla mı yoksa sezgileriyle mi hareket ettiğini kendisi de bilmiyordu. Geri çekilmekte olan askerlere dönerek, “Düşmandan kaçılmaz,” dedi.

“Mermimiz bitti,” diye karşılık verdiler.

“Merminiz yoksa süngünüz var.”

Askerlere süngü takıp yere yatmalarını emretti. Onlar emri uygulayınca düşman askerleri de yere yattı. Böylece Osmanlı birlikleri zaman kazanmıştı.⁶

Mustafa Kemal'in doğaçlama hilesi işe yaramıştı. Avustralyalılar Türklerin durup döndüğünü ve yere yattığını gördüler. Birbirini izleyen bu hareketler tecrübeli piyadeler için pusu belirtisi anlamına geliyordu. Süngü takmaksa saldırgan bir tavrın göstergesiydi. Bu kurnazca cesaret gösterisi işe yaramıştı. 57. Alay'ın önden giden taburu birkaç dakika içinde yetişti ve böylece Osmanlı ordusunun geri çekilmesi sona erdi. Mustafa Kemal askerlerine o çok iyi bilinen emrini verdi:

“Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimizi başka kuvvetler ve komutanlar alabilir!”⁷

Türklerin sabah 10.24'te başlayan karşı taarruzuyla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih yazan yükselişi de başlamıştı.

Tek bir dakikanın gelecekteki onlarca yılı nasıl etkileyebileceğini görme –ve çok ciddi tehlikeye rağmen hedeflere ulaşmak için kararlı davranma yeteneği– Prusyalı general ve strateji teorisyeni Carl von Clausewitz'in “askerî deha” dediği özelliğin göstergesidir.

Clausewitz deha sözcüğünü, “belli bir alanda son derece gelişmiş zihinsel yetenek” anlamında kullanıyordu. “Bir araya geldiğinde

askerî faaliyetler üzerinde doğrudan etkisi olan, akıl ve mizaçla ilgili o yetenekleri,” inceleyen general, “kişisel olarak bir tehlikeyle karşılaşıldığında ve sorumluluk üstlenmek gerektiğinde,” cesaretin önemini vurguluyordu.⁸ “En yüksek cesaret örneği, tehlikelere aldırış etmemenin yanı sıra tutku, yurtseverlik ve şevk gibi olumlu güdülerin bir araya gelmesiyle oluşur.”⁹

Clausewitz savaşın özel bir zekâ türü gerektirdiğine inanıyordu. “Bir harekât sırasında kararların genellikle çok çabuk verilmesi gerekir; bir durumu değerlendirmek, hatta üzerinde düşünmek için zaman olmayabilir.” Savaşın liderler bakımından, “zihnin, nereye varacağı belli olmayan bu amansız mücadeleden hasar görmeden çıkması için vazgeçilmez iki nitelik vardır: birincisi, en karanlık anlarda bile hakikatin yolunu gösterecek şekilde insanın iç ışığını bir nebze olsun ayakta tutan zekâ; ikincisi, bu cılız ışığın gösterdiği yolu takip edecek cesaret. Bu niteliklerin ilki Fransızcadaki *coup d'oeil* deyimiyse, ikincisi kararlılık kelimesiyle tanımlanır.”¹⁰

Clausewitz, *coup d'oeil* deyimini hem “fiziki” hem de “manevi göz” anlamında kullanmıştır fakat “metafordan soyutlandığında (...) bu kavram, zihnin olağan bir durumda görmeyeceği veya ancak uzun müddet inceleyip kafa yorduğu zaman algılayabileceği bir gerçeğin çabucak kavranmasını tanımlar.”¹¹

Biyografi yazarları ve tarihçiler Atatürk’ün devlet adamı olarak kazandığı başarılar üzerinde durma eğiliminde olduğundan onun, özellikle Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı sırasında elde ettiği askerî başarılarını gözden kaçırmazlar.¹²

Bununla birlikte Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’da son yıllarda yaşanan olaylar bir Atatürk Rönesansı’nı tetiklemiştir. Atatürk, gerek

Türk halkının kişisel hayranlık duyması bağlamında gerek kamuoyundaki siyasi mücadele bağlamında hiç gündemden düşmemiştir. *Time* dergisi 1997 yılında yüzyılın insanını seçmek için okurları arasında bir anket düzenledi. Atatürk'ü seven Türkler oylarıyla web sitesini çökerttiler.¹³ Popüler Batı basınının onun başarılarını gündeme getirdiği başka örnekler de vardır. *McLaughlin Group* adlı haber programını hazırlayıp sunan John McLaughlin, 1 Ocak 2000 tarihindeki yayında "Milenyumun İnsanı" ödülünü Mustafa Kemal Atatürk'e verdiğini açıkladı. "İleriye gören bu Müslüman adam 1922'de feodal bir monarşi olan Osmanlı saltanatını ortadan kaldırdı, kadınlara özgürlük verdi, Batılı kıyafetleri benimsedi, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini getirdi. Tarihte Müslüman bir ulusu Batılı parlamenter demokrasiyle yönetilen laik bir devlet haline dönüştürmeyi başaran tek liderdi."¹⁴

Elbette bu övgüler abartılıdır, milattan sonraki ikinci binyılda, bıraktıkları evrensel mirasla yüzlerce yıllık tarihi etkilemiş binlerce insan yaşamıştır. Cengiz Han ve Shakespeare bunun çok farklı iki örneğidir. Fakat habercinin bu abartıyı bilerek yaptığını kabul edersek, McLaughlin'in bin iki yüz yıllık bir çelişki ve kanıta dayalı bir yorumda bulunduğunu anlarız. İslam ile Hıristiyanlık, Avrupa ile Asya arasında bir köprü kuran Atatürk devrimleri, Güney Asya, Afrika ve Güney Amerika da dâhil olmak üzere gelişmekte olan dünyayı etkilemeye devam etmektedir. Onun devrimleri, kökü Osmanlı'nın Bizans İmparatorluğu'nu nihayet ortadan kaldırdığı 15. yüzyıla kadar uzanan Avrasya'daki çelişkileri çözmeye başlayan koşulları sağlamıştır. Aslında 15. yüzyıl demekle durumu hafifletmiş oluruz. Asyalı ve Arap istilacılar Bizans İmparatorluğu'nun (bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun doğudaki yarısı olan bu devletin) başını birinci milenyumun ortalarından itibaren ağırtmaya başlamıştır.

21. yüzyıldaki savaşların da Atatürk ve mirasıyla doğrudan ilgisi vardır. Usame bin Ladin 11 Eylül saldırısının öncesi ve sonrasında ileri sürdüğü tezlerde Müslümanların "seksen yıldan beri"

öfke içinde yaşadığından bahsetmişti. Onun seksen yılla kastettiği olay, başta halifelik olmak üzere kalıplaşmış Osmanlı kurumlarının yerini alan Atatürk'ün toplumsal, ekonomik ve siyasi modernleşme programlarıdır. Nüfusun ezici çoğunluğunun Müslüman olduğu cumhuriyet Türkiye'sinde, Atatürk devlet işlerini Müslüman din adamlarının elinden sistematik biçimde ayırırken ülke şeriatla değil seçimle belirlenen meclisin çıkardığı yasalarla yönetilmeye başlandı. İşte El Kaide Atatürk'ten bu yüzden nefret etmektedir.

Her ne kadar bu kitapta Kemal Atatürk'ün askerî yaşamı üzerinde durulsa da, onun askerlik ve siyaset arasındaki ilişkiyi iyi anlayıp ustalıkla kullandığı da bir gerçektir. Atatürk, Clausewitz'in şu sözlerini uygulamıştır: "Savaş, siyasetin sadece bir eylemi olmayıp aynı zamanda gerçek bir siyasi araçtır; siyasi ilişkilerin başka yollarla sürdürülmesidir."¹⁵ Askerlik ile siyaseti iç içe geçmiş bir şekilde uygulamak için iktidarın askerî, diplomatik, ekonomik ve bilgiye dayalı unsurlarını bir bütün halinde kullanmak gerekir. Bu durumda Atatürk'ün askerî kahramanlıklarını ve siyasi çabalarını net bir biçimde ayırmak tamamen olanaksız hale gelir; bunu yapan çıksa bile yanlış yapmış olur. Onun yetenekleri gerek taktik gerek harekât veya stratejik düzeyde olsun, hatta herkesin at oynatamayacağı büyük strateji alanında bile her türlü çelişkinin üstesinden gelebiliyordu. Taktik tecrübeleri arasında geleneksel muharebe ve gerilla savaşı vardı. Anafartalar cephesinde ve 1916 yılında görev yaptığı 16. Kolordu'da, harekât düzeyinde başarılı bir komutan olduğunu kanıtlamıştı. Bir yandan Kurtuluş Savaşı'nı yönetirken diğer yandan Avrupa'nın büyük güçleriyle Sevr Antlaşması için verdiği diplomatik mücadele bakımından stratejik düzeydeki askerî ve siyasi liderliği çok parlaktı.

Düşmanları onun bu özelliklerini biliyordu. Atatürk, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki başbakanı (ve felaketle sonuçlanan İyonya macerasının mimarı) olan Yunan hasmı Eleftherios Venizelos'a karşı savaşı kazanmıştı. Atatürk'ü 1934'te Nobel Barış Ödülü'ne aday gösteren kişi aynı Venizelos'tu.¹⁶ Atatürk karmaşık küresel sistem içinde büyük stratejik hedeflerine ulaşabilmek için savaşı bırakıp barış yapmanın ve ardından barışı korumanın şart olduğunu anlamıştı. Kurtuluş Savaşı'nın ardından 1923'te, Venizelos'la birlikte "kaybedilen topraklar" üzerinde nüfus mübadelesi yapmayı kararlaştırdılar. Bu olay Trakya'yı ve Ege kıyılarını istikrara kavuşturdu. Mübadele iki ülkedeki aşırı uçların hâlâ öfkesini çekse de, bitmek bilmez çete eylemlerini ve azınlıkların katledilmesini önleyerek sonuçta on binlerce insanın hayatını kurtardı. Savaş kazanan bir başkan olarak Atatürk, doğduğu şehir Selanik'i geri almak için hiçbir arzu duymadı. Bu davranış, mübadele anlaşmasında onun kişisel olarak moral gücünü muazzam ölçüde artırdı. Kazanan barış için fedakârlıkta bulunmuştu. Bu, bir fatihin değil devlet adamının tavrıydı.

Atatürk savaş harekâtını diğer siyasi eylemlerle bütünleştirirken toplumsal ve kültürel güçleri de hesaba katıyordu. Günümüzde diplomasi, ekonomi, askerî güç ve bilgi gücünün sinerjisini tanımlamak için ABD Genelkurmay Başkanlığı "birleştirilmiş eylem" terimini kullanmaktadır.¹⁷ Bu terim tek başına yavan ve bürokratik olsa da düşünce, güç ve eylemin kaynaşması; beceri, düşünsel uzmanlık, psikolojik ve diplomatik ustalık, komuta etme konusunda kendine güven gibi unsurların bir arada kullanılmasını gerektirir. Bu özelliklerin tümüne bugüne dek çok az devlet adamı sahip olmuştur.

İşte Atatürk tüm bunların bileşimine sahip olup defalarca kullanmıştı. Daniel Lerner ve Richard Robinson 1960'ta yazdıkları "Kılıçlar ve Pulluklar: Modernleştirici Bir Güç Olarak Türk Ordusu" adlı makalede, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, "ka-

zandığı zaferi sadece geçici bir rahatlama” olarak gördüğünü ileri sürdüler. Yazarlara göre,

Türkiye’nin geleceğini güvence altına almak için nispeten kısa bir zamanda topyekûn bir devrim gerekiyordu. Modern bilim ve sanayi olmadan modern bir ordunun kurulması olanaksızdı. Türk halkının insan potansiyelini daha verimli biçimde kullanmasını sağlayacak siyasi ve toplumsal bir sistem yaratmadan bunları gerçekleştirmenin imkânı yoktu. Cehalet, salgın hastalıklar, dini bağnazlık ve kadercilik, kadınların ezilmesi – bütün bunlardan kurtulmak gerekti (...) kapsamlı bir reform süreci (...) uygulamaya geçirilmişti. Her bir adım arzulanan sonuçları tam anlamıyla almak için dikkatle hesaplanıp atılıyordu. Radikal bir planlamacı olarak Atatürk’ün en önemli özellikleri içgüdü, ne düşündüğünü belli etmeme ve zamanlama duygusuydu.¹⁸

Bu büyük generalin askerî mücadelelerinin incelenmesinde bu bo-yutlar ve getirdiği dinamik sonuçlar da göz önüne alınmalıdır; zira Atatürk o mücadeleleri planlar, savaşları yönetir ve gelecek eylemlere hazırlanırken onları göz önüne alıyordu.

1. BÖLÜM

Rumeli

On dokuzuncu yüzyıl sonlarının Makedonya'sında yaşayan askerliğe yatkın ve zeki bir delikanlı, Selanik sokaklarındaki yoğun söylentileri işitip bu Balkan limanının çevresindeki kırsal bölgelerin haritasını incelediğinde, Avrupa'nın bu sarsıntılar geçiren köşesindeki Osmanlı topraklarında yaşanan her günün, liderleri, her biri stratejik sonuçlara yol açacak çok zor kararlar vermeye mecbur ettiği sonucuna varırdı.

Mustafa 1881'de Selanik'te doğdu. Şehir bugün olduğu gibi o zaman da Kuzey Ege'nin en büyük limanı ve ticaret merkeziydi. 19. yüzyıl sonlarındaki Selanik şehrinin gelişip büyüyen iş merkezi, göz alıcı mahalleleri, çeşitli dillerin konuşulduğu çok yönlü hayatı, Balkanlarda yaşayan Yunanlar, Bulgarlar, Arnavutlar ve Türkler arasındaki milliyetçi çekişmeleri, şiddetli etnik kızgınlıkları aldatıcı bir şekilde gizleyebilirdi. Bununla birlikte, göz alıcı üniformaları içinde şehrin sokaklarını arşınlayan heybetli adamlar –Osmanlı ordusunun buradaki büyük garnizonunda görev yapan askerler– buraya belli bir amaçla gönderilmişti.

Osmanlı ordusunun 1683'te Viyana'da yenilmesi tarihe geçecek bir dönüm noktası olmuştu. 17. yüzyıl sonundan beri yaşanan askerî başarısızlıklar, siyasi huzursuzluklar ve kültürel yozlaşma, imparatorluğu temelinden sarsmıştı. Diplomatlarla gazetelerin köşe yazarları

Türkiye'nin yavaş yavaş gerilemesini tanımlamak için iğneleyici bir ifadeyle bu ülkeye, "Avrupa'nın hasta adamı" diyorlardı.¹ İslam'ı Tanrı'nın gönderdiği son din olarak gören Müslümanlar, geçmişte, "hatanın nerede yapıldığını" merak ediyorlardı.² Hilafetin koruyucusu olarak gördükleri Osmanlı yönetiminin İslam'ın manevi ve siyasi üstünlüğünü yeniden kuracağına inanıyorlardı. Avrupa'nın teknolojik yaratıcılığını ve "Batılı güçlerin" dünyanın her yanına ulaşmasını gözlemleyen Osmanlı padişahları ile Babıâli'deki vezirleri, neden geriledikleri konusunda kafa yoruyorlardı.³

Osmanlı savaşçı ruhunu canlandırma ve İslam'ın peygamberin gücüne güç katan faziletlerini diriltmeye yönelik çağrılarının dışında cevap arayan az sayıda yenilik yanlısı insan vardı.⁴ On sekizinci yüzyılda vezirler Batılı askerî danışmanlar getirip Batılı silahlar aldı, böylece imparatorluk dışarıdan ithal edilen uzmanlarla teknolojiye bağımlı hale geldi. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı reformcuları, Avrupa'nın eğitim paradigmalarının yükselişini görerek iki kanallı ve merkeziyetçi yapıda devlet okulları kurdular. Bu sistemde askerî akademiler subay, mülkiyeyse sivil idareci yetiştiriyordu. Böylece Türk askerî okulları yetenekli gençlere iyi bir eğitim ve itibarlı bir meslek fırsatı sağladı. Rüştîyeyi bitiren öğrenciler askerî liselere giriyor (bunlar genellikle büyük kışlaların yanında bulunuyordu), ardından başlıca eğitim kurumu olan İstanbul'daki Harbiye'de okumaya devam ediyorlardı.⁵ Bu sistemde yetişen subaylar imparatorluğun eğitilmiş elitini oluşturuyordu. Askerî açıdan yetkin hale gelip teknolojiyi kullanmayı öğrenen askerler aynı zamanda birtakım diplomatik görevler ve danışmanlık mevkileri için hazırlanıyordu. Padişah ile vezirleri bu "yeni insanların" imparatorluğun çöküşünü ve çağın gerisinde kalışını durdurmasını ümit ediyordu.

Osmanlı ordusunun sunduğu eğitim ve toplumsal fırsatların yanı sıra askerlik yaşamının zorlukları da genç Mustafa'ya çekici geliyordu. Giyim kuşam konusunda titiz olup dış görünümüne dikkat eden sarışın, beyaz tenli ve mavi gözlü delikanlı, askerî üniformaları

hayranlıkla seyrediyordu. Atatürk daha sonraları, annesi Zübeyde Hanım'a bir tartışmadan sonra, "Ben asker olarak doğdum, asker olarak öleceğim," dediğini belirtmiştir.⁶

Mustafa'nın devlet memuru olan babası Ali Rıza Bey aynı zamanda Makedonya'da kereste ticaretiyle uğraşıyordu. 1888'de Mustafa yedi yaşındayken öldüğünde, eşi Zübeyde'yi de yirmi yedi yaşında dul bıraktı.⁷ Uzun yıllardan beri çeşitli hastalıklarla boğuşuyordu. Bunların arasında depresyon ve alkolün ileri safhaya taşıdığı verem de vardı. Zübeyde Hanım'ın beş çocuğundan üçü daha küçük yaşlarda ölmüştü. Mustafa ve kız kardeşi Makbule, onun hayatta kalan biricik evlatlarıydı.⁸

Mustafa askerliğe büyük bir heves duysa da annesini bu konuda ikna etmesi gerekiyordu. Zübeyde Hanım oğlunun bu tutkusuna karşı çıkıyordu. Hem onun yaşamından endişe ediyor hem de geleneksel dinî eğitime önem veriyordu. Fakat Ali Rıza Bey oğlunun kapsamlı bir eğitim almasından yanaydı. Ailenin ikiye ayrılmasına neden olan eğitim sorunu, geniş ölçekte Avrupa'nın liberal kavramları ile geleneksel Müslüman değerleri arasında süren tartışmanın bir yansımasıydı. Geçmiş yıllarda Mustafa'nın annesiyle babası dersleri konusunda tartışmışlardı. Atatürk 1922 yılında, "Çocukluk yıllarımdan ilk hatırladıklarım, hangi okula gideceğim konusundaki tartışmalarıydı," demiştir. "Bu konuda annemle babam arasında yoğun bir çekişme vardı."⁹ Devlet memuru olan Ali Rıza Bey, Osmanlı mülki ve askerî okullarında ağırlık verilen Avrupa'nın liberal ve teknolojik bakımdan ileri düzeydeki "yeni eğitim tarzının" değerini kavramıştı. Güçlü bir kadın olan Zübeyde Hanım, Mustafa'nın dinî eğitime önem veren daha geleneksel tarzdaki bir medreseye gitmesini istiyordu. Onun düşüncesine göre mahalledeki itibarın yanı sıra dindarlık da bunu gerektiriyordu.

Doğup büyüdüğü şehir Selanik'in etrafındaki tepelerde yaşanan şiddet, Zübeyde Hanım'ın bir anne olarak itirazlarını artırmasına

neden olmuştu. Bu kozmopolit liman şehri, hareketli rıhtımları ve ışıklı kahveleriyle aldatıcı bir barış görüntüsü sunuyordu. Olimpos, Yonyo ve Kristal gibi barlarda (bu barlar Türk subayları ile askerî öğrencilerin de gözdesiydi) Yunanlar ve Bulgarlar, İtalyan denizcileri, Levanten tüccarları, Sefarad Yahudileri ve diğer yerel Makedonyalılarla bir arada kahve, bira ve sigara içip mezeleri atıştırıyordu. Hristiyan kızlar veya rıhtım yakınındaki Yunan mahallesinde yaşayan garsonlar, yüksek alkollü rakı servisi yapıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonundaki Selanik, fiziki ve kültürel açıdan Osmanlının çok dilli egzotizmiyle Avrupa'nın ticari hareketliliğini bir araya getiriyordu. Osmanlı başkenti İstanbul, Asya ile Avrupa arasında bir köprü oluşturunuyordu. Selanik her ne kadar Türk şehri olsa da Avrupa'daydı. Berlin ve Paris'le kıyaslandığında sakin bir yer olmakla birlikte Türk modernleşmecileri için entelektüel bir merkezdi. 1889'da hizmete açılan yeni demiryolu Selanik'i Avrupa demiryolu sistemine bağlamıştı.¹⁰ Ticari ürünler artık her zamankinden daha hızlı taşınıyor, insanlar daha kolay seyahat ediyordu; özellikle mali ve siyasi bilgilerin dolaşım ve değerlendirilme hızı çok artmıştı.

Bununla birlikte Selanik'in çevresindeki bölge yani Balkanlar Avrupa'nın en sorunlu noktasıydı. Genç Mustafa'nın annesiyle tartıştığı 1890'larda bölgede yaşanan milliyetçi özelemler, etnik hınçlar ve tarihî ihtilaflar Balkanları bir barut fıçısına çevirmişti. Makedonya'da yaşayan ve iç kısımlarda cirit atan öfkeli Yunan ve Slav topluluklarının gizli faaliyetleri Osmanlı zaptiyesinin başını ağrıtıyordu. Geceleri kaçakçılık veya çetecilik yapanlar, sabah olduğunda basit birer köylüye ve işçiye dönüşüyordu.¹¹ İstihbarat subayları, dağlarda dolaşan komitacıların yol açtığı şiddetin, şehirlerdeki kışkırtmaların habercisi olduğunu biliyordu. Zor kullanarak bastırılmadığı takdirde bu çeteler isyancı ordulara dönüşürdü. Tıpkı Yunanistan gibi Sırbistan da bu senaryoya uygun hareket ederek "Osmanlı boyunduruğundan" kurtulmuştu.¹² Bütün Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ama özellikle Trakya ve güneydoğu Avrupa'yı kapsayan Rumeli'de¹³ faaliyet

gösteren komitacılar, dinî sürtüşmeler, etnik çatışmalar, toprak talepleri ve milliyetçi hedefler sonunda savaşa yol açtı ve bu savaşta pek çok asker öldü. Tarihî düşmanlıkları körükleyen ekonomik değişim ve kültürel gelenekleri tehdit eden teknolojik değişim, muazzam bir siyasi gerilim yaratmıştı. Sultanın nazırları bu gelişmeleri görüp endişeleniyordu, hayatta tek bir oğlu kalan dul Zübeyde de bu endişeden nasibini alıyordu.

Tarihî ihtilaflar ve etnik düşmanlıklar siyasi çıkarlarla iç içe girmişti. Yunan liderlerin Selanik'te ve bütün Makedonya'da gözü vardı; tıpkı Bulgarlar gibi. Yunan milliyetçileri Selanik'i geri almanın Türk egemenliğinden kurtulma davasını ileriye taşıyacağını savunuyordu. Yunancadaki adıyla Thessalonica (bu ad Büyük İskender'in üvey kız kardeşinden geliyordu) Yunan Makedonya'sının en büyük limanıydı; Bizans zamanında şehir büyük bir kültür ve ticaret merkeziydi. Bulgarlar ise Selanik'i ele geçirdikleri takdirde çok değerli bir stratejik varlık, bir Akdeniz limanı kazanacaklarını düşünüyordu. Selanik Bulgaristan'ın eline geçtiği takdirde, gemileri Osmanlı kontrolündeki Boğazlara ihtiyaç duymadan bütün dünyaya açılabilirdi.

Zübeyde ve Ali Rıza, Mustafa'nın eğitimi konusunda sonunda –kelimenin tam anlamıyla– resmî bir anlaşma yaptılar. Mustafa 1888'de, babasının ölümünden önce, bir müddet mahalledeki medreseye giderek Kuran okumayı öğrendi ve mahallede Kuran öğretmeniyle birlikte boy gösterdi. Karsının geleneklere bağlılığını yerine getiren Ali Rıza, yedi yaşındaki oğlunu temel eğitim veren bir ilkokula nakletti.¹⁴ Ne var ki, kılık kıyafetine dikkat eden Mustafa, “kuşakla bağlanan şalvar giymek zorunda kaldığını,” hatırlıyordu.¹⁵ O sırada Ali Rıza Bey öldü. Ataerkil bir toplumda dul kalan Zübeyde Hanım, çocuklarıyla birlikte bir akrabasının çiftliğine taşındı. Bir süre oğlunu gelişigüzel

köy okullarına kaydettirdikten sonra Selanik'e geri gönderdi. Mustafa burada önce mülkiyeye girdi.

Mustafa'nın bu okuldaki günleri tatsız bir şekilde sonuçlandı. Öğretmeniyle yaşadığı şiddetli bir tartışmadan dolayı ondan tokat yiyince, Selanik'te yaşayan Binbaşı Kadri adlı bir subayın yardımıyla¹⁶, on iki yaşındaki bu kararlı delikanlı annesinden gizlice Selanik Askerî Rüştiyesi imtihanına girdi. İmtihanı kazanarak okula kaydoldu.

Annesinin gördüğü bir rüya, eğitimi konusundaki annesiyle arasındaki tartışmalara nokta koyup askerlik mesleğini seçmesinin önünü açmıştı. Zübeyde Hanım rüyasında oğlunun bir minarenin tepesinde duran altın bir tepside oturduğunu görmüştü. Minarenin dibine koştugu zaman derinden gelen bir sesin, "Oğlunun askerî okula gitmesine izin verirsen yukanda oturmaya devam eder, izin vermezsen oradan aşağı düşer," diye konuştuğunu duymuştu.¹⁷ Zübeyde Hanım'ın rüyası, kahramanların yaşamına destansı bir boyut katan halk masalları gibi sonradan uydurulmuş olabilir, fakat kendisi o rüyayı gerçekten gördüğünde ısrar etmişti. Bu rüyanın kaynağı ister ilahi bir işaret ister geçmişe yönelik bir tasarım olsun, oğlu gerçekten de mesleğinin zirvesine çıkmıştı.

Mustafa okuduğu ders kitaplarından ve askerî okulun atmosferinden, özellikle de askerî üniformanın yarattığı ayrıcalıktan hoşlanmıştı. Ona göre üniforma, halk içindeki statünün ve bireysel itibarın yükselmesinden daha fazlasını ifade ediyordu. Şalvar ve bol pantolonlardan kurtulup kusursuz bir kıyafete kavuşan delikanlı, yeni görünümüyle övünüyordu. Aile dostları, Mustafa'nın dış görünüşünün çarpıcı olduğunu hatırlıyordu. Vaktinden önce olgunlaşan delikanlı, sarı saçları daima taralı, çenesini havaya kalkık, elleri Avrupa tarzı dikilmiş pantolonunun ceplerinde, mahalledeki büyüklerle çekinmeden tartışmalara giriyordu.

Atatürk'ün yetişkinlik zamanı kazandığı başarıların, çocukluk dönemindeki bu ve buna benzer anılara fazladan bir boyut kattığına kuşku yoktur. Bununla birlikte Makbule, yaşamı boyunca kardeşinin dış görünümüne yönelik titiz kaygılarının yanı sıra delikanlılık çağında kızlarla flört etmesiyle ilgili (kendi hoşuna giden) anılar anlatmıştır. Kılık kıyafet bir insanı yaratmasa da başkaları üzerinde bıraktığı izlenimi pekiştirdiği muhakkaktır. Genç ve kibirli Mustafa'nın ilerideki meslek hayatı, insanlar üzerinde otoriter, zarif ve hâkim bir izlenim bırakmanın siyasi etkilerini iyi anladığını göstermektedir.¹⁸

Kemal, Osmanlıca “mükemmel” anlamına gelir.¹⁹ Mustafa'nın bu ünlü lakabı nasıl aldığı, spekülasyon ve tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. Türk geleneklerine göre yaşça büyük bir insan kendisinden genç olan kişilere ikinci bir isim verebilir.²⁰ Rivayete göre Atatürk'ün matematikte çok başarılı olması, rüştiyedeki öğretmenini çok etkilediği için ona Kemal adını vermişti. Buna karşılık bu öyküdeki ayrıntıları sorgulayan birçok yorumcu, öğretmenin Kemal ismini sınıfta Mustafa isimli bir arkadaşından ayırt etmek için verdiğini belirtir.²¹ Büyük olasılıkla genç Mustafa bu ismi, “Yurtsever şair Namık Kemal'e duyduğu hayranlıktan ötürü,” kendisi seçmişti, zira bu şairin yazdığı şiirler ve tiyatro oyunları onu entelektüel ve siyasi açıdan çok etkilemişti.²²

Mustafa Kemal askerî rüştiyede gayet başarılı oldu. Bununla birlikte, annesi o mezun olmadan önce yeniden evlenmişti. Annesinin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik durumu gayet iyi anlıyordu. Bir kadının dul olarak yaşaması zordu, ayrıca yeni eşi Ragıp Bey nazik ve cömert bir insandı. Yine de yeni bir erkeğin evin reisi olması Mustafa Kemal'in gururuna dokunuyordu; bu yüzden bir akrabasının yanına taşınmaya karar verdi. 1895'te rüştiyeyi dördüncü olarak bi-

tirdi. Mantıken sonraki adım Selanik'teki askerî liseye gitmek olurdu, fakat Mustafa birçok öğretmeninin tavsiyesi üzerine Manastır'daki²³ okulda yatılı okumaya karar verdi. Manastır üvey babasıyla arasına mesafe koymasını sağlamıştı. Yine de demiryolu sayesinde çabucak Selanik'e gidip arkadaşlarıyla ailesini görebiliyor ve Makbule'ye göre genç kızların aklını başından alıyordu.

Birçok dilin konuşulduğu Manastır; Yunan, Slav ve Arnavut topluluklarının yaşadığı, 37 bin nüfuslu bir taşra kasabasıydı. Coğrafi konumu ve nüfus yapısı nedeniyle bir cadı kazanı gibiydi. Sırbistan ve Bulgaristan'a yakın bir yerde olması, ayrıca Yunanistan sınırının hemen güneyde bulunması nedeniyle, buradaki askerî karargâh, Osmanlı hükümetinin Batı Makedonya'ya yönelik güvenlik planlarında hayati rol oynuyordu. Manastır'daki Osmanlı paşaları, komşularının kasabayı ihtilâflı bölge olarak gördüğünü biliyorlardı. Bulgaristan burayı Bizans devletinden ele geçirip 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar elinde tutmuş, daha sonra Bizanslılar tekrar fethetmişti. Manastır 1382'de Osmanlıların hâkimiyetine geçene kadar birkaç kez el değiştirmişti.

1895'te Osmanlı yönetiminin Batı Makedonya'daki egemenliği, alınan yeni askerî tedbirlere rağmen artık sürekli tehdit altındaydı. Askerî lise öğrencileri durumu ve doğuracağı sonuçları görüyordu. Civardaki dağlarla vadilerde pis bir savaş patlak vermek üzereydi. Yunan ve Slav çete baskınları artmıştı; Türkler de bunlara karşı çeteler kurmuştu ve bazıları yerel milis kuvvetleri olarak kullanılıyordu. Ege Denizi'nde eski düşmanlar arasında daha geniş çaplı ve tehlikeli bir savaş diğer ülkelerin, özellikle Büyük Britanya ve Fransa'nın dikkatini çekiyordu. 1897'de Girit'in Yunan halkı, anakarada yaşayan milliyetçilerin de yardımıyla "bağımsızlık savaşı" başlattılar.²⁴ Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu orduları Makedonya'da savaşa tutuştu ve Yunan komitacılar sınırı geçti. Osmanlı hükümeti buna bütün Rumeli'deki birliklerini takviye ederek karşılık verdi.

Balkanlardaki cephe hattı Makedonya, imparatorluğun dört bir yanındaki savaş gönüllülerini kendine çekiyordu. Yurtseverlerin Manastır'da yaptığı yürüyüş ve gösteriler askerî lise öğrencilerini

derinden etkiliyordu. Mustafa bir arkadaşıyla birlikte okulu terk etmeyi göze alıp savaşmak üzere orduya girmeye çalıştı. Bir subayın onları tanıyıp geri göndermesi üzerine bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.²⁵ Osmanlı kuvvetleri Makedonya'da Yunan saldırılarını püskürtse de Girit meselesi farklı sonuçlandı. Ada görünüşte Osmanlı egemenliğinde kalsa da özerklik elde etti. Birçok Giritli Müslüman adayı terk ederken bunların bir kısmı Osmanlı yönetimindeki Kuzey Afrika eyaleti Trablusgarp (Libya)'a yerleşti.

İyi eğitim veren okulların başarılı öğrencileri birbirinden birçok şey öğrenir. Atatürk Manastır'daki okulda kendisine entelektüel ve siyasi alanda ufuklar açan birçok öğrenciye müteşekkirdi. Şiir yazar Ömer Naci'nin tavsiye ettiği kitapların kendisini edebiyatla tanıştırdığını söylemişti. Kendisi gibi Makedonyalı (ve yaşamı boyunca mesleki ve şahsi bakımdan yakın arkadaşı) olan Ali Fethi [Okyar] mükemmel Fransızca konuşuyordu. Mustafa onun dünyaya bağlılığını çok takdir ediyordu. Siyasetle yakından ilgilenen Fethi, felsefi model olarak Batı'yı örnek alıyor, Fransız Aydınlanması'na özel bir ilgi duyuyordu. Atatürk'ü Comte, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau okumaya o teşvik etmişti.²⁶ İki genç, kendi dönemlerinin sorunlarını analiz etmede bu filozoflardan ve Fransız Devrimi'nden yararlanıyordu. Ne var ki Fransızlar çürümekte olan mutlakıyetçi bir monarşiyi devirmiş olsa da 1898'in Osmanlı İmparatorluğu, 1792'nin Fransası değildi. Fransızların devrimine Terör Dönemi ve giyotin büyük zarar vermişti. Bu cinayetler girdabı içinde askerî bir lider kontrolü eline geçirmişti. Özgürlükçü kisvesine bürünen Napolyon sonunda kendini imparator ilan edip Mısır'dan İspanya ve Moskova'ya kadar her yerde savaşmış ve serüveni Waterloo'da sona ermişti. Bağırından Voltaire çıkaramayan Müslüman bir imparatorluğun modernleşmeye giderken yürüyebileceği daha makul, daha kalıcı, o kadar yıkıcı olmayan bir yol var mıydı? Yapıcı bir Napolyon mevcut muydu?

2. BÖLÜM

Jön Türkler

Mustafa Kemal on sekiz yaşındayken, Kasım 1898’de Manastır Askerî İdadisi’nden mezun oldu. Sınıfını ikincilikle bitirmişti. Okuldaki başarısı ve liderlik yeteneği sayesinde Osmanlı başkenti İstanbul’un en kozmopolit semti olan Pera’daki¹ Harp Okulu’na kolayca girmişti. Boğaziçi’nin yerleşime açık Avrupa sırtlarında inşa edilen okul binası, Pera’nın merkezinde bulunan Taksim Meydanı’na ve imparatorluk ordusunun Taşkısla’sına çok yakındı. Türk Rönesansı döneminde sarı tuğladan yapılmış olan heybetli kışlalar, imparatorluğun muhafız birliklerini barındırıyordu. Bu muhafızlar, en büyük saray olan Dolmabahçe’yle birlikte kuzeyindeki sırtlarda hızlı bir yürüyüşle ulaşılacak mesafede bulunan ve gözlerden uzak hüküm süren Sultan II. Abdülhamit’in ikamet ettiği Yıldız Sarayı’nı koruyordu.

Mustafa Kemal, Mart 1899’da Harp Okulu’nun piyade sınıfına katıldı. Taşradaki okullardan gelen diğer öğrenciler gibi çabucak Pera’nın dik sokaklarına, şık bulvarlarına, tavernalar ve kabarelerle dolu baştan çıkarıcı gece yaşamına karıştı.

Yunancada “öte” anlamına gelen Pera, İstanbul’un Altın Boynuz adı verilen halicinin kuzeyinde kalan Trakya tepeleri için kullanılıyordu. Burası hali vakti yerinde yabancılar ve Osmanlı beyefendileri için lüks apartmanlar ve göz kamaştırıcı dükkânlarla dolu, Avrupai

bir gezinti yeri idi. İstanbul'un bu köşesinde hayatın ritmi farklı atıyordu; Türkler için halifeliğin baskıcı buyruklarının dışında varlığını sürdüren, canlı, zevk ve sefanın hüküm sürdüğü bir dünyaydı. Pera'nın bu kendine özgü konumunu, on beşinci yüzyılın ekonomisi ve nüfus yapısı belirlemişti. Pera, Fatih Sultan Mehmet 1453'te Konstantinopolis'i fethettikten sonra Rum, Venedikli ve Cenevizli tacirlerin yanı sıra büyümekte olan imparatorluğun ihtiyaç duyduğu iş bağlantılarıyla teknolojik becerilere sahip iş bilir yabancıların yarı resmî ikametgâhı oldu.²

Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde II. Abdülhamit'in imparatorluğu hızla küçülmüştü. Avrupa tesiri altındaki eğitimle yetişmiş olan subaylar ile askerî öğrenciler onun çağdışı kalmış kurumlarını ve siyasetini eleştiriyordu. Osmanlı modernleşmecilerine göre Pera'nın toplumsal ve ekonomik karışımı, Avrasya uygarlığının önündeki engeller kalktığı takdirde sahip olabileceği canlılığı gösteriyordu.

Avrupa'nın teknoloji, kültür ve eğitim alanındaki ilerlemesini okulda öğrenen Osmanlı askerî eliti sistematik bir diriliş talep ediyordu. Askerî Tıbbiye Mektebi'nin (bu okul da Pera'daydı) öğrencileri 1889'da imparatorluk çapında devrimci bir değişim yapılması gerektiğine karar verdiler ve İttihad-ı Osmanî [Osmanlı Birliği] adlı gizli bir örgüt kurdular. Devrimci siyasi reformlar gizli kalmayı gerektiriyordu, başta ordu olmak üzere sultanın hafiyeleri her yerde muhaliflerin peşindeydi. Krallar ile diktatörler kendilerine bağlı güvenlik birimlerine her zaman ihtiyatlı yaklaşırlar, otokratlar kendilerini korumak ve baskı uygulamak için onlara güvenir, fakat gözü yukarıda olan bir general her zaman bir darbe tezgâhlatabilir. Padişahın içinde bulunduğu durum son derece ironiktir; zira askerî ve sivil memurlar onun modernleşmede medet umduğu temsilcilerdi. Sultan teknolojik açıdan modern bir ordu istemekle birlikte, modernleşme alet edevattan daha fazlasını gerektiriyordu – sonuçta insanların

yeni teknolojiyi kullanmayı öğrenmesi şarttı. Yeni teknolojinin ortaya çıkışı, toplumsal sistemi gözle görülür şekilde olmasa bile buna ayak uydurmaya zorlayacak biçimde yeni bilgilerin öğrenilmesini de beraberinde getiriyordu.³ İmparatorluk yüzyıllar boyunca dışarıdan uzmanlar getirmişti ama bu yabancılar siyasi bakımdan girift ilişkiler yaratma tehlikesi taşıyor ve kültürel değişimleri tehdit ediyordu.

Teknolojik bakımdan modern, kendi gücüne dayanan bir Osmanlı ordusu yaratıp asker yetiştirmek, eğitim sisteminin ıslah edilip modernleştirilmesini gerektiriyordu. Askerî eğitim sisteminin kendisi, bilginin kurumsal ölçekte modernleşmesinin örneğiydi. Bilgiyle donanan subaylar yeni toplumsal fikirlere açık oluyordu. Daha çok bilgi sahibi olmak, liberal siyasi fikirlere duyulan ihtiyacı gündeme getiriyordu. Benzer bir süreç Batı Avrupa’da yaşanmıştı. Matbaanın icadı Martin Luther’in papaya meydan okumasının her tarafta öğrenilmesini sağlamıştı. Sonraki yüzyıllarda astronomik, jeolojik ve zoolojik bulguları inceleyen bilim insanları, Hristiyan ve Yahudi dininin kutsal kitaplarında yazılanları sorgulamıştı. Linguistik ve antropolojik yöntemleri kullanan Alman dilbilimciler, kutsal kitaplarda anlatılan öykülerle Sümer efsaneleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmişti. Allah’ın son gönderdiği kitap olan Kuran ve halifelik kurumu da aynı sorgulamaya tâbi tutulabilir miydi? Yeni teknolojinin beraberinde getirdiği toplumsal uyum hareketlerinin, telafisi olanaksız bir noktada devrimci siyasi değişim yaratmaması amacıyla, sultanın hafiyeleri sorun yaratma potansiyeli taşıyanları yakından takip ediyor ve gerektiğinde avlamak için harekete geçiyordu.

Tıbbiye öğrencilerinin kurduğu gizli örgütün adı 1895’te İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirildi. Osmanlı reformcuları örgüte katılırken, başta Paris ve Cenevre olmak üzere Avrupa’da sürgünde bulunan radikaller Cemiyet’le işbirliği yaptılar. Tıbbiyedeki muhalifler 1896’da bir darbe girişiminde bulundular. Hafiyelerin açığa

çıkarması üzerine darbe başarısızlığa uğrarken, liderler tutuklanıp suçlu bulundu ve sürgüne gönderildi.⁴

Ne var ki reformcu fikirler, yirminci yüzyıl başlarında Pera’da okuyan askerî öğrencileri etkilemeye devam ediyordu. “Kültür ve ilerlemenin dili” olarak gördüğü Fransızcasını ilerleten Mustafa Kemal, Fransız gazetelerini bir solukta okuyordu.⁵ Bunlardaki köşe yazıları ile makaleler, Avrupa’nın liberal meşrutiyetçiliğine ait yaygın kültürel ve entelektüel parametreleri yansıtıyordu.

Atatürk bir mülakatta o günleri şöyle anlatmıştı: “Harbiye’deki yıllarım sırasında siyasi fikirler ortaya çıkmıştı. Durumu henüz tam olarak kavrayamıyorduk. Abdülhamit devriydi. Namık Kemal’in kitaplarını okuyorduk. Sıkı takip altındaydık. Çoğu zaman koğuşlarda, yattıktan sonra okuma imkânı buluyorduk. Bu yurtsever eserleri okuyanlar sıkı takip altındaysa işler yolunda gitmiyor demekti. Fakat olayın özünü tam olarak kavrayamıyorduk.”⁶

Bununla birlikte siyaset Mustafa Kemal’e tam olarak çekici gelmiyordu. Yalnızdı, toplumsal açıdan deneyimsizdi ve siyasi bir bağlantısı yoktu. Pera’nın gece yaşamı –New York’taki Greenwich Village ve New Orleans’taki Fransız mahallesiyle kıyaslanabilir–Harbiye’deki ilk yılında onun için müthiş bir cazibe merkeziydi. Dostları, düşmanları, hafiyeler, daha sonraları hakkında en iyi biyografileri yazanlar karmaşık bir gerçeği, “Mustafa Kemal’in Pera’da gözü kara bir şekilde eğlenmesini doğruluyordu.”⁷

Okula yeni başlayan öğrenciler için itibarlı bir konum olan çavuşluğa getirilmesine rağmen, Atatürk Harbiye’deki ilk yılını “saf gençlik hayalleriyle” harcadığını belirtmişti. Manastır’dan okul arkadaşı Ali Fethi’yle birahanelerde ucuz bira içerek geçirdiği günlerin ardından sınıftaki durumu gerilemişti.⁸ Ali Fuat Cebesoy adlı uzun boylu bir öğrenciyle tanışıp arkadaş oldu. Emekli bir Osmanlı paşasının oğlu olarak başkentte büyüyen Ali Fuat, Mustafa Kemal’i ailesinin devlet

memuru ve askerî elitten oluşan itibarlı çevresiyle tanıştırdı. Mustafa Kemal, arkadaşının babası İsmail Fazıl Paşa'yı etkilemişti. Fuat ise arkadaşına Kuzguncuk'taki yalıyı kendi evi gibi görmesini söyledi. Paşa, Mustafa Kemal'e çok babacan davranıyordu.⁹ İsmail Fazıl Paşa, padişahın bağımsız politik fikirler olarak gördüğü reformlara sempati duyuyordu. Nüfuzlu ailesinin sağladığı koruma sayesinde hapse atılmaktan kurtulmakla kalmayıp genelkurmayda görev almayı da başarmıştı.¹⁰ Yakın arkadaşlarından biri olan Ali Nazım Paşa (daha sonra Habsburgların başkenti Viyana'ya elçi olacaktı) Kemal'le karşılaştığı zaman, erkenden olgunlaşmış bu gençten son derece etkilenmişti. Falih Rıfkı Atay, paşanın Kemal'e şöyle söylediğini aktarır: "Sen bizim gibi sıradan bir subay olmayacaksın; ülkenin kaderini değiştireceksin. Sana iltifat ettiğimi sanma; yönetmek için dünyaya gelmiş büyük adamların daha küçük yaşlarda bile sergilediği kabiliyet ve zekâyı sende görüyorum."¹¹

Mustafa Kemal rakıya çok düşkün olmakla birlikte sonunda kendini derslere verdi. Strateji ve taktik konusunda doğuştan gelen bir yetenek sergilerken gerilla harbine de yoğun bir ilgi duyuyordu. Harp okulundaki üçüncü senesinde siyasete yönelik ilgisi aktif faaliyete dönüştü. Birkaç arkadaşıyla birlikte gizli bir cemiyet kurup gizlice siyasi içerikli bir gazete çıkarmaya başladı.¹²

Mustafa Kemal teğmen rütbesiyle 1902'de mezun oldu. Okulu 459 öğrenci arasında sekizincilikle bitirdiği için hemen Harp Akademisi'ne girdi. Burası, imparatorluğun en iyi ve başarılı subaylarını kurmay olarak yetiştiriyordu. Akademideki öğretmenleri onun tarihe ilgisini canlandırırken, Napolyon'un askerlik hayatı en çok ilgisini çeken konuydu. Bu sırada siyasi faaliyetlere devam ediyordu. Akademi kumandanı Rıza Paşa, Mustafa Kemal'in gizlice çıkardığı gazeteyi

duymakla birlikte pek çok aydın Osmanlı subayı gibi reform yanlısıydı. Gazeteyi yasaklayıp subayları cezalandıracağını söylemesine rağmen bu tehditleri asla uygulamaya koymamıştı.¹³

Harp Akademisi'ndeki dersler, Harbiye'deki derslere göre daha zordu. Saygın bir öğretmen olan Yarbay Nuri, gerilla harbinden unsurlar da içeren taktik dersine giriyordu. Öğrencilerini gerilla harbinin stratejik bir ikilem olduğuna dair uyarıyordu: "Savaşı sürdürmesi kadar bastırması da zordur."¹⁴ Nuri Bey öğrencilerine, "ayaklanma dışarıdan olduğu gibi içeriden de patlak verebilir," diyordu.¹⁵ "İçerisi" veya yurt içinde yapılan çete savaşı kavramı Mustafa Kemal'in dikkatini çekmişti. İleri görüşlü bir senaryo çizdi. Buna göre, Trakya'da konuşlanan asi bir kuvvet, İstanbul'a karşı harekât yapıyordu.¹⁶ Mustafa Kemal'in akademide yazdığı bu senaryo zamanla kaybolmuştu. Bu teorik savaş oyunu varsayımı daha ayrıntılı hale getirilmesi gerekse de, Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki milli mücadele hareketini kurarken izleyeceği stratejinin nüvesini oluştuyordu.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının akademideki faaliyetlerinden daha tehlikeli olan gizli örgütler Rumeli ve Anadolu'da hızla çoğalıyordu. Makedonya'nın batısındaki köylüler ve çiftçiler Ağustos 1903'te tarihe İlinden Ayaklanması olarak geçen bir isyan sonucu devlete başkaldırdı. İsyancılar "Makedonya Makedonyalılarıdır" diye haykırıyordu. Oysa Makedonyalılar, Mustafa Kemal örneğinde olduğu gibi etnik açıdan birbirine karışmıştı. Buradaki Türkleri ve Yunanları fazlalık olarak gören isyancılar, sadece Bulgar Slavlarının yaşayacağı bir Makedonya istiyordu. Kalabalık bir isyancı grubu Kırşova kasabasına (Manastır yakınlarında) saldırıp ele geçirdiği gibi, Doğu Trakya'ya da baskınlar yaptı. İsyancılara karşı acımasız bir dizi harekât yapan Osmanlı kuvvetleri Eylül 1903'te ayaklanmayı bastırdı. Bu ayaklanma iyi koordine edilmediği halde, eşzamanlı ve iyi planlanmış saldırıların düzensiz güçler tarafından yapıldığı zaman

bile, çok çeşitli cephelerde savaşmak durumundaki Osmanlı ordusuna ciddi bir tehdit oluşturabileceğini göstermişti.

Mustafa Kemal Harp Akademisini Aralık 1904'te kırk üç kişi arasında beşincilikle bitirdi. İlk on üç mezun yüzbaşılık rütbesinin üstünde olan kurmay yüzbaşılığa terfi etmişti.¹⁷ İstanbul'da yeni emirleri beklerken bir yandan da Makedonya'da bir göreve atanmayı ümit ediyordu, zira buradaki 3. Ordu reformcu askerî politikaların beşiği idi. Aralarında Ali Fuat'ın da olduğu birkaç subay arkadaşıyla birlikte Beyazıt'ta bir evde oturuyorlar ve siyasi tartışmaları sürdürüyorlardı. Artık sultanın hafiyesi olarak etraflarında onlara sempatiyle bakan yüksek rütbeli subaylar değil, padişaha bağlı yöneticiler vardı. Siyasi faaliyeti nedeniyle ordudan atılmış bir asker kılığına giren gizli bir ajan, bu genç subaylardan yardım isteyerek onların güvenini kazanmıştı. Ajanın hilesi işe yaradı; subaylar ona yatacak yer verdiler fakat fikirlerini onun yanında uluorta konuşmaya devam ettiler.¹⁸ Önce gazeteye yardım eden İsmail Hakkı, ardından Ali Fuat ve Mustafa Kemal tutuklandılar. Bu olay onun mesleğini ve muhtemelen yaşamını tehlikeye atmıştı.

Atatürk bu olayı psikolojik yıldırma harekâtı olarak görüyordu. Önce yıldırma, ardından uzlaşma, rakiplerini işbirliğine zorlamayı amaçlayan padişahın her zamanki tavrıydı. Atatürk bu olayları, yazar Falih Rıfkı Atay'a tarafsız bir gözle anlatmıştı: "Ona [asker kılığındaki ajana] yardım etmeye karar verdikten iki gün sonra, ondan Beyazıt'ta bir kahvede buluşmamızı isteyen bir not aldım. Kahveye gittiğimde yanında sarayda görev yapan bir yaver olduğunu gördüm. Arkadaşımız İsmail Hakkı o gün tutuklanmıştı, ben de ertesi gün tutuklandım... Bir süre tek başına nezarette kaldım, sonra beni saraya götürdüler (...) Orada kanundışı teşkilat kurup gazete çıkarmakla, evimizde toplantılar düzenleyip tartışmakla suçlandık (...) Büyük ihtimalle hürriyetimi Harp Okulu kumandanı Rıza Paşa'ya borçluydum. Bana

ATATÜRK

haber gönderip her şeyi bildiğini, bizi savunmaya kendini mecbur hissettiğini bildirip artık daha dikkatli davranmamız için bizi uyardı.”¹⁹

Muhafızlar ne kadar iyi davranırsa davransın bir Osmanlı hapishanesinde bulunmak zorlu ve kötü bir tecrübeydi. “Ordudan uzaklaştırılmaktan” korkan Mustafa Kemal Batı Avrupa’ya kaçmayı düşünüyordu.²⁰ Hapiste ne kadar tutulduğu kesin değilse de en az bir hafta tutuklu kaldıktan sonra salıverilmişti.

3. BÖLÜM

İlk Tayinler, İlk İsyanlar

Siyasi faaliyette bulunmaktan dolayı hapis yatması siciline işlenen Mustafa Kemal'in ilk tayin yerinin Makedonya olması çok düşük bir olasılıktı. Muhtemelen uzak bir eyalete atanmayı bekliyordu. Bu, mesleki anlamda bir darbe demekti; zira İstanbul hükümeti başta Makedonya olmak üzere Güneybatı Avrupa'yı imparatorluğun parçalanmaya en açık toprağı olarak görüyordu. Bölge azar azar Osmanlı devletinin elinden çıkıyordu. 1903'teki İlinden Ayaklanması'nın ardından barışı korumak amacıyla uygulamaya konulan Murzsteg Reform Programı, Türk zaptiye kuvvetlerini denetlemek amacıyla Makedonya'ya uluslararası gözlemciler gönderilmesini içeriyordu. Avrupa'nın büyük güçleri padişahı bu planı kabul etmeye zorlamıştı. Başta İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri olmak üzere öfkeli Osmanlılar bu durumu, Türk hükümrancılığının bir kez daha küçük düşürülmesi ve aciz Abdülhamit'in utanç verici şekilde geri çekilmesi olarak görüyordu.¹ Makedonya'da İsmail Enver (Birinci Dünya Savaşı yıllarının harbiye nazırı) gibi seçkin genç subaylar, Avrupa topraklarının kaybedilmesinin yol açtığı sorunlara karşı koymaya çalışıyordu. Makedonya'nın son derece önemli olduğuna inanan bu hırslı genç subayların mesleki ve siyasi itibarı da burada yükselecekti.

Mustafa Kemal, imparatorluğun başka bir yerine atanmasını sürgün veya mesleki gelişimini engelleyecek bir ceza olarak görüyordu.

Ali Fuat da aynı sıkıntıyı yaşıyordu. Babası İsmail Fazıl ikisine de sempati duyuyordu. Bu emekli paşa, nüfuzunu kullanarak Ali Fuat ve Mustafa Kemal'in 5. Ordu'ya atanmasını sağladı. Görünüşe bakılırsa şartlı bir anlaşma vardı: Eğitimin bütün aşamalarını (süvari, piyade, topçu) çok iyi notlarla bitirir ve davranışlarında –en azından gizli polis tarafından– bir kusur bulunmazsa, bu iki subay Makedonya'ya gönderilebilirdi.

5. Ordu'nun bütün Osmanlı Suriye'sine dağılmış birlikleri vardı. Nüfus ve coğrafya bakımından çok karmaşık bir bölge olan bu vilayet günümüzde Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin'e (Batı Şeria ve Gazze) ait topraklar içeriyordu.² Ali Fuat'ın tayini Beyrut'a çıktı. Araplara ait olmakla birlikte yoğun Levanten nüfusu nedeniyle Pera kadar kozmopolit bir ruha sahip olan şehir, sık kahveleri, güzel kadınları ve Akdeniz'den esen serinletici meltemiyle ünlüydü. Mustafa Kemal'in tayin olduğu 13. Süvari Alayı ise kızgın Suriye çölünün kenarındaki Şam'da bulunuyordu. Bununla birlikte o arkadaşına göre daha şanslıydı. Savaşı siyasetin bir uzantısı olarak gören bu geleceğin asker-devlet adamı için Şam, eğlence hayatının yoğun olduğu Beyrut'a göre çok daha öğretici bir yerdi.

Mustafa Kemal 1905 Şubat ayının sonuna doğru göreve başladı. İmparatorluğun güçlü olduğu günlerde sipahiler padişahın ordusundaki en seçkin birlikti. Ne var ki Osmanlı süvarisi o zamandan beri çok gerilemişti.³ Kırım Savaşı'nda çok başarısız olan atlı birlikler savaştan sonra yeniden düzenlenmişti. Buna rağmen süvari birlikleri, piyade ve topçu birliklerine kıyasla ikincil bir güç olarak görülüyordu.

Suriye'deki kıta hizmeti askerleri bedenlen ve zihnen bir sınavdan geçiriyordu. Bölgenin çöllerini, dağlarını, kuru nehir yataklarını, kasvetli kasabalarını boydan boya arşınlamak piyade ve süvari

birliklerinin yorgunluktan tükenmesine ve sık sık dağılmasına yol açıyordu. O çetin arazi, at sırtında görev yapan kurmay yüzbaşının hem kemiklerini hem beynini terbiye ediyordu.

Suriye, Mustafa Kemal için aynı zamanda insanlar arasındaki çatışmaların tarihî ve psikolojik beşiği olması bakımından da bir okul olmuştu. Rumeli’de tarihî husumetlerin mevcut düşmanlıklara yol açmasına çocukluk ve askerî öğrencilik yıllarında tanıklık etmişti. Oysa Suriye’de insanlar arasındaki kötü enerjinin patlak verdiği olaylarla boğuşurken hayati kararlar verip uygulamaya geçirmesi gerekiyordu; artık bir gözlemci veya öğrenci değildi. Burası mesleğinde ilerlemek isteyen bir subay için sıradan bir görev yeri değildi; bu aşamada başarılı olabilmek –belirsiz koşullar altında sorumluluk üstlenip otorite uygulamak– bir lideri sıradan insandan ayıran bir sınavdı.

Şam aynı zamanda Mustafa Kemal’in bir Arap vilayetini katıksız ve huzursuz biçimde gözlemlemesini sağlamıştı. Şehir nüfusunun ezici çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte, yüzyıllardır süren Osmanlı yönetimine rağmen Araplar ile Türkler arasında kültür, dil ve etnik yapı bakımından büyük fark vardı. Yine de birçok Arap, Müslüman dünyasının koruyucusu olan halifeye bağlılığını bildiriyordu. Hicaz’daki kutsal şehirlerin muhafızı olan padişahlar onların belli ölçüde saygısını kazanmıştı. Buna rağmen 1905’te yavaş yavaş Medine’ye doğru ilerlemekte olan Hicaz demiryoluna yerli halkın büyük bir kısmı karşı çıkıyordu. Suriye şehrinin toz toprak içindeki sokakları ve sefil mahalleleri Arapların sessiz öfkesini gizlemiyordu. Zeki bir kurmay yüzbaşı, aynı dini paylaşmanın bu hanedan yönetimine bağlılığı garanti etmeyeceğini kolayca anlayabilirdi. Ortaçağ’dan kalma bu imparatorluğun Avrupa’nın devrimleriyle, demiryollarıyla, telefonlarıyla ve söylenenlere bakılırsa Amerika’nın motorlu uçaklarıyla yeterince baş etmesi söz konusu değildi.

Mustafa Kemal, bazı Osmanlı memurları ve subaylarının Suriye’yi Allah karşısında eşit dindaşların yaşadığı bir vilayet değil de talan

edilmeye elverişli bir yer olarak gördüğünü çabucak öğrenmişti. Bazen bütün bir birlik, eşkıyaya karşı harekât yapma kisvesi altında hırsızlık yapıp haraç toplamak için aşiretlerin yaşadığı bölgelere sefer düzenliyordu. Padişahın yolsuzluğa bulaşmış veya bezgin idarecilerinin askerlere çoğu zaman maaş ödemekteki acizliği, Osmanlı subaylarına yağma yapmak için bahane oluşturunuyordu.

Atatürk'ün iki subayla birlikte Hamidiye Çarşısı'ndaki bir anısı Suriye'nin içinde bulunduğu durumu gösteriyordu. "Bunlardan birisi Havran'daki harekâttan sorumlu komutandı. Süvari pantolonu giymişti ama ayağında terlik vardı. Dış görünüşüne önem veren bir insan olduğundan Mustafa Kemal ona bu tuhaf kıyafetin nedenini sordu. Subay, 'Bundan başka pantolonum yok,' diye cevap verdi. Hırsızlığa tenezzül etmeyen bir subaydı." Süvari pantolonu altına terlik giyen adam, 13. Süvari Alayı komutanı Albay Lütü idi.⁴

Bununla birlikte, meydana gelen hırsızlıklardan Albay Lütü'nün haberi vardı. Suriye'nin Havran sancağında dışarıdan müdahalelere karşı çok şiddetli direnmeleriyle ünlü Dürzü aşiretler yaşıyordu. Mustafa Kemal'in atanmasından kısa bir süre sonra patlak veren Dürzü isyanını bastırmak üzere 5. Ordu'ya bağlı süvari birliklerine emir verilmişti. Mustafa Kemal bölgeye gitmek için emir alanlar arasında değildi. Harekete geçmeye çok istekli olduğundan, Havran'a düzenlenecek harekâtı bir arkadaşından duyunca alay komutanıyla konuşmaya gitti. Fakat Albay Lütü onun harekâta katılma isteğini şu sözlerle reddetti: "Henüz eğitimin bitmedi (...) Ayrıca sen kurmay subaysın, bu işler sana göre değil. Burada sorun çıkarmayacağını farz ediyorum. Her halükârda maaşını alacaksın!"⁵ Mustafa Kemal, 5. Ordu komutanıyla görüşmeye çalışsa da mareşal onu kabul etmedi. Bunun üzerine 29. Süvari Alayı'nda görevli kurmay yüzbaşı arkadaşı Müfit Özdeş'le birlikte harekâta katılmak üzere Havran'a gitti.⁶

Mustafa Kemal oraya vardığı zaman gördüklerinden dehşete düşmüştü. Bu sefere katılan Osmanlı süvarileri isyancılarla savaşıyor,

Arap aşiretlerini yağmalıyordu. Yarım yamalak bir hırsızlık seferi organize edilmişti. Yağmacılar Havran'ı belli bölgelere ayırmıştı. Bu bölgelere giden münferit birlikler köyleri yağmalayıp halkın malını alıyordu. Elinde yeterince parası, tercihen altını olan Osmanlı tebaası rüşvet ödeyerek bu soygundan kurtuluyordu. Suriye'deki ordu, imparatorluğu korumuyor, bölgeyi haraca kesiyordu.⁷

Havran hakkında anlatılan başka bir olayda, Mustafa Kemal ile Müfit Özdeş arasında bir konuşma yer almaktadır. Özdeş kendisine altın teklif edildiğini söylediği zaman Mustafa Kemal hemen atılır: "Sen bugünün mü yoksa yarının mı insanı olmak istiyorsun?" Özdeş, "Tabii ki yarının," diye cevap verir. Mustafa Kemal, "O halde o altını alamazsın," der.⁸

Atatürk'ün hayatını yazan Andrew Mango, bu seferle ilgili küçük ayrıntıları şüpheyle karşılayıp geleceğin cumhurbaşkanı dürüst Mustafa Kemal ile hilekâr Sultan Abdülhamit'i karşı karşıya koyan bir "ahlak masalı" olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte bu öykü, Atatürk'ün resmî hayatı içine değişmez biçimde yerleşmiştir. Olay etkileyicilik bakımından abartılmış olsa bile, Mustafa Kemal bundan sonraki yıllarda daha çetin koşullarda, bu öyküde öne çıkan karakter özelliklerini sergilemiştir. Bu özellikler yüksek rütbeli bir komutanın kişiliğini tarif eden Clausewitz'in sözlerine uymaktadır: "Güçlü bir karakter (...) en yoğun duygular altında bile dengesi bozulmayandır." Bu örnekteki yoğun duygular açgözlülük, çevre baskısı ve misilleme korkusudur. Havran öyküsünde, tutkulu olduğu halde o anın tutkularına esir olmayan bir adam anlatılmaktadır. Savaşmakta olan bir komutanın "dengesini" korumasının anahtarı olacak şekilde "daima akılla hareket etmesini bilen" bir insan söz konusudur.⁹

Bu olayı Jön Türk hareketi bağlamı içinde değerlendiren Mango şu noktaya dikkat çeker: "Devrimci subaylar devletin yozlaşmasına karşı duydukları nefrette samimiydiler, onların istediği para değil iktidardı."¹⁰ Yolsuzluklar Osmanlı iradesini tüketmiş, yönetimi zede-

lemiş, orduyu zayıflatmıştı. İttihat ve Terakki gibi devrimci örgütler Osmanlıları altın ve gümüşün değil reformcuların eline geçecek iktidarın canlandıracağını ileri sürüyordu.

Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı ele geçirebilmek için son derece dikkatli bir örgütsel planlamayla desteklenen siyasi mücadele gerekiyordu. Bu da kişisel açıdan büyük risk demekti. İğneleyici bir gözlemlerde bulunan Mango'ya göre, "Jön Türk devrimi uygulama aşamasında darmadağın bir meseleydi."¹¹ Hareket ilk aşamalarında şüpheli ilişkilerin, gizlice hesaplanmış hamlelerin, hırs dolu insanların bir araya geldiği gizli toplantıların iç içe girdiği karışık bir labirent gibiydi.

Mustafa Kemal'in 1906'dan 1908'e kadar yaşadığı süreç diğer devrimci subayların yaşadıklarına benziyordu. Albay Lütfü 1905 sonlarına doğru¹² onu Mustafa Efendi (daha sonra Mustafa Cantekin adını aldı) ile tanıştırmıştı. Bu adam, Dostoyevski veya Eric Ambler'in romanlarındaki cesur ancak trajik bir geçmişe sahip ikincil karakterlerin ete kemiğe bürünmüş hali gibiydi. Şam'ın Hamidiye çarşısında dükkânı vardı. Bir zamanlar İstanbul'daki Askerî Tıbbiye Mektebi'nde okurken edindiği devrimci fikirler onun mesleğine mal olmuştu. 1900 senesinde tutuklanıp üç yıl hapiste kalmış, ardından Suriye'ye sürülmüştü.¹³ Sürgündeyken kurduğu gizli örgüt Osmanlı'nın dirilişini savunan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturmuştu. Bu cemiyete katılan Mustafa Kemal, "çeşitli askerî birliklerde eğitimini sürdürme bahanesiyle" Kudüs, Beyrut ve Yafa'da yeni hücreler kurdu.¹⁴ Ali Fuat Beyrut'ta ona katıldı.

Mustafa Kemal bir sene süren süvari eğitimini tamamlayınca 1906 başlarında piyade eğitimine devam etmesi için Yafa'daki bir tüfek taburuna atandı. Öğrenciyken imparatorlukta değişim gerçek-

leştirmek için ne yapmak gerektiğini tam olarak bilmiyordu. Ordu içinde faaliyet gösteren Vatan Cemiyeti ona bu yolu açmıştı. Ne var ki, Suriye’deki Vatan hücrelerinin faaliyet alanı kısıtlıydı. 3. Ordu’nun bulunduğu Manastır ve 2. Ordu’nun bulunduğu Edirne nedeniyle Rumeli toprakları stratejik siyasi hamleler yapmak bakımından belirleyici bölgeydi. Beyrut’tan Selanik’e giden gemiler de vardı. Mustafa Kemal siyasi örgütlenme alanını genişletme fırsatını burada bulacağını düşündü.

Gizli faaliyetler her çağda koruma ve inkâra gerek duyar. Mustafa Kemal’in yeni görev yeri ikisini de sağlıyordu. Tüfek taburu Aralık 1905’ten Ekim 1906’ya kadar Necef Çölü’nde seferlere çıkmıştı.¹⁵ Bu çöl, sultanın muhbirlerinin olağan faaliyet alanı dışında bulunuyordu. Karargâhta görev yapan arkadaşlar evrakları geciktirebilir, değiştirebilir ve kaybedebilir. Nitekim Mustafa Kemal’in 5. Ordu karargâhında arkadaşları vardı. Tüfek taburunun komutanı Ahmet Bey onu destekliyordu. Mustafa Kemal gemiyle Selanik’e vardığı zaman bir arkadaşı gümrükten kolayca geçmesine yardımcı oldu. Temaslarına başlamadan önce annesini ziyaret etti.

Mustafa Kemal Makedonya’da yaşayan bir askerî liderin, özellikle Selanik’teki kıdemli topçu müfettişi Şükrü Paşa’nın imparatorluğu kurtarmaya ant içmiş bir hareketi destekleyeceğini düşündüğünden öncelikle onu ziyaret etti. Kıtasından izinsiz ayrılan bir askerin ona gitmesi gözü pek bir hamleydi, buna rağmen Şükrü Paşa zaptiyeye haber vermedi. Mustafa Kemal ona bir mektup yazdığını ve dolaylı yollardan kendisini teşvik eden bir cevap aldığını belirtti. Buna rağmen Şükrü Paşa ona yardım etmeyi reddetti.¹⁶

Mustafa Kemal paşalara güvenemeyeceğini anlamıştı. Genç subaylar ile aydınlar faaliyete katılmaya daha hevesliydi. Geçmişteki devrimci girişimlerin başarılı olamamasını “herhangi bir örgütlenme olmadan faaliyete geçmeye” bağlıyordu.¹⁷ Bu durumu düzeltmek ve önderlik etmek için Selanik’e gelmişti.

İleride Jön Türk hareketine dönüşecek kadronun birçok önemli ismi Mustafa Kemal'in Selanik'teki Vatan Cemiyeti'ne katıldı. Bunların arasında Harp Okulu'ndaki sınıf arkadaşları Ömer Naci ve Hakkı Baha ile Hüsrev Sami ve İsmail Mahir vardı. Orduda ve aydın çevrelerde önemli bir nüfuzu bulunan Mehmet Tahir de cemiyete katıldı.¹⁸ Üyeler Kuran ve silaha el basarak yemin ettiler. Silah onların "devrimé bağlılığını ve gerektiği takdirde silaha başvurma kararlılığını" simgeliyordu.¹⁹

Paşalarla görüşmek ve silah üzerine yemin etmek dikkat çekici davranışlardı, nitekim Mustafa Kemal'in faaliyetleri sonunda açığa çıktı. Ordu yetkilileri onun sahte izinle Selanik'e geldiğini ve onu tanıyan bir doktordan hava değişimi raporu aldığına dair haberler duymuştu. 5. Ordu'daki arkadaşları Mustafa Kemal'i uyardı. Bunun üzerine Selanik'ten ayrılıp Yafa'ya döndü ve doğruca güneydeki Necef Çölü'nde bulunan Birüssebi kasabasındaki kıtasına gitti. Yalancı tanıklar ve sahte evraklar onun anlattıklarını pekiştiriyordu. "Akabe limanı konusunda İngiliz yönetimindeki Mısır hükümetiyle yaşanan tartışmada Osmanlı çıkarlarını korumak amacıyla" Necef'e gitmişti.²⁰

Ekim 1906'da topçu eğitimi için tekrar Şam'a tayin edildi. 20 Haziran 1907'de kolağası rütbesine terfi etti. Ardından kısa bir süre 5. Ordu karargâhında görev yaptı. 16 Eylül 1907'de Makedonya'ya tayin emri aldı.²¹

Makedonya devrimin eşiğindeydi. Mustafa Kemal'in kurduğu Vatan Cemiyeti muhtemelen başka örgütlerin kurulmasına yol açmıştı, ancak harekete önderlik etmek istediği takdirde fiziki varlığıyla orada olması büyük önem taşıyordu. Mustafa Kemal'in yokluğunda Vatan Cemiyeti daha büyük bir devrimci harekete dönüşmüştü. Mustafa Kemal artık olayların merkezinin dışında kalmıştı. Selanik'te Vatan

hücrelerini kurduğu zaman, ileride Jön Türk triumvirasını* meydana getirecek (ve ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyecek) olan kişiler Makedonya'da zaten isim yapmıştı: posta memuru Mehmed Talat, kurmay binbaşı Ahmet Cemal ve kolağası İsmail Enver. Mustafa Kemal gibi Makedonya'da yetişen Enver, Osmanlı askerî sisteminin başarılı subaylarından biri olup 1902'de Harp Akademisi'ni üst sıralarda bitirmişti.

Mustafa Kemal Suriye'ye döndükten sonra, Talat Paşa Eylül 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni (OHC) kurdu. Selanik Vatan hücresinin birçok üyesi OHC'nin düzenlediği ilk toplantılardan birine katıldılar. Bunların arasında Mehmet Tahir ve Ömer Naci de vardı. Cemal ve Enver paşalar da Talat Paşa'nın cemiyetine katıldılar. Enver Paşa'ya 3. Ordu karargâhlarında hücreler kurma talimatı verildi. Diğer subaylar Edirne'deki 2. Ordu karargâhında örgütlendiler. Genç yaşlardaki İsmet İnönü, Trakya'da bu ordunun içinde kurulan hücrelerden birine katılmıştı. OHC yeni katılan üyelere Sultan Abdülhamit'in istibdat yönetimini devirip 1878'de yürürlükten kaldırdığı 1876 Anayasası'nı yeniden hayata geçireceğine dair yemin ettiriyordu. OHC üyeleri Eylül 1907'de sürgündeki Osmanlılarla işbirliği yapmaya ve teşkilatı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile birleştirmeye karar verdiler. Enver aynı ay içinde binbaşılığa terfi etti. Manastır etrafındaki eşkıyalara karşı seferler düzenleyip Arnavut, Yunan ve Bulgar çetelerle çarpıştı. Bir ayaklanma gerçekleştirmek için gerilla taktikleri kullanmak gerektiğini ileri sürüyordu. Selanik'te, Talat'ın liderliğindeki OHC kurucuları, büyüyen İTC'nin "beyin takımını" oluşturdular.²²

Talat, Enver, Cemal, bu üç isim, bir meşrutiyet devrimi planlayan hareketin liderleriydi. İTC'ye Şubat 1908'de lider değil üye olarak katılan Mustafa Kemal, doğal olarak teşkilatın beyin takımında de-

* Üç kişiden oluşan otorite, yönetim. (yay. n)

gildi.²³ H. C. Armstrong 1933'te yazdığı biyografide Mustafa Kemal'i sert biçimde eleştirse de İTC'ye geç katılmasını ele aldığı satırlarda gerçeklik payı vardır: “[İTC liderlerine yönelik] eleştirilerinde keskin ve kim olursa olsun gözünün yaşına bakmıyordu. Kendisine karşı çıkanlar olursa kavgı ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni üstünkörü idare edilen, etkisiz bir teşkilat olarak görüyordu.”²⁴ Armstrong, mağrur bir Mustafa Kemal portresi çizer: “Liderlere karşı saygı duymuyordu. Hepsiyle tartışıyordu. Enver aceleci bir adam; Cemal kambur, yağız, çabuk fikir değiştiren bir şarklı; posta memuru Talat hantal bir ayıydı (...) Subay arkadaşları onu dik kafalı, insanları küçümseyen biri olduğu için sevmiyordu. Eleştirileri her zaman iğneleyici ve keskin olup yumuşaklık sağlayacak mizah duygusundan yoksundu.”²⁵

Temmuz 1908'de, yirmi yedi yaşındaki Mustafa Kemal, Selanik'i Üsküp'e bağlayan demiryolu hattına askerî müfettiş olarak görevlendirildi.²⁶ Demiryolunda seyahat etmek, hat boyunca dizilmiş İTC hücreleri arasında irtibat kurma olanağı sağlamıştı. Ali Fuat'a göre bu görev, üstü kapalı bir güven belirtisi olsa da, Mustafa Kemal'in hem gizli toplantılarda hem Selanik kahvelerindeki sohbetlerde İTC liderlerinin “devrimci politikasını” eleştirmesi yüzünden “gözden düştüğünün” göstergesiydi.²⁷ Saldırgan eleştirileri nedeniyle o sıralarda baş ağrısı yaratan Mustafa Kemal, bu görevle devre dışı bırakılmıştı.

Sultanın yönetimine karşı Makedonya kırsallarında hoşnutsuzluk giderek artıyordu. Şubat 1908'de Hicaz'a gönderilmesi kararlaştırılan bir redif birliği buraya gitmeyi reddetmişti. Bu durumu soruşturmak üzere İstanbul'dan bir heyet geldi. Hafiyeler devrimci subayları tespit etti. Büyük Britanya ve Rusya, 1908 baharında Makedonya'nın özerkliği konusunda yeni yaklaşımları ele almaya başladı ve sonuçta ortaya Reval Programı çıktı. Reval görüşmesinde, Büyük Güçler arasında Balkanlar konusunda bir yakınlaşma aransa da bir sonuca varılamadı. Fransa bu girişime sıcak bakarken, Almanya ve Avusturya-

Macaristan karşı çıktı. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nda düşman haline gelecek taraflar diplomatik çatışmaya girişti. Jön Türkler, Reval'in Osmanlı çıkarlarına karşı düşmanca olduğuna inanıyordu.²⁸ Liderler bir bildiri yayınlayarak Makedonya'ya barışı sadece İTC'nin getirebileceğini iddia ettiler.²⁹

Temmuz 1908'de ayaklanma patlak verdi. Ohri yakınındaki Resne'de, bir casusun teşkilat içine sızdığını ve muhtemelen silahlı mücadeleye yönelik planları öğrendiğini fark eden Binbaşı Ahmed Niyazi (Resneli Niyazi), kumandası altındaki askerlerle birlikte, "Resne kıışlasındaki silah, mühimmat ve hazineyi alarak" dağa çıktı.³⁰ Birkaç hafta sonra Enver Paşa ve Eyüp Sabri (Akgöl) de isyana katıldı.³¹

Başlangıçtaki ayaklanmalar askerî açıdan önemsiz olsa da siyasi açıdan ses getirecek türdendi. Saray muhafızlarının erişim alanı dışındaki Osmanlı ordusu başkaldırmıştı. 3. Ordu ve 2. Ordu'daki İTC üyeleri anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini istiyorlardı. O sırada demiryolu teftişiyle görevli olan Mustafa Kemal'in kumanda edeceği askeri yoktu. Bu da, zaferin siyasi güce dönüştürüldüğü bir dönemde, savaş meydanında zafer kazanamaması anlamına geliyordu.

Olaylar hızla gelişti. Asiler 7 Temmuz'da, Niyazi'nin ayaklanmasını bastırmak için Manastır'a gönderilen paşayı öldürdüler.³² Padişah temmuz ortasında İzmir'deki birliklere gemiyle Selanik'e gidip isyanı bastırma emri verdi. Ne var ki İTC üyeleri bu birliklerin içine sızmıştı, Selanik'e varan askerler isyana katıldılar.³³ Manastır'daki kuvvetlerin komutanı olan Osman Hidayet Paşa 18 Temmuz'da öldürüldü.³⁴ Buna karşın tutuklanan kimse olmadı. Makedonya'daki bütün kasabalar anayasanın ilan edilmesinden yana tavır aldılar. Kaçınılmaz sonu gören padişah 23 Temmuz'da meşrutiyet ilan etti. Yeni bir meclis oluşturulacaktı.

Başlangıçtaki yalpalamalara rağmen isyan başarılı oldu. Bütün dünya telgraf yoluyla durumu öğrendi. İstanbul'da yaşayan Halide

Edib Adıvar, “Bütün imparatorluk büyük bir coşkuya kapıldı,” diyerek bunun manevi açıdan yeniden doğuşa yol açmasını diliyordu.³⁵ Enver, Niyazi ve Sabri paşalar ayaklanma sonucu “Hürriyet Kahramanı” ilan edilmişti.³⁶ Mustafa Kemal’e gelince, kendisinin katılmadığı Selanik’teki İTC toplantısı sonunda, teşkilatın politikası ve hedeflerini açıklamak üzere Trablusgarp’a gönderilmesine karar verildi.³⁷

Bu göreve tek başına gönderilmişti.³⁸ Britanya kontrolündeki Mısır tarafından imparatorlukla bağlantısı kesilmiş olan Trablusgarp, iki farklı coğrafi bölgeye bölünmüştü. Kıyı şeridindeki şehirlerde özerkliğe önem veren tüccar kabileler vardı. Uçsuz bucaksız çöldeyse, dışarıdan gelen otoriteye saygısı günden güne değişiklik gösteren yarı göçebe kabileler yaşıyordu.³⁹ Suriye ve Arabistan’da yaşayan Müslüman Araplar İTC’ye karşı temkinli yaklaşıyordu, sonuçta padişah onların halifesiydi. Fakat Trablusgarp daha tehlikeliydi.

Trablus ve Bingazi’de meşrutiyet karşıtı gösteriler yapılıyordu. Bu gelişmelerden korkmuş insanları, bağınaz dindarları ve fırsatçıları yatıştırmak için kendine güven ve yaratıcı diplomasi gerekiyordu. Selanik’tekiler Mustafa Kemal’in bu iş için en uygun kişi olduğunu düşünmüş olmalıydılar. Komite ona harcamalar ve gerektiği takdirde bağışlar yapması amacıyla bin altın lira vermişti.⁴⁰

Trablus garnizonunda görev yapan bir teğmen Eylül 1908’de Kolağası üniforması giymiş Mustafa Kemal’i, nakliye gemisinin bıraktığı sahilde karşıladı. Sürgünü bağımsız hareket etme fırsatına dönüştüren Mustafa Kemal, kısa sürede bir paşa gibi karargâh kurup yerel liderlerle görüşmeye başladı. Varlığı semeresini vermişti; Trablus’taki fahri Britanya konsolosu J. Alvarez onun, “çalışkan karakteri ve azimli kişiliğinden” etkilenmişti.⁴¹ Alvarez şunları ekliyordu: “Güzel ve akıcı biçimde konuştuğuna tanıklık ettim. Örgütünün ilkelerini ve hedeflerini dikkat çekici bir açıklıkla belirtti.” Mustafa Kemal, “Halkın her kesiminin temsilcilerinin meydana getirdiği büyük bir kalabalık tarafından alkışlanmıştı.”⁴²

Mustafa Kemal hitabetin gücünü iyi biliyordu. sofrada başında bütün gece boyunca yaptığı gayriresmî konuşmalar ve Büyük Millet Meclisi başkanı olarak resmî konuşmaları, onun insanlara hitap etmedeki ustalığını ve ilna yeteneğini göz önüne seriyordu. Atatürk daha sonraları, Trablusgarp'taki günleri hakkında şunları söylemişti: "Bazı aşiret reislerinin, meşrutiyetin ilanı ile birlikte halifenin otoritesinin büyük ölçüde yok olduğunu söyleyerek bundan yararlanmaya çalıştığını gördüm... Onlarla ikna edici biçimde konuşarak devletin otoritesini yeniden tesis ettikten sonra Selanik'e döndüm."⁴³

Güçlü bir lider olmanın başlangıcındayken, altın, Trablusgarp halkını yatıştırmasına yardım ettiyse bu eskiden kalma pragmatik reçeteye dayanıyordu. Bir aşiret reisi, parayı, verdiği hizmetlerin karşılığı olarak görüp binlerce kilometre ötedeki otoriteyi yok saymak yerine kabul ederdi. Haydutluk yapmak yerine bölgenin güvenliğini sağlamak, bir göçebe savaşı için hizmet vermek anlamına geliyordu. Amerikalılar Afganistan'da bu olguyla karşılaştılar. Trablusgarp'ta siyasi açıdan gerçekçi davranan Mustafa Kemal, "Bölgenin ileri gelen kişilerine dokunmayıp meşrutiyet yönetiminin onların çıkarlarını koruyacağı güvencesini verdi... Elindeki imkânları nasıl kullanacağını öğreniyordu. Acil ihtiyaçlar ile uzun vadeli hedefler arasındaki farkı görüyordu."⁴⁴ Bingazi'deki imkânlar arasında söz dinlemeyen bir şeyhin evini askerlerle sarmak da vardı.⁴⁵

Birçok yorumcu Atatürk'ün Trablusgarp'taki günlerini İttihatçıların devrimi ile 1909 karşıdevrimi arasında, talihsiz bir siyasi kesinti veya arka planda kaldığı bir dönem olarak görür. Oysa Mustafa Kemal Kuzey Afrika'da ikincil bir şahsiyet değil başrol oyuncusu olarak hareket etmişti. Kararlar vermiş, harekâtlar yönetmiş ve arzulanan sonuçlara ulaşmıştı. Trablus ve Bingazi'de gücün gerektirdiği bütün unsurları (diplomasi, istihbarat-bilgi toplama, askerî unsurlar, ekonomik unsurlar) kullanmıştı. Böylece çağdaş strateji kuramcıları Qiao Liang ve Wang Xiangsui'nin belirttiği gibi, "Belli bir zamanda

ATATÜRK

mevcut olan bütün imkânları bilinçli bir şekilde bir araya getirip savaşın gidişatını değiştirmeyi,”⁴⁶ başarmıştı. Mustafa Kemal bunu daha büyük bir ölçekte, Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleştirdi. Trablusgarp öğretici bir öncü, kapsamlı eylem için gereken olağanüstü yeteneğini geliştirme fırsatı bulduğu bir okul olmuştu.

4. BÖLÜM

Karşı-Devrim (31 Mart Vakası), Hareket Ordusu ve Sonrası

Mustafa Kemal Ocak 1909'da 3. Ordu 17. Tümen'e kurmay subay olarak atanıp Selanik'e döndü. 1908 ayaklanması padişahın gücünü sarsıp reformcuları cesaretlendirmişti, ancak Mustafa Kemal'in Kuzey Afrika'da kaldığı süre sonunda İTC yöneticileri bir isyanın yarattığı siyasi enerjiyi, reformları uygulamaya koyacak disiplinli ve düzenli bir hükümete dönüştürmenin zorlu bir iş olduğunu görmüştü. Jön Türkler komplolar düzenlemede, nutuk çekmede, suikast tertiplemede başarılıydı ama özellikle yaşlılara hürmet edilen bir kültürde bürokrasiyi çalıştırmak onların harcı değildi. Üstelik İTC'nin merkezi İstanbul'da değil Selanik'teydi ve başkentteki herkes onları desteklemeye hevesli değildi. Padişah ve saray mensuplarının yanı sıra tutucu dinî liderler de onlara kesinlikle karşıydı.¹ Onların karşı koyacağını bilen İTC, padişahı meşrutiyeti şeriata uygun biçimde yürürlüğe koyduğunu açıklamaya zorladı.² Bu durum, isyanı Müslümanlığın temel devlet yönetme ilkelerine aykırı gören din adamlarını tatmin etmemişti.

İTC ülkeyi yeni parlamento vasıtasıyla ve kendilerini destekleyen sadrazam ve vezirlerle yönetmeye çalıştı. Fakat başta siyasi açıdan dogmatik davranan dinî gruplar olmak üzere sultanın yandaşlarıyla

ihtilafları derinleşerek devam etti. Ekim 1908'de aşırı dinciler hükümetin tekrar şeriat kanunlarını uygulamasını talep etti. Meclis, Aralık 1908'de toplandı. Gerek İTC gerek padişah siyasi manevralar yaparak Müslümanlar arasında yükselen gerginlikten yararlanmanın yollarını arıyordu. Nisan 1909 başında, Müslümanların İTC'ye karşı koymasını talep eden radikaller İttihad-ı Muhammedi cemiyetini kurdular.

13 Nisan 1909'da³ İstanbul'a Makedonya'dan gelmiş olan ve İTC yanlısı olduğu düşünülen birlikler yeni hükümete karşı ayaklandılar. Müslüman eylemciler bu birliklerdeki askerleri İTC'nin şeriata karşı geldiğini söyleyerek ikna etmişti. Asi askerler kendi subaylarını tutukladılar. İTC bu hareketi askerî isyan olarak gördüğünü açıkladı. Bu terim teşkilatın siyasi amaçlarına hizmet ediyordu. İster ayaklanma ister askerî isyan olsun, hareket kötü organize edilmişti. Buna rağmen yarattığı siyasi ve fiziki tehdit ciddiydi. Başkentteki medreselerin öğrencileri ile hocaları isyancıları desteklerken İTC mensubu meclis üyeleri şehri terk etti. Selanik'teki İTC yönetimi İstanbul'un güvenliğini sağlama kararı aldı.⁴ Çabucak 2. ve 3. ordudaki askerlerden oluşan iki tümen meydana getirildi ve bunlar isyanı bastırmak üzere 15 Nisan'da önce trenle ardından yaya olarak İstanbul'a gönderildi.

Mustafa Kemal, Selanik tümeninin komutanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay subayıydı. 2. Ordu'ya bağlı bir birliğin de içinde olduğu öncü kuvvetler 19 Nisan'da İstanbul'a vardı. Selanik tümeni 20 Nisan'da başkentin hemen dışında konuşlandı. 22 Nisan'a kadar komutanlığı sürdüren Hüseyin Hüsnü, görevini 3. Ordu kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya devretti. 23 Nisan'da başkente giren ordu, çeşitli semtlerde kendilerine karşı koyanlarla çatışarak 24 Nisan'da kontrolü eline geçirdi. Parlamente'ye Fransız Devrimi'ndeki ulusal meclisten esinlenerek Büyük Milli Meclis adı verildi.⁵ Mehmed Talat'ın baş siyasi kişilik haline geldiği meclis Abdülhamit'i tahttan indirip yerine kardeşi Mehmet Reşat'ı Sultan V. Mehmet adıyla getirmeyi kararlaştırdı. Selanik'e sürgüne gönderilen Abdülhamit'e

Mustafa Kemal'in eski arkadaşı Ali Fethi refakat etti. İTC yönetimi, isyana karışanlarla birlikte bir kısmı karışmamış seksen kişiyi karşı-devrimci olarak idam etti.⁶

Bir askerî birliğin kurmay subayı muharebeden lojistiğe, ulaştırmadan istihbarata kadar bütün karargâh operasyonları ve planlama görevlerini koordine eder. Karargâhı yönetmenin yanı sıra komutanın baş danışmanlığının ve sözcülüğünü yapar. Komutanın stratejik ve faaliyet hedeflerini pratik planlamaya çevirir; ardından o planların hazırlanmasını, anlaşılmasını ve yürütülmesini sağlar. Kurmay subayı, askerî birim içindeki kilit konumuyla komutana hizmet eder, birliklerin başına geçip yönetmediği gibi hizmet ettiği birimin kamuoyunda görünen yüzü de değildir. O perde arkasında kalarak komutanın gücünü kullanır. Birçok tarihçi, Mustafa Kemal'in özellikle siyasi alanda ve medyada kötü bir iz bırakan 31 Mart Vakası'nda ön planda rol oynamadığına dikkat çeker. Bu hareket sırasında onu fark edenlerin sayısı çok azdır.⁷

Bununla birlikte Mustafa Kemal'in kritik stratejik faktörleri çabucak saptayıp bütünleşmiş bir siyasi ve askerî eylem planı hazırlama yeteneği çok etkileyiciydi. Başkenti kurtarmaya giden birliğin adını Mustafa Kemal koymuştu: Hareket Ordusu. Sadece İTC'nin önderlik ettiği kuvvetlerin değil bütün Osmanlı silahlı kuvvetlerinin bağlılığını sağlamak isyanı bastırmada hayati önem taşıyordu. Bütün imparatorluk topraklarında ordunun bağlılığını hangi acil eylem sağlayabilirdi? Atatürk daha sonraları, bulduğu ismin İTC'nin bir hizip çatışmasını değil Osmanlının birliğini amaçladığını gösteren ikna edici bir slogan, kısa ve öz bir isim olduğunu belirtmişti: "O ismi önerdim (...) O zaman kimse ne anlama geldiğini anlamadı. Durum buydu. İstanbul halkına hitap edecek bir bildiri yazmak şarttı. O bildiriye ben yazdım. Daha sonra yabancı elçilere hitap eden ikinci bir bildiri yazdık. Ardından altında nasıl bir imza uygun olur diye düşündük. Bazı arkadaşlar Hürriyet Ordusu ismini önerdi. Aslında

bütün ordu hürriyet ordusu konumundaydı. O kuvvetlerin konumunu vurgulamak amacıyla [yani bölünmüş değil birleşmiş bir ordu] Hürriyet Ordusunun Hareket Kuvvetleri adı verildi.”⁸

Bu isim pratik propagandanın bir parçası, Osmanlı ordusuna meşrutiyeti koruduğu mesajını vermenin bir yoluydu. Mustafa Kemal, İTC’nin örgütsel kapsayıcılığı ve siyasi dayanışmayı gösteren bir isme ihtiyacı olduğunu görmüştü. Bu isim ayaklanma olasılığı olan birlikleri isyancılara katılmaktan alıkoyduğu takdirde işe yaramış demektir. Ayrıca ordunun dışında bir kitle olduğunu da kavramıştı. Süngüler ve mermiler ne kadar önemli olsa da, bu kitlenin amaçları ve olayları algılaması da önemliydi. Mustafa Kemal’in komutanları, Hareket Ordusu isminin yarattığı psikolojik bağlamın faydasını görmüştü. Bu davranış, esas çabayı desteklemek için tasarlanmış yardımcı bir psikolojik harp hamlesiydi. Atatürk’ün askerlik hayatının daha başlangıcında, askerî-siyasi harp alanının önemini iyi kavradığını ve stratejik hedeflerine uygun biçimde çabucak eylem planı geliştirmedeki ustalığını gösteren örneklerden biriydi.

Mahmut Şevket Paşa, zafer kazanan komutan olarak bütün alkışları toplamıştı. Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girişine tanıklık eden *Scribner’s Magazine* dergisi muhabiri H. G. Dwight ondan şöyle bahsediyordu: “Konstantinopolis’i fethedenler arasında en dikkat çekici kişi bu kır saçlı, soluk tenli, zayıf, keskin bakışlı, kibar görümlü adamdı [Şevket]. O günden daha bir ay önce, Selanik’te tanınmamış bir kolordu komutanıydı (...) Kimin tertiplemediği belirsiz bu isyan patlak verdikten sonra dört gün içinde Rumeli demiryolunu ele geçirip iki tren dolusu askeri, daha isyancılar bir sonraki hamleyi yapacak vakit bulamadan Çatalca’ya sevk etmişti. Onun, hassas operasyonları olağanüstü bir çabukluk, incelik ve stratejik maharetle yürüttüğünü biliyoruz.”⁹

İsmail Enver de parlak manşetlerden nasibi almıştı. Berlin’deki askerî ataşelik görevini bırakıp hemen İstanbul’a dönmüş ve Taş-

kışla'daki isyancılara karşı düzenlenen bir saldırıya komuta etmişti. Kışlanın Pera'da olması, olaya gözleri ve fotoğraf makineleriyle tanıklık eden uluslararası gözlemcilerin en yakın telgraf merkezine birkaç adım ötede olması anlamına geliyordu. Taşkışla çatışması kısa sürmüş fakat çok şiddetli geçmişti. Kışlada bulunan bir tüfek taburu, acımasızca misilleme yapılacağı korkusuyla çaresizlik içinde direnmisti.¹⁰

Mustafa Kemal modern bir silah olan telgrafın gücünü iyi anlayıp kullanıyordu. Başkente giderken yolda elinde çantayla sürekli telgraf ofislerine girip çıktığı, emirler ilettiği ve yayınlanacak beyannameleri düzenlediği görülüyordu.¹¹ Kendi komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa adına birçok metin kaleme alıyordu. Hareket Ordusu'nun yayınladığı bildiriler sonuçta komutanların onayından geçiyordu. Bu onların çeşitli danışma ve tartışmaların ürünü olduğunu gösteriyordu. O yüzden Atatürk'ün önemli beyannameleri tek başına kaleme aldığı şeklindeki tezlere kuşkuyla bakmak için geçerli ve mantıklı nedenler vardı. Bununla birlikte, Mustafa Kemal o dönem boyunca baskı altındayken zekice, özlü ve açık telgraf mesajları yazma yeteneğini sergilemişti. O dönemin e-postası anlamına gelen telgraf yazma alanındaki bu becerisi, Türk millî mücadele hareketini kurup padişahın I. Dünya Savaşı sonrası rejimini destekler görüntüsü verdiği günlerde yeniden ortaya çıkacaktı.

Bildiriler, başkente ilerleyen Hareket Ordusu ve ardından İTC'nin sergilediği siyasi çabalar için enformasyon savaşı kuramcılarının “enformasyon ve algılama örtüsü” adını verdiği kavramın yaratılmasına yardımcı olmuştu. O bildiriler sayesinde İstanbul halkı ve yabancı ziyaretçiler hürriyet hareketine karşı koymak yerine onu beklemeye başlamıştı.

Nisan 1909 karşı-devrimi, İttihatçılar üzerinde kalıcı bir iz bıraktı. Mustafa Kemal açısından, feodal otokrasiyi yeniden kurmaya ve modernleşme için şart olan yaratıcı canlılığı boğmaya çalışan din kaynaklı hareketin daima tehlike taşıdığını gösterdi. Atatürk liderliğindeki Cumhuriyet Türkiye'si ulusal kanunlarını kutsal metinlerin dar kapsamlı yorumlarına değil Büyük Millet Meclisi'nin duvarında yazdığı gibi ulusun egemenliğine dayandırmıştı.

Batı Avrupa'da büyük bir yıkıma yol açan din kaynaklı Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdiren Vestfalya Barışı (1648), dinî toplulukları devlet işlerinden uzaklaştıran süreci başlatmıştı. Bu ilkeler zamanla Batı Avrupa'da siyasi uygulama haline geldiler. Devlet, insanların dinî inancına karışmayacak, dinî liderler de siyasi liderlere tavsiyelerde bulunacak ancak dünyevi meselelerle ilgili olarak onlara doğrudan müdahale edemeyecekti. Zaten güçsüzlerin dinî olarak ortaya çıkan Hıristiyanlıkta, siyasi egemenlik bu inancın bir parçası değildi. Buna karşılık, Hz. Muhammed'e vahiy gelmesiyle ortaya çıkan İslam, sert bir askerî yayılma politikası izlemişti. Arabistan Yarımadası'ndan çıkarak batıda İspanya'ya, doğuda İran'ın ötesine kadar genişlemişti. Peygamber ve ardından gelen halifeler dinî otoriteyle dünyevi iktidarı birleştirmişti. Gerek kendisi gerek rejimi dinden ne kadar uzaklaşmış olsa da padişahın konumunu sorgulamak, Müslümanlığın temel ilkelerini sorgulamakla eş görülebilirdi. Mustafa Kemal gibi reformcular, son derece hesaplı hareket eden Osmanlı padişahlarının, şiddetli derecede hırslı dinci militanların aklını karıştırmak için bu kültürel silahı nasıl kullandığını gayet iyi biliyordu. Gerekliği takdirde, bütün dünya halife padişahın hasımlarına karşı çarpıştığı bir savaş alanı oluyordu. Bu durumda onlar artık siyasi hasım veya düşman değil, her an her yerde müminlerin ölümcül misillemesini hak eden, Allah'ın lanetlediği sapkınlar haline geliyordu.

3. Ordu'daki görevine dönen Mustafa Kemal, bir kez daha İTC liderleri ve yüksek rütbeli subaylar için baş ağrısı ve potansiyel rakip

olmuştı. Bununla birlikte aynı zamanda kendini orduyu geliştirmeye adanmış ciddi bir düşünür olarak ün kazanmaya başlamıştı. 1908’de ünlü Alman piyade uzmanı General Karl von Litzmann’ın *Takımın Muharebe Talimi* adlı kitabını Türkçeye çevirmişti. Osmanlı birliklerine dağıtılan bu çeviri sayesinde, çevresine iyi bir taktik öğrencisi olduğu yönünde itimat sağlamıştı.¹² Mustafa Kemal Osmanlı ordusunun, imparatorluğun çıkarlarını layıkıyla savunabilmesi için becerilerini durmadan geliştirmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Osmanlı subaylarının yabancı danışmanlarla bir araya geldiği zaman sadece mesleki becerilerini sergilemekle yetinmeyip otoritesini ortaya koyması gerektiğini ısrarla belirtiyordu. Böylece gözlemciler geri dönerken subayların beceriden veya iradeden yoksun olduğunu düşünmeyecekti.

Mustafa Kemal örneklerle bakarak hareket ediyordu. Seçkin Alman generali Baron Colmar von der Goltz Ağustos 1909’da Selanik yakınlarındaki Vardar Ovası’nda yapılacak tatbikat için geldiğinde, Mustafa Kemal bu tatbikat için planlar yapmak gerektiğinde ısrar etmişti. Bütün subaylar Osmanlı ordusuna 1880’lerde danışman olarak hizmet eden von der Goltz’a büyük saygı duyuyordu. Başarılı bir stratejist olan generalin, Avrupalı düşmanların denizden saldırısına açık durumdaki başkenti Ankara’ya taşımayı tavsiye ettiği söyleniyordu.¹³ Mustafa Kemal danışmanın tavsiyesinin değerli olduğunu kabul etmekle beraber, “Türk kurmay ve komutanlarının ülkelerinin nasıl savunulacağını gösterebilmesinin daha önemli olduğunu,” söylüyordu.¹⁴ Yaptığı planların von der Goltz’u etkilemesi 3. Ordu kurmayları için başarıydı. Danışmanın itibarı göz önüne alındığında, Türklerin etraflıca biçimde hazırladığı planı beğenmesi, bütün yabancı danışmanlara olumlu bir siyasi mesaj vermiş, ayrıca istihbarat subaylarına Osmanlı kurmay kadrosunun kendini geliştirdiğini göstermişti.

Mustafa Kemal’in mesleğine düşkünlüğü onun mücadeleci kişiliğini öne çıkarmıştı. Faal olarak siyasetle uğraşmanın subayları esas görevlerinden uzaklaştırdığını öne sürerek¹⁵ İttihat ve Terakki

üyeliğinden istifa etmeleri gerektiğini söylemişti. Onun bu önerisi askerî liderleri kızdırdı; zira kendisinin amacının da bu olduğu halde kendi ögüdünü tutmadığını düşünüyorlardı. İTC'nin beyin takımının dışında kalmış hırslı bir insan isim yapmak istiyorsa, teşkilatın politikasını herkesin önünde eleştirmesi yeterliydi. Siyasi bir radikalın bu klasik kumarı misilleme tehlikesi barındırmakla birlikte onun varlığını sağlamlaştırıyordu. Mustafa Kemal ister maksatlı ister kişiliği icabı ya da ikisinin bileşimi olarak farklı siyasi çözümler önermekle kendini kararlı bir eleştirmen konumuna yerleştirmişti. Siyasi tehditlerin yanı sıra fiziki tehditler de alıyordu. Daha sonraları Selanik'te bir suikast girişimine engel olduğunu söylemişti. Buna göre, onun eleştirilerine kızan bir İttihatçı yanına gelmişti. Mustafa Kemal masaya tabancasını koyarak onunla siyasi gündemi tartışmaya başladı. Tabancayı görünce şaşırان adam onu öldürmeye geldiğini itiraf etti.¹⁶

1910'da Mahmut Şevket Paşa harbiye nazırı oldu. O da kendi sebeplerinden ötürü askerlerin İTC üyesi olmasına karşı çıkıyordu. Osmanlı ordusunun bu en etkili subayı 1913'te öldürölene kadar asla İTC üyesi olmamıştı ve "aslında subayların bu gizli teşkilata üye olmasını yasaklayarak Cemiyet'in otoritesine meydan okumuştı."¹⁷

1910'da Arnavutluk'taki çeşitli aşiretler arasında birtakım isyanlar patlak verince, paşa bunları bastırmak üzere Rumeli'ye döndü. Yanına kurmay subay olarak aldığı Mustafa Kemal, üst rütbeli subayların askerî becerilerini standartların altında görüp eleştirse de görevini büyük bir titizlikle yerine getirdi. Hatta bir ara, kendisine yetki verilse binbaşı rütbesi üstünde hiçbir subayın faal görevine devam etmesine izin vermeyeceğini söylemişti.¹⁸

Mahmut Şevket Paşa, onun bütün Osmanlı komutan kadrosunu uzaklaştırma niyetini bilse de görmezlikten gelmişti. Mustafa Kemal Ocak 1911'de çoktan atanması gereken Selanik'teki 38. Piyade Alayı komutanlığına getirildi. Bu görev yıpratıcı olsa da, Mustafa Kemal zekâsını ve soğukkanlılığını özellikle askerler arasındaki ilişkilerde

AUSTIN BAY

diplomatik biçimde kullanmayı biliyordu. Mahmut Şevket, “devletin iç ve dış düşmanlarına karşı kullanmak üzere” modern silahlar istiyordu.¹⁹ Eylül 1910’da Mustafa Kemal’i, Paris’te askerî ataşelik yapan arkadaşı Yarbay Ali Fethi’yle birlikte Fransız ordusunun Picardy’de yapacağı manevraları izlemeye gönderdi.²⁰

Uçaklar sadece Avrupa kamuoyunun değil subayların da ilgisini çekiyordu. Fransızlar 60 bin askerin katılacağı sonbahar arazi tatbikatında, yeni askerî araç olarak uçakları deneyeceklerini duyurmuştu. Tatbikat programında ayrıca otuz topçu bataryasının açacağı yoğun ateş de vardı. İçlerinde modernleşen feodal Japonya’nın da olduğu birçok dünya devleti gözlemci göndermişti.

Picardy manevraları sırasında çekilmiş olağanüstü bir fotoğrafta birçok yabancı subayla birlikte Mustafa Kemal ve Ali Fethi de yer almaktadır. Fotoğraftaki subaylar Fransız havacılığının öncüsü Albay Auguste Edouard Hirschauer’in konuşmasını dinlemektedir.²¹ Gözlemciler farklı ilgilenme biçimleri sergilerler. Örneğin bir ikisi birbiriyle konuşurken bazıları Hirschauer’i seyrederek. Yorgun oldukları belli iki subay kendini bırakmış vaziyettedir. Bir diğeri yorgun gözlerle fotoğrafçıya bakmaktadır. Oysa dimdik duran Mustafa Kemal dosdoğru Albay Hirschauer’e ve fotoğraf makinesine bakmaktadır. Hem o andaki görevinin hem ileride büyük bir izleyici kitlesinin bu fotoğrafı göreceğinin farkındadır.

5. BÖLÜM

1911-1912 Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı

Kolağası Mustafa Kemal 13 Eylül 1911'de İstanbul'daki karargâha çağırıldı. İstanbul'dan kuzeybatıya doğru bir gün boyunca yapılan bir tren yolculuğunda, savaşın o anda devam ettiği ve eli kulağında olduğu pek çok cepheden geçiliyordu.¹ Jön Türkler siyasi açıdan özgürleşmiş, çok uluslu bir imparatorluk hedeflediklerini ilan etmelerine rağmen, Balkanlar milliyetçi kumpasların, tarihî öçlerin, etnik düşmanlıkların şiddet yoluyla sergilendiği bir mozaik halindedeydi. Bulgar çeteciler Manastır ve Üsküp civarında ayaklanmalar tezgâhlıyordu. Atina'daki Yunan milliyetçilerin gözü Selanik'teydi. Avrupa'nın Büyük Güçleri olan Fransa, Rusya, Büyük Britanya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yeni bir Avrupa gücü olma yolundaki İtalya'nın birbirleriyle yaptığı diplomatik tartışmalar ortamı iyice germişti. Büyük ya da küçük, bütün Avrupalı güçler antlaşmalar yapıyor, ardından birbirine tehditler savuruyordu. Ekim 1908'de Bosna'yı ilhak eden Avusturya-Macaristan (bu hareket Sırbistan'ı çok kızdırmıştı), İtalya'yı Arnavutluk'tan uzak durması için uyardı. İtalya geri adım atsa da Karadağ, Arnavut isyancılara silah göndermeyi sürdürdü. Jön Türklerin devletin merkezîyetçiliğini sağlamlaştıracığına inancını yitiren Arnavut milliyetçiler

Mayıs 1911’de, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Manastır ve Kosova vilayetlerini de içine alan özerk bir Arnavutluk talebinde bulundular. Silahlı saldırılarda bulunan Arnavut çetecilere karşı Osmanlı birlikleri bastırma harekâtları düzenledi. Şiddetli çatışmalar iki tarafın da ağır kayıplar vermesine yol açtı. İstanbul hükümeti birtakım ayrıcalıklar önerince Arnavut saldırıları azaldı. Buna karşılık Sırlar, Yunanlar ve Bulgarlar Osmanlı-Arnavut görüşmelerini kuşkuyla karşılıyordu. Bu anlaşmaların Büyük Yunanistan, Büyük Bulgaristan ve Büyük Sırbistan yaratmama pahasına Büyük Arnavutluk hayaline yönelik bir Müslüman planını gizlediği kesindi.

İstanbul civarındaki bölgelerde imparatorluğun egemenliğinin belirgin biçimde zayıflaması sonucu, İtalya 29 Eylül 1911’de daha da zayıf bir bölgeye saldırdı. Kuzey Afrika’daki Trablusgarp vilayetine çıkan kuvvetler böylece Türk-İtalyan Savaşını başlattılar.² İtalyan savaş planlamacıları çeşitli stratejik ve operasyonel hesaplar yapmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nun boğuşmak zorunda olduğu Balkan meselelerinin İstanbul’un dikkatini bu bölgeye çekeceğini tahmin etmişlerdi. İtalya, Kuzey Afrika’nın siyasi coğrafyasının kendi çıkarına olduğunu düşünüyordu. İngiliz hâkimiyetindeki Mısır, Trablus (Trablusgarp) ve Bingazi’yi (Sirenayka) imparatorluktan tecrit ediyordu. Bu yüzden Türkler, bu bölgelerdeki askerî harekâtları destekleyecek şekilde karadan bir ikmal hattı kuramıyordu. Buna karşılık İtalya’nın modern bir donanması vardı. Akdeniz’de sefere çıkacak şekilde kurulan bu donanma, Süveyş Kanalı vasıtasıyla Doğu Afrika’daki sömürgeleri Eritre ve Somaliland’ı destekleyecek kapasiteye sahipti. Osmanlı donanması eskimiş durumdaydı. İtalyanlar, Akdeniz’in neresinde olursa olsun Osmanlı gemileri saldırıya geçtiği takdirde kolayca yenebilecekleri sonucuna vardılar. Ayrıca bu deniz üstünlüğü sayesinde Osmanlılar karadan takviye göndermeye kalksa bile hızla bunu etkisiz hale getirebileceklerdi. Türk kuvvetleri sahil

şeridindeki İtalyan kuvvetlerine saldırmaya kalktığı takdirde, gemilerdeki toplar taktik ateş gücü üstünlüğü sağlayacaktı.

İtalya otuz yıldan beri Osmanlı devletinin Kuzey Afrika ve Ege denizindeki topraklarına göz dikmişti. Avrupa’da statü sahibi olmak için güçlü bir ordu, sanayileşmiş bir ekonomi ve yabancı sömürgeler gerekiyordu. Birliğini ancak 1861’de kuran İtalya sömürgeci rekabete geç katılsa da, emperyalist arzuları tarihten kaynaklanıyordu. Yüzyıllardır süren Arap ve Türk hâkimiyetine karşın, eski Roma eyaletleri olan Trablusgarp ve Sirenayka, hâlâ bu isimlerle anılıyordu. Bir zamanlar Midilli, Sakız ve Sisam adaları Cenevizlilerin, Kıbrıs Venediklilerin egemenliğindeydi. Şimdi İtalyanlar bu topraklarını geri istiyordu.³ İtalyanların stratejisi sadece askerî güce dayanmıyordu. 1900’den beri yumuşak ekonomik ve diplomatik güç kullanarak “barışçı istila” politikası peşinde koşuyorlardı. Banco di Roma, hükümetin isteği üzerine bütün Trablusgarp’ta yatırım yapmış, “Tahıl ambarları, elektrik santralleri, fabrikalar kurmuş (...) yavaş yavaş eyaleti bir tür ipotek altına alarak gerektiği takdirde silahlı müdahaleye hazır hale getirmişti.”⁴ Osmanlılar bu çabaları engellemeye çalıştılar. İstanbul bankacılık faaliyetlerini kısıtladığı zaman İtalya, Osmanlı yönetiminin bu hareketle suç işlediğini ilan etti. Bu ihtilaf İtalyanların milliyetçi tutkularını körüklemişti.

İtalyan diplomatlar 1911 yılında Trablusgarp’ı istila etme konusunda, “Britanya, Fransa ve Rusya’nın üstü kapalı rızasını ve Almanya ile Avusturya’nın en azından tarafsızlığını temin etmişti.”⁵ Ortam onların lehine gözüküyordu. Dikkatini Balkanlardaki nazik dengeye veren İstanbul, Yemenli isyancılarla savaşan birliklerini, Kuzey Afrika garnizonundaki 42. Piyade Tümeni’yle takviye etmişti.⁶ Mayıs 1911’de Fas’ın başkenti Fes’i işgal eden Fransız birlikleri ikinci Fas krizinin doğmasına neden oldu. Bu olaya karşı çıkan Almanya bölgeye bir kruvazör gönderdi. Büyük Britanya ile Rusya, Fransa’ya arka çıkınca Almanya geri adım atarak zırhlıyı geri çekti. Agadir Olayı adı verilen

bu kriz Büyük Devletler arasındaki ilişkileri iyice germiştir.⁷ Yalnız başına kalan Almanya, Fransa'da kuşkuların iyice artmasına sebep oldu. Donanmanın Fas'ta düştüğü durum, Berlin'in üç yıl sonra Avusturya arşidükü Franz Ferdinand'ın Bosna'da öldürülmesi üzerine savaş ilan etmesinde etkili oldu. Almanya'nın donanması alt edilebilirdi ama ordusu asla. Almanya bir kez daha geri adım atmayacaktı. I. Dünya Savaşı'nda on altı milyon insan ölecekti.

Bununla birlikte, 1911'in sıcak yaz aylarında İtalya'nın hırslı liderleri ellerine fırsat geçtiğini düşünüyordu. Roma'nın "Tripolitania Bella"⁸ düşleri kuran ateşli politikacıları, İtalyan kuvvetleri çabuk ve kararlı davranmadığı takdirde bir başka büyük gücün Kuzey Afrika'ya müdahale etmesinden korkuyordu.⁹

Türk-İtalyan Savaşı, yoksullaşmış ücra bir vilayette gerçekleşen asimetrik savaştı. Osmanlıların taraf olduğu ve her biri I. Dünya Savaşı'nın habercisi olan ardı ardına üç savaşın ilkiydi. Mustafa Kemal bu savaşların üçüne de katılarak bizzat tanığı olmuş ve çok şey öğrenmişti.

İtalyan askerî planlamacıları Fransa'nın 1910'da yaptığı Picardy manevralarını dikkatle izlemişti. Trablusgarp Savaşı dünyadaki ilk hava savaşıydı. İtalyanlar keşif ve taarruz harekâtlarında uçak kullanmıştı. Bomba atan zeplinler I. Dünya Savaşı'nda Londra'ya yapılan zeplin saldırılarının öncüsüydü. Tek satırlı Bleriot XI tayyarelerdeki pilotlar, develerle giden Arap destek birliklerine el bombası atıyor, onlar da tüfekte karşılık veriyordu. Uçakların o ilk aşamasında, yakından verilen hava desteği henüz hantalca kullanılabilen bir olanaktı.

Trablusgarp Savaşı geleceğin diğer kanlı olaylarının da habercisiydi. İtalyan işgali Trablus, Tobruk ve Derne'nin dışındaki siperlerde çık-

maza girerken, İtalyanlar bir başka savaş alanında gidişatı değiştirecek bir stratejik hamle peşindeydi. Anadolu'nun güneybatısındaki On İki Adayı ele geçirip Çanakkale Boğazı'nı gemilerle aşmayı denediler. Ayrıca savaş gemileri Akdeniz'in doğusu ve Kızıldeniz'deki Osmanlı yerleşimlerini topa tuttu. İtalyanların bu deniz ve amfibi harekâtları, tıpkı Müttefiklerin 1915'teki Gelibolu çıkarması gibi, siperlere sıkışıp kalan yıpratma savaşından kurtulma çabasıydı.¹⁰

İtalyanların 1911'de karşılaştığı durumla Yunanlar Mustafa Kemal'in Anadolu'da direnişi örgütlemesi sonucu karşılaşacaktı. Türk ordusu tarafsız olduğu iddia edilen sınırlar vasıtasıyla ikmal sağladığından, İtalyan kuvvetleri Osmanlı ikmal yollarını kapatamamıştı. Buna benzer durumlarla Fransa Cezayir'de, ABD Vietnam'da, Rusya Afganistan'da karşılaşacaktı. İtalyanların İngiliz kontrolündeki Mısır'da ve Fransız kontrolündeki Tunus'ta bulunan sığınaklara saldırısı, Kuzey Vietnam için ikmal noktası olarak hizmet veren Güney Çin'e yapılan ABD saldırılarından fazla değildi. Türkler için esas sorun Arap ve Berberi kabilelerin sadakatiydi. Bu kabilelerin İstanbul'a güven duymamasının haklı bir sebebi vardı: Yolsuzluk içindeki idareciler onları kullanıyordu. Türklerin Kuzey Afrika'daki kolonileri kötü devlet yönetiminden ve sürekli ihmal edilmekten şikâyetçiydi. Kabilelerin bağlılığını sağlamak isteyen sultan, Müslümanların duygularına hitap edecek şekilde cihat ilan etti. Fakat Osmanlılar aynı zamanda kabilelere para yardımı da yaptı.¹¹

Konvansiyonel İtalyan birlikleri birdenbire dağınık gerilla gruplarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu gruplara kabile siyasetinde ve direniş operasyonları yönetmekte tecrübeli Osmanlı subayları komuta ediyordu. Mustafa Kemal her iki alandaki becerisini, Tobruk civarındaki Nadura Tepesi'nde ve buranın batısındaki Derne'de yapılan harekâtlarda örnek alınacak şekilde sergilemişti.

İtalyan işgalini bekleyen İstanbul hükümeti *Derne* adlı yük gemisini Trablus'a gönderdi. 12 bin tüfek ve mühimmat taşıyan gemi 25 Eylül 1911'de Trablus Limanı'na yanaştı. Ertesi gün, yeni Osmanlı ikmal gemilerinin gelmesini engellemek isteyen İtalyan donanması Trablusgarp'ı abluka altına aldı. Roma hükümeti 28 Eylül 1911'de İstanbul'dan, İtalyan askerlerinin vatandaşlarını korumak amacıyla Trablus'a çıkmasına izin vermesini istedi. Bu göstermelik bir talepti, zira bir gün sonra İtalya savaş ilan etti. Bu ilandan bir saat sonra İtalyan muhripleri, Adriyatik Denizi'nde Korfu Adası ile Preveze Limanı arasında iki Türk devriye gemisini batırdı.¹² Ardından İtalya Trablus'un teslim olmasını istedi. Türkler bunu reddedince savaş gemileri 3 Ekim'de şehri bombalamaya başladı. Albay Neşet Bey'in kumandasındaki Trablus garnizonu iç bölgelere çekildi. Çekilme sırasında cephanenin büyük bir kısmı bırakılırken, yanlarına çöldeki kabilelere dağıtmak üzere tüfekler ve mermiler aldılar. İtalyan askerleri 5 Ekim'de Trablus'ta karaya çıktı. Bir gün önce küçük bir birlik Tobruk'u ele geçirmişti. Derne 16 Ekim'de, Bingazi 20 Ekim'de düştü.¹³

İtalyan işgal gücü (yaklaşık olarak 22 bin 500 asker, 6 bin at ve katır, 800 yük arabası, 30 top ve 4 uçaktan oluşuyordu) konvansiyonel Osmanlı kuvvetlerinden çok üstün durumdaydı. Osmanlı ordusunun Trablus'ta 3 bin askeri vardı. Her birinde 700 asker bulunan üç piyade taburuna ilaveten 210 keskin nişancı, 279 süvari ve topçu birlikleri bulunuyordu. Bingazi'deyse 800 piyade, 150 süvari ve 200 topçu askeri vardı.¹⁴ Liman şehirlerinin hızla ele geçirilmesiyle başlayan İtalyan işgali birden hız kesti. Trablus'ta Albay Neşet'in birlikleri gemilerdeki topların menzili gerisine çekilip Garyan'ın 80 kilometre güneyinde tümen karargâhını kurdular. Cephe hattı, savaşmanın kolay olduğu kıyı şeridinden zor olduğu çöle taşınmıştı.

İmparatorluğu yeniden ayağa kaldırmaya kendini atamış İttihatçı subaylar Kuzey Afrika'ya gitmeye can atıyordu. İTC hükümetinin yönetimi altındaki imparatorluğun yeni bir toprak kaybına ve gururu-

nun kırılmasına tahammülü yoktu. Berlin'deki askerî ataşe görevinde bulunan Binbaşı İsmail Enver Selanik'e giderek İttihatçı liderleri gerilla savaşı başlatmaya zorladı.¹⁵ Türk subaylar, profesyonel askerlerin çetecilere komuta etmesinin üstün durumdaki konvansiyonel güçlerin başına büyük dert açabileceğini kendi acı tecrübeleriyle biliyorlardı. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarında Sırp, Yunan ve Bulgar subaylar etnik çetecilere komutanlık ve danışmanlık yapmıştı. Enver Paşa, Türklerin seçkin muharebe subaylarının çölde yaşayan kabile savaşçılarıyla bir araya gelip harika bir kuvvet oluşturarak İtalyan generalleri uğraştıracığını düşünüyordu.¹⁶

Enver Paşa bunun üzerine Sirenayka'ya gitti. Hâlâ Fransa'da bulunan Ali Fethi Marsilya'dan Tunus'a giden bir gemiye bindi. Oraya varınca sınırı geçip çöldeki Trablus garnizonuyla temas kurdu. Arap kabile savaşçılarını şahsen tanıyan ve Trablusgarp'tan doğrudan tecrübesi bulunan Mustafa Kemal, Afrika'da görev yapmak için gönüllü oldu.

Bununla birlikte, harbiye nazırı Trablusgarp harekâtını tam olarak onaylamıyordu. Bunun yerine, buraya giden subaylar için resmî olarak “gönüllüler” ifadesini kullanıyordu. Bu terim diplomatik açıdan ince fakat yararlı bir inkâr olanağı tanıyordu.¹⁷ Gizli seyahatler konusunda çok tecrübeli olan Mustafa Kemal, Şerif adında bir gazeteci kılığına girerek bir Rus gemisine bindi.¹⁸ 15 Ekim'de İstanbul'dan İskenderiye'ye doğru yola çıktı.

Türk askerleriyle işbirliği yapan Arap ve Berberi kabileler sekiz gün sonra, Trablus dışında siperlerde bulunan İtalyan kuvvetlerine saldırdı. Kabile savaşçıları ağır kayıplar verse de yaklaşık 500 İtalyan askerini öldürülmüştü.¹⁹ 1911'in son günlerinden başlayıp 1912 Ocak ayı boyunca Trablusgarp'taki Osmanlı kuvvetlerini ziyaret eden İngiliz gazeteci Ernest N. Bennett, Osmanlı stratejisini eylem halindeyken görmüştü. İtalya'nın bir noktada, “Çölde kötü bir şekilde karşı koyduğunu,” yazıyordu. “Savaşın uzaması İtalya'nın askerî ve ekonomik

kaynaklarını kurutacak ve savaş elle tutulur sonuçlar vermeden gereğinden fazla uzadığı takdirde halkın hissiyatında şiddetli bir değişim ihtimaline yol açacaktır.” Bennett, Arapların kuşkulu bağlılığı dâhil olmak üzere Osmanlı’nın zayıf noktalarını da saptamıştı: “Osmanlı tarafının en ciddi handikaplarından biri iç anlaşmazlıkların varlığıdır. Türkler kendi yurtlarındaki siyasi entrikalar ile anlaşmazlıkları bir yana koyarlar ve düşman karşısında tek cephe haline gelirlerse o zaman İtalya’yı yenebilirler.”²⁰

Ekim ve kasım aylarında sergilenen direniş Roma’yı şaşırtmıştı. İtalyanlar yeterince askere sahip olmadıklarını anladı ve giderek gerilim tırmandı. 1911 yılı sona ermeden bölgeye 55 bin askerle birlikte 8 bin 300 katır, 1300 yük arabası, 84 büyük top ve 42 dağ topu takviye olarak gönderildi.²¹

Harbiye nazırı Mahmut Şevket 10 Ekim 1911’de Kuzey Afrika için bir stratejik rehber yayınladı. Buna her ne kadar rehber dense de, hüsnükuruntu demek de mümkündü. “Pek çok zorlukla karşı karşıyayız (...) askerlerimizin şerefli görevi, bu yükü kabullenip muharebe hareketlerine girişmeyi gerektirmektedir. Son Osmanlı askeri can verene dek Trablus’ta kalmalısınız. Size bu emri veriyorum. Müslümanların ve Osmanlıların şerefi sizlerin elindedir.” Paşa ayrıca, “Tunus ve Mısır üzerinden,” para ve erzak gönderileceğini belirtiyordu.²²

Mustafa Kemal ekim sonunda İskenderiye’ye vardı. Mayıs 1912’de arkadaşı Kerim Bey’e yazdığı mektupta, şehirden 2 Kasım 1911’de ayrılmaya çalıştığını söylüyordu. “İstanbul’dan Naci Hakkı [Ömer Naci] ve Yakup Cemil’le birlikte geldim. Yanımızda sadece 300 lira vardı. İskenderiye’ye vardığımız zaman hastalandım. Orada on beş gün hastanede yatmak zorunda kaldım.” Mustafa Kemal oradayken

iki eski subay arkadaşı Nuri Conker ve Fuat Bulca'yla irtibat kurmuştu. Üç arkadaş Mısır sınırını geçmek için plan yapmıştı; ne var ki güvenlik tedbirleri sıkıydı ve sınırı geçerken gözüaltına alındılar.²³

Biyografi yazarı Patrick Kinross, Mustafa Kemal'in atılğan tak-
tikleri sonucu bu olayın farklı bir yöne çekildiğini belirtir. Mustafa
Kemal bir Arap gezgini kılığına bürünürken Conker ve Bulca hukuk
öğrencisi olduklarını söylemişti. Mısır'da onlarla irtibat kurup sınırı
geçmek isteyen üç kişi daha vardı. Bunlar bir Osmanlı topçu subayı,
bir Arap tercüman ve Mısırlı bir rehberdi. İskenderiye'den batıya giden
demiryolu hattının bitiş noktasındaki bir Mısırlı istihbarat subayı, beş
Türk subayını tutuklamak için emir aldığını söyledi. Kıyafetlerinin
bir işe yaramadığını anlayan Mustafa Kemal, "gerçek kimliklerini
açıkladı ve Mısırlı subayın dinî duygularına hitap eden etkileyici bir
konuşma yaptı." Bunun üzerine Mısırlı subay onlarla bir anlaşma
yaptı. Mustafa Kemal, Conker ve Bulca'nın yola devam etmesine
razı oldu; fakat bir kişi nezarete kalmaya devam edecek ve gelen
emirler beklenecekti. "Ertesi gün topçu subayı hariç hepsi salıverildi."
Mustafa Kemal ve arkadaşları teçhizatı develere yükleyip kendileri
de atlara binerek yola koyuldu. Yolda bir İngiliz-Mısır devriyesine
rastladılar. Mustafa Kemal İngiliz subayları geri çekilmediği takdirde
onlara ateş açacaklarını söyledi. İngilizler onların Mısır topraklarında
olduğunu belirtmesine rağmen, "gülerek (...) omuz silkip gitmelerine
izin verdiler."²⁴ Yolculuğun sonraki kısmı olaysız geçti ve grup 9
Aralık'ta Tobruk bölgesindeki Osmanlı kuvvetlerine katıldı.

İtalya'nın denizden ablukasına rağmen Osmanlı Devleti'nin askerî
alandaki başarılı olmuş, çarpıcı bir topluluğu Kuzey Afrika'da bir araya
gelmişti. Bunların arasında Mustafa Kemal, İsmail Enver, Ali Fethi
Okyar, Fuat Bulca, Nuri Conker ve Ali Çetinkaya vardı.²⁵ Mustafa

Kemal, siyasi anlamda ve gazetecilerin ilgi odağı olma konusunda kesinlikle gölgede kalmıştı. Enver Paşa Bingazi’de kendini kabul ettirmişti. Tobruk’ta Ethem Paşa gibi bir Osmanlı generalinin varlığına rağmen Enver Paşa Sirenayka bölgesinin askerî ve siyasi komutasını eline geçirmiş, gazetecilerle ilişkileri üstlenmişti. Sonuçta uluslararası camiada tanınan bir kişilik ve oradaki topluluğun büyük ismiydi. Bununla birlikte, Trablus dışında Ali Fethi kozmopolit kişiliği, cesareti ve karizmasıyla gazetecileri büyülemişti. Kuzey Afrika’daki savaş alanında biri Mustafa Kemal’in İttihatçı rakibi, diğeri güvenilir arkadaşı olan bu iki isim kişilikleriyle öne çıkmıştı. Enver Paşa her zaman kendini öne koyan, atılgan Jön Türk, Ali Fethi ise kibar Osmanlı beyefendisiydi. Bir yazar Fethi Bey için şöyle yazmıştı: “Uzun boylu, sarışın, otuz beş yaşlarındaki bu Arnavut, sakın ve kültürlü tavrı, asla bırakmadığı nezaketiyle [Osmanlı subayları arasında] hepsinin en yeteneklisi olmasıyla tanınmaktadır (...) Sağlık açısından hiç de sağlam olmamasına rağmen Paris’in şatafatını bırakıp çölün zorluklarına katlanmaya gönüllü olmuştur. Üç aydan beri en ilkel durumdaki köylüler gibi bu zorluklarla boğuşmaktadır.”²⁶

Mustafa Kemal, Mayıs 1912’de Kerim Bey’e yazdığı mektupta, Tobruk’a varır varmaz Senusiye savaşçılarının yer aldığı bir muharebeye başarıyla komuta ettiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal’in bahsettiği Nadura Tepesi Muharebesi’ydi. 22 Aralık 1911’de meydana gelen bu muharebe kısıtlı bir başarıya ulaşsa da, Osmanlı kuvvetlerinin son derece sınırlı taktik başarılarıyla kumar oynayıp sonunda İtalyanların ilerleyişini durdurmuştu.

Nadura Tepesi, Tobruk’un uzun limanının iki kilometre kadar güneyinde engebeli bir yükseltiydi. Limanı, anakaradan doğuya doğru uzanan bir yarımada oluşturunuyordu. 1911’de Tobruk şehri, limanın batı ucunda, yarımadaanın içeriye bakan kısmında yer alıyordu. İtalyanlar

Tobruk'u işgal ettikten sonraki üç ay içinde sadece Nadura Tepesi'ne kadar ilerleyebilmişti. Bu durum onların hareket kabiliyetinin kısıtlılığını ve stratejik açmazını gösteriyordu. İkmal ve nakliye sisteminin yetersizliği yüzünden ancak kayalık eğimle kaplı sahil kesiminde tutunabiliyorlardı. Nişancıların ve hastalıkların öldüremediği yük katırlarının işini çölün kumu ve aşırı sıcak bitiriyordu. Destek olmadan iç kısımlara giren piyade birlikleri fırsatçıların hedefi oluyor, daha hızlı develer ve daha güçlü atlar kullanan göçebelerin saldırısına uğruyor ya da keskin nişancıların kurduğu pusuya düşüyordu. Henüz başlangıç aşamasındaki hava gücü, sürekli düşmanı gözleme olanağı sağlayamıyordu. Ateş gücüyle önemsenmeyecek dereceden eğlendirici olmaya kadar değişiyordu. Kıyıda kısılıp kalan İtalyan kara kuvvetleri, koruma için gemilerden açılacak ateşe güveniyordu.

Mustafa Kemal Tobruk'taki ilk günlerini keşif yaparak ve Senusiye tarikatının lideri Şeyh Müberra'yla buluşarak geçirdi. Nadura Tepesi civarında İtalyanların artan faaliyeti dikkatini çekmişti. "Mustafa Kemal şeyhlere, Osmanlı kuvvetlerinin İtalyanların takviye yapıp durumunu güçlendirmesine fırsat bırakmadan saldıracağını söyledi. Arap savaşçılar yeni silahlarla yaptıkları eğitimin ardından mühimmat da aldığından Mustafa Kemal onların düşman hedeflerine saldırması gerektiğini söyledi."²⁷

Bir silaha aşina olmak beceri gerektirse de, askerî bir birliğin savaş tatbikatı daha karmaşıktır. Muharebe birlikleri kurmak için zamana, çalışmaya ve disipline ihtiyaç vardır. Çinli stratejist Sun Tzu, *Savaş Sanatı* (3. Kitap, Taarruz Planlaması) adlı eserinde bunu şöyle belirtir: "Düşmanı ve kendimizi anladığımız zaman, hiçbir savaşta önceden kestirilemeyen bir risk olmaz."²⁸ Bir komutanın kendini anlamasına kendi birliklerinin kapasitesini bilmek de dâhildir. Mustafa Kemal, kumandası altında bulunan Senusi savaşçıları iyi tanıyordu. Onlar konvansiyonel savaş eğitimi almış askerler değil tecrübeli çöl savaşçılarıydı. Elindeki malzemeye çalışmak zorunda

olduğundan Senusiye kabilesi liderlerine kuvvetlerini organize edip harekât planı yapmalarını söyledi.²⁹ Şeyhler kendi savaşçıların, topçu hazırlıkları ve onunla koordineli piyade taarruzu içeren modern konvansiyonel savaş eğitimi almadığını biliyordu. Kendi savaşçıları hileli taarruz, sızma, ateşli silahlar ve bıçaklarla yakın dövüş gibi taktiklerde tecrübeliydi. Senusi şeyhleri Mustafa Kemal'e kendi yöntemleri ve taktikleriyle savaşmayı tercih ettiklerini söylediler. Onlarla aynı fikirde olan Mustafa Kemal bu isteği Tobruk'taki Osmanlı kumandanı Ethem Paşa'ya ilettiğinde o da bunu kabul etti. Paşa, Şeyh Müberra'nın yapacağı taarruzu takviye etmek amacıyla on iki gönüllü Giritli Türk askerini gönderdi. Bunlar Girit'teki Yunan yönetiminden kaçarak Trablusgarp'a gelmişti.

Şeyh Müberra 21 Aralık akşamı kabilesinden 120 adamı alarak Osmanlı mevzilerinin üç kilometre kuzeyinde bulunan Nadura tepesindeki düşman hattına doğru ilerledi. 22 Aralık'ta şafak sökmeden az önce saldırıya geçerek İtalyanları gafil avladılar. İtalyan piyadeleri tüfek ve makineli tüfekle, koordinesiz rastgele ateşle karşılık verdi. Yeni kazdıkları siperlere henüz sahra toplarını yerleştirmemişlerdi. Kabile mensupları sonraki iki saat içinde tepeyi ve tahkimatı tamamıyla kuşattı. Bu durum Şeyh Müberra'nın taarruz grubunun takviye aldığını gösteriyordu. Etrafı sarılmamış olan İtalyanlar Tobruk'a kaçarak arkalarında üç makineli tüfek ve diğer teçhizatı bıraktılar.³⁰

Şeyh Müberra'nın adamları düşman tahkimatını yıkmaya başlamıştı. Ne var ki, İtalyanların takviye kuvvetleri karşı saldırıya geçerek tepenin arka yamacında hedef halinde bulunan Arap kuvvetinin bir kısmını yakaladı. Şeyh Müberra'nın çağırdığı takviye güç hemen çatışmaya katılarak karşı saldırıyı etkisiz hale getirdi. Çatışma öğleyin sona erdiğinde Senusi savaşçılar mevziyi tamamen ele geçirmişti. Fakat kabile savaşçıları zaferi kutlayacak vakit bulamadı; karşı saldırıyı takip eden kargaşa sırasında alınından vurulan Şeyh Müberra

yere düştü ve yamaçta can verdi. Nadura tepesi Senusiye liderinin yaşamına mal olmuştu.

Tepenin batısındaki bir mevzide bulunan Mustafa Kemal, çatışma sonrası operasyonları denetlemek ve kaçan İtalyanların bıraktığı silah ve mühimmatı toplamak amacıyla çatışma bölgesine geldi. “Ne var ki Türkler bu zaferin yararını görmedi. Sonunda İtalyanlar Nadura’ya dönüp tekrar tahkimat yaptı ve bu kez savunmayı pek çok topla takviye etti.”³¹

Mevziyi korumak ciddi riskler doğuruyordu. Osmanlı savunmasının esnek olup herhangi bir çatışmaya girmeden İtalyanları kıyı şeridinde tutması gerekiyordu. Aksi takdirde İtalyanların top üstünlüğü kesin yenilgi anlamına gelirdi. Aralık ortasında İtalyanların en az dört tane ana muharebe gemisi Tobruk’ta demirlemiş veya yakın denizlerde devriye geziyordu: *Vittorio-Emanuele*, *Pisa*, *Etna* ve *Etruria*.³² Bu gemilerin on iki, on ve sekiz inçlik toplardan oluşan tesirli bataryaları vardı. Nadura tepesini işgal eden Osmanlı kuvvetleri hem bu topların hem de sahra toplarının tehdidi altındaydı. Saldırıya açık bir mevziyi elde tutmak uğruna kuvvetleri ağır gemi toplarının hedefi haline getirmek mantığa aykırıydı. Düşmanın terk ettiği silah ve malzemeyi ele geçirdikten sonra çöle geri dönmek akılcıydı. Top menziline dışına çekilen Osmanlı kuvvetleri İtalyanların tepeyi tekrar ele geçirmesine göz yumup bir kez daha saldırdı. İtalyan piyadeleri ve hücum eden Osmanlı askerleri yakın dövüş halindeyken, İtalyan komutanlar kendi adlarına gemilerden top atışı yapmaya hevesli değildi. Aksi takdirde, dev mermilerin özellikle geceleyin, İtalyan askerlerini öldürme olasılığı çok yüksekti.³³

Mustafa Kemal, modern gemi topları ve savunma konusundaki bu ikilemle ileride — Gelibolu’da bir kez daha karşılaşacaktı.

Mustafa Kemal psikolojik harp ve enformasyon harbi yöntemlerini kullanıyordu. Derne'deyken subaylarına ısrarla dünya gazeteleri ve dergilerine abone olmalarını söylüyordu. Bütün dünyanın gözlerinin üzerinde olduğunu ve eylemlerinin başkalarının görüşü üzerinde etki yaptığını bilmelerini istiyordu. Mustafa Kemal sözcüklerin, görüntülerin, simgelerin, simgesel davranışın gücünü kavradığı için subaylarının giyim kuşamına özen göstermesinde ısrar ediyordu. Kişisel duruş, disiplin ve entelektüel hazırlık başkalarının algısını etkiliyordu. Taktik düzeydeyse, komuta ettiği adamları etkiliyordu. Bilgili ve güvenli bir görünüm diplomatlar ile gazetecileri etkiliyor, Osmanlı subaylarının profesyonelliğini simgeliyordu. Kısa vadedeki taktik durumu, uzun vadedeki stratejik askerî ve diplomatik hedeflerle bağdaştırırken subaylarının "sıradan insanlar gibi görünmesini" istemiyordu.³⁴

Mustafa Kemal'in çetin çöl şartlarında bile özenli dış görünüm ve disiplin konusunda ısrar etmesi, Türkiye'de cumhuriyet kurulduktan sonra Kemalist politikaların da özünü oluşturdu. Sirenayka'dayken "Gerek harp meydanında gerek dışında temizlik, disiplin, düzen ve talimin yanı sıra savaş sırasında geleneksel olmayan girişimlere önem veriyordu. Dış görünüme verilen önem ve simgelerin düşünce ve davranışı etkileyeceği inancı, Kemalist Türkiye'nin ayırt edici özellikleri haline geldi."³⁵ Taktik mücadele ve muharebe operasyonu arasındaki farkı oluşturan ayrıntılara önem veriyordu. Türk tarihçi Hamdi Ertuna bu konuda şunları belirtiyor: "Mustafa Kemal, keşif yöntemleri konusunda en ince ayrıntı üzerinde bile durur ve her şeyi bizzat gözlemlerdi. Keşifharekâtları sırasında adamlarını bizzat kontrol ederdi. Ayrıca, adamları yola koyulmadan önce yemek kaplarının dolu olup olmadığını inceleyecek kadar erzak durumuna dikkat ederdi."³⁶

Komutanlar cepheye kişisel keşfin ne kadar değerli olduğunu iyi bilir ama bir komutanın her yere yetişmesi olanaksızdır. Bir komutanın eksiksiz bilgi edinmesi önemlidir. Mustafa Kemal'in Derne'de 22 Temmuz 1912'de subaylarına verdiği emir bu bakımdan öğreticidir:

Osmanlı-İtalyan savaşı hakkındaki raporlar bu kuvvetin mensupları tarafından toplanacak bilgilere dayanmalıdır.

Bütün raporlarda tarih, koşullar, mevcut kuvvetler, üst rütbeli komutanların plan ve emirleri, yapılacak harekât ve bu harekâtın sonuçları yer almalıdır. Harekâta yer alan her asker kayıpları (yalan söylemeden) tarafsız olarak bildirmelidir. Hazırlanan raporlar harp sahasının gerçek durumunu yansıtmalıdır. Bütün askerler hakikate ve insanlığa sadık kalmak zorundadır. Raporlar bir ay içinde verilmelidir.

Mustafa Kemal, Derne Komutanı³⁷

Yalan söylemek yok. Eksiksiz raporlar eğitim ve taktiği geliştirip bir sonraki muharebeyi kazanmak bakımından hayati önem taşıyordu. Kemal ister Türk ister Arap veya Berberi olsun, adamlarının ona duymak istediği şeyleri söylemesini istemiyordu. Başarıyı abartan veya başarısızlığı inkâr eden kültürel eğilimlere doğrudan karşı koyuyordu. Bireylere sorumluluk verip disiplin konusunda kendisi örnek olarak yeni eğilimler yaratmıştı.

Daha sonraları şunları söyleyecekti: “Savaşlar insanlar tarafından yapılır. Bir ordunun değeri subaylarının değeriyle ölçülür. Komutan, yaratıcı yetenekleri olan kişidir.”³⁸

Tobruk’un batısında bulunan Derne savaşın en kanlı çarpışmalarına sahne olmuştu. Hamdi Ertuna, Trablusgarp Savaşı’yla ilgili satırlarında şunları yazmıştır: “Söz Derne’ye geldiği zaman, Mustafa Kemal’i anmamak olanaksızdır. Onun komutanlık meziyetlerinin ilk kez tam olarak Derne’de ortaya çıktığı söylenebilir (...) İtalyanlar açısından Derne savunması tarihlerinin en kötü sayfalarından biridir.”³⁹

Şubat 1912’de İtalya’nın Derne’de on beş ila on altı bin askeri vardı. İtalyan kuvvetleri beş piyade alayı (her birinde üç tabur ve destek makineli tüfek müfrezesi), yedi bağımsız tabur (üçü seçkin dağ piyadesi birliği), bir 120 mm sahra topçu bataryası, iki dağ topçu bataryası, bir gemi topçu bataryası ve bir telgraf muhabere takımından oluşuyordu. Sekiz subayın komutasındaki Türk kuvvetleri 7 bin742 Arap savaşçı, 98 Türk piyadesi, 105 Türk gönüllü, 6 süvari, 17 topçu, 3 gönüllü topçu ve makineli tüfek müfrezesinde görev yapan 15 askerden oluşuyordu. İhtiyaç durumunda kullanılmak üzere ayrıca 110 milis vardı. Türk askerler ve gönüllüler 42. Piyade Tümeni, 124. Piyade Alayının bir taburu olarak görev yapıyordu.⁴⁰ Onlara ek olarak görev yapan 8 bin Arap savaşçı, harp meydanındaki ateş gücünü bir tümenin seviyesine çıkarıyordu. Bu durum örgütlenme açısından doğaçlama tedbirler almayı gerektiriyordu. Mustafa Kemal, Mayıs 1912’de Kerim Bey’e yazdığı mektubunda, Derne’deki kuvvetlerin bir tümen olarak organize edildiğini ancak iki ayrı kanat gibi savaştığını yazmıştı. “Derne’deki kuvvetlerimiz bir vadiyle ikiye bölünmüştü. Ben önce batıdaki kuvvetlerle birlikteydim. Sonra Nuri’yi [Conker] o kanadın komutanı yaptık ve ben doğu kanadının komutanı olarak çarpıştım.” Bu kararın alınmasında arazinin durumu doğrudan belirleyici olmuştu. Derne’den güneye doğru inen derin ve çorak vadi iki farklı harekât alanı yaratıyordu ve Derne deniz tarafında kalıyordu. Vadinin merkez noktası olan Sidi Abdullah’ta bir mezarlık vardı. Buradan iki kilometre ileride İtalyanların başlangıçtaki siperleri vardı. Daha sonra mezarlığın 800 metre kadar güneybatısında, makineli tüfek menzili içinde bulunan bir yerde tahkimat yaptılar. İtalyanlar Sidi Abdullah’ta siper kazınca Osmanlılar, “iç kısımlarda daha fazla ilerlemeye cesareti olmadığını, bu yüzden birçok sığınak kazdıkları” sonucuna vardı. Ertuna’ya göre İtalyanların savaş düzeni beş piyade alayı ve üç bağımsız dağ taburundan oluşuyordu. Osmanlı istihbaratı asker takviyesinin süreceğine inanıyordu.⁴¹

Derne'deki kuvvetler İtalyanlara sürekli saldırıp taciz ediyordu. Ertuna'ya göre düşmanın dinlenmesine izin vermiyorlardı. Her gece farklı saatlerde on beş veya daha fazla adamdan oluşan bir grup, İtalyanlara saldırıyordu. Mustafa Kemal, ocak ayında buraya geldiği zaman bu taciz saldırılarının bazılarını ayrıntılı biçimde planlamıştı.⁴² Fakat 16 Ocak 1912'de yapılan bir gece saldırısında işler yolunda gitmedi. Mustafa Kemal, Arap kuvvetlerini denetlemiş ve muharebeye iyi hazırlanmadıklarını görmüştü. Savaşmaya isteksiz olduklarından kuşkulananlara onlara bir konuşma yaptı ve harekâtın öneminden bahsetti. Arap şeyhleri ona itiraz ederek emirlerin hatalı olduğunu ileri sürdüler. Sonunda hücum etmeye razı oldular. Üç dört düzine adam topladılar. Bunların sadece on beş tüfeği vardı. Gelgelelim bir gece taarruzunda sipere tüfekte saldırmada bir yanlış yoktu; kullanmasını bilen insanların elindeki bıçaklar yakın dövüşte aynı etkiye sahipti. Fakat Mustafa Kemal bu gece taarruzunun istenen sonucu vermediğini rapor etti. Buna rağmen aralıksız saldırılar İtalyanları Derne'de yeterince askerleri olmadığını düşünmeye sevk etmişti.

Bu saldırının ardından, muhtemelen 17 Ocak'ta yapılan bir taarruzda Mustafa Kemal pusuya düştü ve sol gözünden yaralandı.⁴³ 3 Mart 1912'de, yetmiş Osmanlı askerinden oluşan küçük bir kuvvet Sidi Abdullah'a batıdan yaklaştı ve ileri savunma mevzilerindeki İtalyanları şaşırtacak kadar yakınlarına sokuldu. Afallayan İtalyanlar ileri mevzilerini bırakıp kaçarken topçuları onları korumak için hızla karşılık verdi. Öğleden önce Türk topçusunun İtalyanları dövmesiyle birlikte çatışma iyice kızıştı. Gözlemcilere göre top ateşiyle birçok kilit nokta doğrudan isabet almıştı. Derken büyük bir Osmanlı piyade kuvveti Sidi Abdullah'a güneyden hücum etti. Osmanlılar güney kesiminde haberciler ve sıhhiye personeli de dâhil olmak üzere herkesi bu taarruza katmıştı. Yoğun baskı altındaki İtalyanlar top ateşiyle karşılık verip takviye piyade kuvveti gönderdi.⁴⁴ İtalyanlar tamamen muharebeyle meşgulken, Mustafa Kemal'in kumandasındaki batı

kanadı vadinin doğusundan girerek İtalyanların sol kanadına saldırdı. Mevzilerine tutunmayı başaramayan İtalyanlar akşamüzeri bölgeden çekilmeye başladı. Bunun üzerine Türk kuvvetleri bütün siperlere girdi. İtalyanlar 200 kayıp vermiş ve 60 tüfeği çekilirken bırakmıştı. “Osmanlı savaşçılarının İtalyan ölülerinin üzerinde bulduğu üniforma parçalarına göre, düşmanın dört taburunun siperlerde mevzilendiği anlaşıyordu. Osmanlılar 63 ölü ve 168 yaralı verdi. Bu taarruzla cesareti kırılan İtalyanlar bir daha uzunca bir süre saldıramadı.”⁴⁵ Nuri Conker 3 Mart’taki muharebede, “İtalyanları son saldırılarda ele geçirdikleri beş kilometrelik bölgeyi tahliye edip eski mevzilerine geri dönmeye zorladık,” diye yazmıştı. Osmanlı kuvvetlerinin destek olarak dört dağ topu ve “beş ila altı yüz” Arap gönüllüye sahip olduğunu belirtiyordu. Arapların çoğu “mühimmat olmadan” saldırmıştı. “Pek çok ganimet ve esir ele geçirdik,” diye ekliyordu.⁴⁶

Bu taktik zafer İtalyanları psikolojik bir yenilgiye sürükledi. Asker ve ateş gücü bakımından üstün olmalarına rağmen saldırmayıp beklemeyi tercih ettiler. Osmanlılar, işgalcilerin ne kadar beklerse cesaretinin de o kadar kırılacağını, geri çekilme gününün yaklaştığını tahmin ediyordu. Mustafa Kemal 6 Mart’ta resmen Derne kumandanı oldu.⁴⁷ Mayısta arkadaşı Kerim’e şöyle yazıyordu: “Şimdi bizden [Derne’den] iki üç günlük mesafede iki tümenimiz daha var. Bingazi’deki [Sirenayka] kuvvetlerimiz de çok kararlı olduğundan düşman savunma mevzileri hazırlamaya devam ediyor.”⁴⁸

Çölün kontrolü Osmanlı kuvvetlerinin elinde olsa da, İtalyanları denize dökmeye yetecek güçleri yoktu. Bu yüzden İtalyanları stratejik olarak hem zihnen hem bedenen tüketme yolunu seçtiler. En küçük bir askerî baskı bile siyasi seçenekleri içinde barındırıyordu. Mustafa Kemal, Derne’de karşısına çıkan İtalyan kuvvetlerinin amansız bir

psikolojik baskıya maruz kalması için elinden geleni ardına koymuyordu. Her gece farklı saatlerde, saldırıya geçen gruplar İtalyan mevzilerini taciz ediyor, onların gözlem noktalarına nişancılar atış ediyor ve arada bir küçük çaplı hücumlar düzenliyordu. Mustafa Kemal saldıran askerlerine çok ayrıntılı taktik planlar veriyordu.⁴⁹

İtalyanlar Osmanlı kuvvetlerini, erzak ve askerî destek ikmalini keserek etkisiz hale getiremiyordu. Para ve Arap kaçakçılar vasıtasıyla kurulan derme çatma ikmal hattı, durmak bilmeyen küçük çaplı saldırıları ve Sidi Abdullah taarruzu gibi arada bir gerçekleşen daha büyük akınları desteklemeye yetecek malzeme olanağı sağlıyordu. Tuğamiral Beehler gibi askerî ataşeler, bu amaca özel ikmal hattı sayesinde zayıf Tunus ve Mısır sınırlarından hangi subayların, ne kadar silah ve mühimmatın bölgeye geldiğini ayrıntısıyla biliyordu.⁵⁰

İtalyanların iç siyaset saati çalıyordu. Büyük Güçlerin Adriyatik ve Ege Denizi'nde askerî eylemden kaçınması için uyardığı İtalyanlar 1912'de On İki Adaları işgal etti. Çanakkale Boğazı'ndaki kaleleri top ateşine tutup Rumeli ve Anadolu kıyılarını tehdit ettiler. Bu saldırıların iki hedefi vardı: yurt içindeki desteğin sürmesini sağlamak ve diplomatik pazarlık kozları yaratmak. Fakat aynı zamanda ironik bir sonucu da oldu. Dönemin askerî gözlemcileri Türklerin kıyı topraklarının etkisiz olduğunu gördü. Bunun üzerine sağduyu harekete geçerek Boğaz'daki kıyı savunması güçlendirildi. Winston Churchill bu gerçeği 1914 sonunda, hayat boyu unutamayacağı bir şekilde kabul etmek zorunda kalacaktı.

Birbiriyle yarışan iki stratejik saat, biri Kuzey Afrika çölünde, diğeri Balkanlarda çalışmaya devam ediyordu. Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ 1912'de Balkan Birliğini kurdu. Birlik çok kırılğan bir yapıya sahipti. Bulgaristan ve Sırbistan birbirinden hoşlanmıyor, ayrıca Yunanistan'ın başta Selanik olmak üzere Makedonya'yı istemesini engellemeye çalışıyorlardı. Buna karşılık Yunanistan'ın donanması vardı. Bir İtalyan-Osmanlı barışı olması durumunda,

Beyrut ve İzmir'deki Osmanlı kuvvetleri Selanik'e gönderilirdi. Bu durumda Yunan gemileri denizden takviyeyi önleyebilirdi. Bu yüzden Bulgaristan, isteksizce Yunanistan'la müttefik olmayı kabul etti.

Osmanlı ve İtalyan diplomatları barış antlaşmasının koşullarını görüşmek üzere İsviçre'de bir araya geldiler. Böylece Kuzey Afrika'daki saat yavaşlarken Balkan saati daha hızlı çalışmaya başladı. Eylül 1912'de yani İtalyanların Trablusgarp'ı işgalinden bir yıl sonra, Bulgar kuvvetleri seferber olmaya başladı. İsviçre'deki görüşmeler devam ederken Osmanlıların İtalyan kuvvetlerine yaptığı saldırılar Derne haricinde azaldı.

8 Ekim 1912'de Osmanlı hâkimiyetindeki Arnavutluk'a saldıran Karadağ, Birinci Balkan Savaşı'nın fitilini ateşledi. Osmanlı-İtalyan savaşı hemen sona erdi. Yenilen Osmanlılar Trablusgarp'ı İtalyanlara bıraktı. Durumdan hoşnut olan İtalyanlar Türklere durumu kurtaracak küçük bir teselli vermeye razı oldular ve On İki Adaları Osmanlılara geri vermeyi kararlaştırdılar. Ne var ki Yunan, Bulgar ve Sırp kuvvetleri Rumeli'de ilerleyince ikili oynayarak, daha mürekkebi kurumamış antlaşmayı rafa kaldırdılar. Sonuçta Roma, Ege Adalarını elinde tutmayı tercih etmişti. Buna karşılık orduları İstanbul surlarına kadar çekilen Türklerin yapabileceği hiçbir şey yoktu.

6. BÖLÜM

Balkan Savaşları

“O güzelim Selanik’i düşmana nasıl teslim edersiniz?”

— Mustafa Kemal

Savaş bir anda patlak vermişti. Balkan Birliği orduları çabucak harekete geçip, Makedonya’daki Osmanlı kuvvetlerine ağır kayıplar verdirip ardından kuşatmıştı. Doğu Trakya’daki Osmanlı direnişiyse tamamen ezilmişti. Postallar, atlar, yük arabaları orduların intikalinin başlıca araçlarıydı (arada bir demiryollarından yararlanılıyordu). Buna rağmen savaş neredeyse yıldırım hızıyla devam ediyordu. Çarpışmaların en kızıştığı dönem 1912 yılının Ekim ve Kasım aylarıydı. Bunun başlangıcı Karadağ birliklerinin 8 Ekim’de Arnavutluk şehri İşkodra’ya saldırılarına dayanıyordu. Batıya ve güneye doğru ilerleyen Sırp, Makedonya’daki birlikleri dağıttılar. 24 Ekim’de Kumanova’yı, Kasım ortasında Manastır’ı ele geçirdiler. 8 Kasım’da, Yunanların Tesalya ordusu çetin mücadele, hızlı takip ve kurnaz diplomasinin bileşimiyle Mustafa Kemal’in güzel Selanik’ini aldı. Bu olay, kuzeyden hızla bu Ege limanına doğru ilerlemekte olan Bulgarları çileden çıkardı. Bulgarlar Selanik’e göz koymuş, ancak açık göz Yunanlar onları alt etmişti.

Trakya cephesindeyse Bulgarlar Kırkkilise’deki [Kırklareli] şiddetli muharebenin sonucunda Osmanlıları yenip Edirne’yi kuşattılar.

Kasım ortasında Çatalca hattına (Çatalca sırtı boyunca kuzeyden güneye inen tahkimatlar) dayandıklarında İstanbul'un düşmesi artık an meselesi gibi görünüyordu. Dağılan Osmanlı kuvvetleri başkent in batısındaki Çatalca hattında tekrar bir araya gelip Bulgar ordusunun şiddetli hücumlarını durdurmayı başardılar.

3 Aralık'ta Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Osmanlı İmparatorluğu ateşkes üzerinde anlaştılar. Balkan Birliği'nin orduları yorgunluktan tükenirken zayıflayan Osmanlılar da birlikleri takviye etmek için zamana ihtiyaç duyuyordu. Bu ilk ateşkes büyük çatışmaları durdurmakla birlikte düşmanca hevesleri soğutmamıştı. Bulgar kuvvetleri güney ve güneybatı yönünde ilerlemeye devam etti. Birlikler 12 Aralık'ta Şarköy yakınlarında Osmanlı jandarmalarıyla karşılaştı. Burada on gün boyunca süren küçük çatışmalar yerel komutanların ateşkes yapmasıyla sona erdi. Düşmanın Şarköy'e kadar ilerlemesi sonucu, Osmanlı 1. Ordu'su fiilen ikiye ayrılırken Gelibolu Yarımadası'na karadan ulaşan muhabere hatları kesildi.

Yunanistan Aralık 1912 ateşkesini kabul etmemişti. Yunan kuvvetleri Ocak 1913'te Epir bölgesindeki Osmanlı şehri Yanya'yı kuşattı. Aynı ay içinde Osmanlı harbiye nazırı Nazım Paşa'nın öldürölmesi ve savaşın sürdürölerek kuşatılan Edirne'nin kurtarılmasından yana olan İsmail Enver'in başını çektiği darbe, imparatorluğu sarsmıştı. Gelibolu'daki birliklerde görev yapan Mustafa Kemal ve Ali Fethi, ölümle sonuçlanarak yeni rejime karşı derin bir güvensizlik yaratan ve ordunun ismine leke süren bu darbeye şiddetle karşı çıkmıştı.

İlk ateşkesin süresi 3 Şubat 1913'te dolunca, savaş tekrar başladı. Bulgarlar 4 Şubat'ta Şarköy'ü ele geçirdi. Osmanlılar bir karşı-harekât girişiminde bulundu. Gelibolu Yarımadası'ndaki Bolayır'a taarruzla eşzamanlı olarak Şarköy'e bir amfibi çıkartma girişimi başarısız oldu. Yanya'nın büyük kalesini 6 Mart 1913'te ele geçiren Yunanlar kuzeydeki Arnavutluk topraklarına doğru ilerlemeye devam etti. Kuşatma altındaki Edirne 24 Mart'ta Bulgarlara teslim oldu. Ege adalarına

dağılmış olan ve ikmal yolları kesilen Türk garnizonları teslim olmaya başladılar. Yunan gemilerinin kuşatması onları kısıtırmış ve açlığa mahkûm etmişti. İstanbul, kuşatılan askerlerini kurtarmak için bir şey yapamıyordu. Karadağ 23 Nisan'a kadar savaşı sürdürmesine rağmen, Balkan Birliği'nin diğer üyeleri ile Osmanlı İmparatorluğu 15 Nisan'da ikinci ateşkes üzerinde anlaştılar. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'yla savaş sona erdi. Bu antlaşmanın koşulları Bulgaristan'ı öfkelen-dirmişti. Daha bir ay dolmadan, 29 Haziran 1913'te, Bulgaristan'ın, eski müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan'a saldırması üzerine II. Balkan Savaşı patlak verdi.¹

Kuzey Afrika'dan hemen İstanbul'a yola çıkan Mustafa Kemal, Kasım 1912 başlarında şehre vardı. Selanik'in tek bir silah atılmadan teslim edilmesi onu çileden çıkarmıştı. Annesi ve kız kardeşinin binlerce Türk gibi şehirden kaçtığını biliyordu. Yunan ve Bulgar askerlerine yakalanmadan Batı Trakya'dan kaçmak tehlikeli ve güç bir işti. Kış mevsiminin soğuğu ve sağanakları bastırmıştı. Sefil durumdaki mülteci toplulukları başkente akın ediyordu.² Önce Makedonya ve Trakya'daki evlerini bırakıp kaçmışlardı; şimdiyse şehrin dışında alelacele kurulan göçmen kamplarında kol gezen tifo ve koleradan kaçmaya çalışıyorlardı. İlaça ihtiyaç duyan yaralı askerler İstanbul'un camilerini, hastanelerini, evlerini doldurmuştu. Herkesin yiyeceğe, ısınmaya ve başını sokacağı bir dama ihtiyacı vardı.³

Çatalca yakınlarındaki kanlı tehdit varlığını sürdürüyordu. İstanbul halkı ve şehri savunmakla görevli kederli askerler, uzaktan gelen top seslerini duyabiliyordu. Bir kahvede subay arkadaşlarıyla buluşan Mustafa Kemal, ıstırap dolu bir sessizlikten sonra patlamıştı. "Bunu nasıl yaparsınız? O güzelim Selanik'i düşmana nasıl teslim edersiniz? Bu kadar ucuza nasıl satarsınız?"⁴

Selanik'in düştüğünü duyunca çok sarsılan Mustafa Kemal, daha sonra Nuri Conker'e, bu olayın kapanmayacak bir yara açtığını söyleyecek, "annem, kız kardeşim, bütün akrabalarım düşmana teslim edildi," diyecekti.⁵ Fakat yakın aile fertleri ile birkaç uzak akrabasının aslında İstanbul'a kaçtığını öğrenmişti. Sonunda onları bulunca annesi Zübeyde Hanım ile kız kardeşi Makbule'ye Pera'da bir ev kiraladı. Üvey babası Ragıp ile onun yeğenleri Fikriye ve Jülide de bu evde kalıyordu.

Türkler Birinci Balkan Savaşı'nı nasıl kaybetti? Edward J. Erickson'un Balkan Savaşlarını anlatan araştırmasının başlığı, Osmanlıların başarısızlığının askerî açıdan kısa ve öz değerlendirmesi anlamını taşır: *Parçalayarak Yenmek (Defeat in Detail)*. "Parçalayarak yenmek" deyimini, kuvvetlerini azar azar kullanan düşmanı yenmenin klasik tarifidir. Muharebe gücü, birlikte çalışan etkin bir kütle olmayıp parçalara bölünmüş durumdaysa, bu parçalar ayrı ayrı çatışmaya girilip yok edilebilir. Muharebe gücü daha az olduğu halde, bunu yanlış kullanılan veya yanlış biçimde sevk ve idare edilen daha büyük bir güce karşı kütsel olarak kullanan taraf, fiilen daha güçlü hale gelir. Rumeli'deki Osmanlı kuvvetleri, elverişli durumda olup olmadığına bakmaksızın her vilayeti savunmaya kalktılar. Sonuçta, neredeyse hiçbir yeri savunamaz hale geldiler. Yegâne başarıları, başkentin dışındaki Çatalca hattını güçlerini bir araya toplayarak savunmaları oldu. Şayet Türkler Çatalca hattını kaybetseydi o zaman İstanbul da düşebilirdi. Erickson yenilgiyi şöyle özetliyor: "Türkler her ne kadar sayıca bariz üstünlüğe sahip olsa da, coğrafi koşullar kuvvetlerini ayrı ayrı düşmanlara karşı koymak üzere küçük gruplara bölmeye zorlamıştı."⁶

Askerî açıdan en mantıklı davranış düşmanı yormaya, moralini bozmaya ve yıpratmaya yönelik şekilde vur-kaç saldırıları yapıp

düşmanın kuvvetlerini seferber etmesini geciktirecek genel bir savunma anlayışı izlemek olurdu. Aynı esnada, sonuç alıcı karşı-saldırı harekâtlarını kolaylaştıracak şekilde, elde tutulan cepheler ve yollar kararlı bir şekilde savunulurdu. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin ordularını sevk etmesine, siyasi coğrafyanın duygusal şekilde yorumlanması yön veriyordu. İstanbul'daki hiçbir siyasi şahsiyet, kendi beceriksizliği yüzünden Avrupa'da bir vilayetin daha kaybedildiği suçlamasına maruz kalmak istemiyordu. Belli bir bölgede savunma yapma yöntemi tercih edilip bu durum savaş alanında başarı kazanma olanağını artırsa bile tavır değişmiyordu. Erickson'un belirttiğine göre Rumeli'yi savunma planları, ortaya çıkan siyasi kaos sonucu Temmuz 1912'de İttihat ve Terakki hükümetinin yerini alan Liberal Birlik koalisyonu [Büyük Kabine] öncesine dayanıyordu.⁷ Buna rağmen ne İttihatçıların ne de Büyük Kabinenin siyasi önderleri, gelişigüzel yapılan tertiplenme planlarını mantıklı biçimde düzeltmeye izin verdiler. Herkes şu siyasi söylemi savunuyordu: Doğu Trakya cephesinde ordu İstanbul'u savunmalı ve tarihî Edirne kalesini başta Bulgarlar olmak üzere her türlü Balkan ittifakına karşı korumalıydı. Batı cephesinde iyi ikmal edilmiş ordu, girilmesi imkânsız kabul edilen Yanya kalesini savunup Epir'in Yunanların eline geçmesini önlemeliydi. Osmanlı ordusu Sırları sınırda kontrol altına alıp Manastır önlerinde mutlaka durdurmalı ve en önemlisi Selanik'i bütün düşmanlara karşı savunurken, İşkodra'nın Karadağ'ın eline geçmesini önlemek için Arnavutluk kuzeyinde yeterince asker ve mühimmat bulundurmalıydı. Ayrıca, Kosova'da bağımsız bir savunma gücü bulunması gerekiyordu.⁸ Bunun gibi birçok ayrıntı vardı. Açık söylemek gerekirse, siyasetçiler Osmanlı ordusunun fark gözetmeden her yerde azmini sergilemesini istiyordu. Onlara kalırsa Osmanlı Devleti Avrupa'da tek kilometre toprak kaybetmeyecekti.

Fakat sonuçta imparatorluğun elinde Trakya'daki küçük bir toprak parçası kalmıştı. Erickson şu sonuca varıyordu: "Tek bir düşmana karşı stratejik sorunu çözmek kolaydı fakat her bir stratejik ağırlık

merkezinin aynı anda saldıran bir düşman koalisyonuna karşı bu sorunla başa çıkmak olanaksızdı.”⁹

Mustafa Kemal’in Nuri Conker’e söylediği gibi gerçeklerle yüzleşmek zorunluydu. Kasım 1912 sonunda, hayatta kalmak harekâta katılan kuvvetlerin ayakta kalmasına bağlıydı. Dağılan birliklerin toparlanabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Doğu ve güney Anadolu’dan sevk edilen yedeklerin eğitimi için zaman lazımdı. Ateşkes zaman kazandırırды ama Avrupa’da kaybedilen yerleri geri alabilmek için Çatalca ve Gelibolu’da tutunmak şarttı.

Ali Fethi, Gelibolu kuvvetleri kumandanı Fahri Paşa’nın kurmay subayıydı. Mustafa Kemal, 25 Kasım’da Gelibolu cephesinin harekât subaylığına atandı.¹⁰ Önemli miktarda Bulgar kuvveti yarımada’nın daralan boynundaki Kava deresinde, Bolayır kasabasının kuzeyinde konuşlanırken, Bulgaristan bir yandan Çatalca hattına ve Edirne kuşatmasına asker yığmak zorundaydı. Daha büyük çaptaki Bulgar kuvvetleri gelmeden önce, Bolayır’daki Osmanlı askerleri ve tahkimatı onların ilerlemesini durduracak yeterlilikteydi. Buna karşılık Yunan donanması Ege Denizi’ni kontrol altında tutuyordu. Bu, Gelibolu ve Anadolu kıyıların her zaman amfibi çıkarma tehdidi altında olduğu anlamına geliyordu. Yakın gelecekte, Hamidiye zırhlısının komutanı olarak Yunan gemilerine yapacağı hücumlarla ünlenecek olan bahriye yüzbaşısı Rauf Orbay, Mustafa Kemal’in harekât subayı olmasından kısa bir süre sonra Maydos’ta (Eceabat) yapılan karargâh toplantısına katılmıştı. Kurmay heyeti Gelibolu’ya yapılacak bir amfibi taarruza karşı çeşitli senaryolar üzerinde duruyordu.

Bazıları batı tarafındaki kumsalların tahkim edildiği için bir işgal gücünün karaya çıkamayacağını savununca, denizden korunan İtalyan birliklerinin Bingazi'ye çıkartma yapmasından ders alan Mustafa Kemal buna karşı çıktı. Düşman donanmasının topları desteğinde bir çıkartmanın mümkün olduğunu kabul etmek durumunda olduklarını ve o aşamadan sonra savunma tedbirleri almak zorunda kalacaklarını savundu. Diğerleri karşı çıkınca kızarak sözlerini sürdürdü: “(Sahile) dilediğiniz kadar dikenli tel koyun. (Denizden destekle) ben o telleri yıkıp geçerim. Bir kez karaya çıktım mı ilerlememe engel olacak daha üstün bir güç yoksa bütün yarımadayı kolayca işgal ederim.”¹¹

Erickson *Gelibolu: Osmanlı Harekâtı* adlı kitabında şu görüşü ikna edici biçimde öne sürmektedir: “Osmanlılar Birinci Balkan Savaşı sırasında bir araya getirdikleri temel savunma planları ve kavramlarını, yarımadayı 1915'te İngilizlere karşı etkin biçimde savunurken kullandılar.” Yazar, 1915'te kullanılan Çanakkale savunma planını General Liman von Sanders'in başını çektiği Alman danışmanların hazırladığı şeklindeki yaygın tarihi görüşe karşı çıkmaktadır. Başını Fethi ve Mustafa Kemal'in çektiği Fahri Paşa'nın kurmayları “dört ana savunma grubu oluşturmuştu: biri yarımadanın alt kısmındaki sahilleri savunacak, biri yarımadanın dar boynunu (Bolayır) koruyacak, biri Anadolu sahillerini koruyacak, diğeri yedek olarak bekleyecekti.” Fahri Paşa, Afyon Redif Tümeni'ni, Mustafa Kemal'in 19. Tümeni'nin Nisan 1915'te konuşlandığı Maydos yakınına yerleştirdi.¹² Bu plan Rauf Orbay'ın tanıdığı olduğu tartışma sırasında Mustafa Kemal'in savunduğu birçok fikri yansıtıyordu. Anahtar noktası, Maydos civarına tümen büyüklüğünde yedeklerin yerleştirilip kıyı başından karaya ayak basacak çıkarma kuvvetine karşı koymaya hazırlık yapılmasıydı.

Aralık ateşkesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki fırkaları arasındaki siyasi çekişme kızıştı. İttihatçıların güçlü ismi Mehmed Talat, partinin hedefleri hakkında

Mustafa Kemal ve Fethi Bey’le görüşmek üzere Gelibolu’ya geldi. İkisi de ona karşı kuşkulu yaklaştılar. Atatürk’le ilgili anılarını yazan Falih Rıfkı Atay’a göre, Mustafa Kemal iğneleyici bir tavırla Talat’a partinin liderliğini bırakıp bırakmayacağını sorarak üstü kapalı bir şekilde alay etmişti. “Neden?” diye sordu Talat, “Beni öldürmek mi istiyorsun?” “Hayır,” diye cevap verdi Mustafa Kemal, “Sana layık olduğun makamı vereceğiz.” Talat oradan ayrıldıktan sonra Fethi İstanbul’a gelme talimatı aldı. Başkentte İttihatçı liderler Fethi’ye hükümeti devirip harbiye nazırı Nazım Paşa’yı öldürme planını açıkladılar. Hükümetin barış anlaşması gereğince Edirne’yi Bulgarlara bırakacağına inanıyorlardı. Fethi suikasta katılmayı reddedince, bu komployu planlayanlar eylemi gerçekleştirmeyeceklerini söylediler. Fethi Gelibolu’ya döndüğünde plandan ve iptal kararından bahsetti. Mustafa Kemal’in ona verdiği cevap kısaydı. “Ama yapacaklar.”¹³

Nitekim yaptılar. “23 Ocak 1913’te, İttihatçılardan oluşan büyük bir kalabalık Babiâli’ye gelerek Edirne’nin savunulması lehinde sloganlar attilar. Muhafızlar onlara engel olmadı çünkü komutanları protestocuların tarafındaydı. Onların içeri girmesini engellemeye çalışan iki subayla bir zaptiye memuru vuruldu. O sırada ‘Bana ihanet ettiniz!’ diye bağırarak dışarı çıkan Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından öldürüldü... Enver dosdoğru Kamil Paşa’nın yanına gidip istifasını yazdırdıktan sonra dilekçeyi hemen padişaha götürdü.”¹⁴ Mahmut Şevket Paşa sadrazam ve harbiye nazırı ilan edilirken Cemal Paşa İstanbul merkez kumandanlığına getirildi. Şevket Paşa saygı duyulan bir şahsiyet olsa da darbeden sonra Enver, Talat ve Cemal iktidarın bütün dizginlerini ellerine geçirdiler.

Edirne’deki Osmanlı birlikleri sonsuza dek o şekilde kalamazdı ama bu, kaleyi kaybetmemek uğruna daha pek çok askerin kaybını göze almak gerekiyordu. Darbeci liderler şartlar ne olursa olsun, Edirne’yi kurtarmak için askerî harekâtı göze almıştı. Birinci ateşkes 3 Şubat 1913’te sona eriyordu. Osmanlı ve Bulgar orduları sonraki

aşama için hazırlık yapmaya hiç ara vermediler. Osmanlı genelkurmayı Aralık 1912'de Edirne'yi geri almak için iki koldan saldırıya geçmeyi önerdi. Bolayır'daki ihtiyat gücünü kullanacak olan Gelibolu kolu, yarınadanın kuzeyindeki Bulgar mevzilerine saldıracaktı. İkinci kol riskliydi. 10. Geçici Kolordu Şarköy'e amfibi harekât yapacaktı. Bunun için Marmara Denizi'ndeki Osmanlı donanması nakliye ve ateş desteği sağlayacaktı. Geçici Kolordu, Gelibolu'nun yukarısında düşmanı yandan saracaktı. İki kol birleşip düşmanı ezerek Edirne'ye ilerleyecekti. Planlama 7 Ocak 1913'te büyük bir ciddiyetle başladı. Geçici Kolordu'nun kurmay başkanı Enver Paşa bu çok gizli harekâtla bizzat ilgileniyordu. Planlamacılar Bulgarlar durumdan kuşkulananmış diye bütün birliklerin katılacağı bir tatbikattan vazgeçmişti.

Osmanlı istihbaratı 12 Ocak'ta Bulgarların Marmara Denizi sahilindeki birliklerini takviye ettiğini öğrendi.¹⁵ Bir harp gemisinde yapılan kurmay heyeti toplantısında Mustafa Kemal plan hakkındaki kuşkularını dile getirdi. Bulgarların Şarköy üstündeki tepeleri tuttuğunu, bunun karaya çıkmayı tehlikeli kıldığını söyledi. Ayrıca Bolayır'daki askerlerin, sayıca üstün olan ve artçı hatları bulunan Bulgarları püskürtemeyeceğini belirtti. "Plan iyi gibi görünüyordu ama ayrıntıları üzerinde yeterince durulmamıştı. Uygulanabilecek durumda değildi. Enver sinirlendi. Komutan oydu. Mustafa Kemal'e fazla konuşmamasını ve söyleneni yapmasını bildirdi."¹⁶

Mustafa Kemal araziye, düşmanın yerleşimi ile harekât seçeneklerini değerlendirdi. Bulgarlar Şarköy veya Bolayır'a kolayca yedek birlikleri sevk edebilirdi. Mesafe uzun olmadığı gibi yolların durumu da elverişliydi. Osmanlı hücumları eşzamanlı olmadığı ve komutanın kontrolü dışındaki etkenler eşzamanlılığı bozduğu takdirde Bulgarlar önce ilk taarruzu ardından ikincisini püskürttü. Kendi kadrosu Bolayır taarruzundan sorumlu olduğu için Mustafa Kemal'in planı son gelen istihbaratı yansıtıyordu.

ATATÜRK

Bulgarların ocak ayında yeni kurduğu 4. Ordu, Gelibolu ve Şarköy civarında 92 bin askere sahipti.¹⁷ Osmanlı tarafının hazırlıkları, gemilerden sahile ve Şarköy iskelesine askerler ile teçhizatın taşınmasını sağlayacak hafif teknelerin yokluğu nedeniyle gecikmişti. Geçici Kolordu'nun askerleri 1 Şubat'ta nakliye gemilerine bindirildi. Kötü hava ve deniz koşulları yüklemeye zorluk yaratıp konvoyun hareketini geciktirmişti. 3 Şubat'ta hava düzeldiğinde, iki gündür teknelerde bekleyen askerler hücum edemeyecek kadar yorulmuştu. Bu yüzden iki gün sonra, 5 Şubat gecesi harekete geçilecekti.

Bulgar 4. Ordusu 4 Şubat'ta güneydeki Bolayır'a doğru ilerlerken, Şarköy civarındaki kuvvetler iskeleyi ele geçirdi. 6 Şubat'ta yarımada'nın kıstağına ulaşan iki Bulgar alayı burada siper kazıp yerleşti. Geciken amfibi taarruz yüzünden Gelibolu taarruzu da gecikmişti. Bolayır'daki geçici kuvvetler önce saldırıp Bulgarları şaşırtarak yok etme fırsatı olduğunu düşünüyordu.¹⁸

Taarruz kararının güçlü yandaşları vardı, iptal etmek olanaksızdı. Osmanlı istihbaratı, Bulgarların siperlerdeki alayları destekleyen dört topçu bataryası olduğunu düşünüyordu. 8 Şubat sabahı Şarköy taarruzu başladığında Geçici Kolordu, takviye edilmiş iki tümeniyle cepheden saldıracak, her tümende ikişer alay yan yana bulunacaktı.

Osmanlı tümenleri büyük bir cesaretle saldırdılar. Sayıca üstün olmalarına rağmen Bulgarların ateş gücü tahminlerden daha şiddetliydi. İstihbaratın tahminleri son derece yanlış çıkmıştı. Bulgarların öndeki alayları destekleyen dört değil tam on dört topçu bataryası vardı. Yoğun ateş Türk piyadesini önce durdurmuş, sonra katletmişti. "Taktik sorunu içinden çıkılmaz hale getiren, arazi koşullarıydı. Arazinin büyük kısmı düz olup siper alacak yer olmadığından savunma halindeki Bulgarlara mükemmel ateş olanağı sağlıyordu."¹⁹ Taarruza katılan 20 bin Osmanlı askerinden 6 bini can verdi.²⁰ Bu kıyım, I Dünya Savaşı'nda meydana gelecek kitlesel ölümlerin de habercisiydi. "Siperlerde mevzilenen, makineli tüfek ve modern toplar kullanan

piyadelere karşı cepheden yapılan taarruzlar, son derece yüksek ölüm oranlarına yol açacaktı.”²¹

Şarköy açıklarındaki rüzgâr ve dalgalı deniz, sabah taarruzdan önce nakliye gemilerine sıkıntı yaratmıştı. Çıkartma birliğindeki askerler Bolayır’da süren savaşı ve dev topların ateşini duyuyordu. Çıkartma 8 Şubat sabahı saat 11’de başladı. Küçük çakıl taşlarıyla kaplı sahile yapılan çıkartma direnişle karşılaşmadı zira Bulgarlar Şarköy içine çekilmişti. Osmanlı birlikleri, Geçici Kolordu’nun top ve atlarını boşaltabilmesi için iskeleyi ele geçirmek üzere Şarköy’e yöneldi. Fakat gemilerden yapılan destek ateşine rağmen Bulgarlar saldırıyı püskürttü.

“Kurmay başkanı kurmay yarbay Enver öğleden sonra 1’de bir torpidobotla sahilden ayrılıp Gelibolu’ya gitti. Kurmay binbaşı Fethi ve Mustafa Kemal’le [Bolayır’daki] bozgunun bütün veçhelerini tartıştıktan sonra akşam 7’de döndü.”²²

9 Şubat’ta Şarköy’e tekrar hücumla geçen Osmanlılar, Bulgarları buradan çıkarttı. Fakat kurnaz Bulgarlar iskeleyi ayrılmadan önce tahrip etmişti. 9 Şubat akşamı Geçici Kolordu’nun birlikleri iki kilometre içeriye girmesine rağmen hiçbir top karaya indirilememişti. Bununla birlikte piyade birlikleri gemilerin ateş menzili içinde kalmıştı. Gece boyunca Şarköy’e ilerleyen üç Bulgar tümeni Geçici Kolordu’ya saldırdı. Fahri Paşa, sadrazam Şevket Paşa’dan geri çekilme izni istedi. Enver buna itiraz etti. Enver’in nüfuzunu önemsemeyen Şevket Paşa askerî bilgeliğini sergiledi. 10 Şubat’ta Geçici Kolordu’nun geri çekilmesi emrini verdi. Enver kişisel olarak komutayı üstlenip kıyı başını koruyan gücü kısım kısım çekme konusunda başarılı oldu. Alayı taburlara, bölüklere ayırdı ve son takım ayrılana kadar bekledi. Osmanlı zırhlıları koruyucu ateş açmalarına rağmen çekilme sırasında

bir köprübaşını tutmak zor bir taktik hamleydi. Geri çekilme sırasında paniğe kapılmama, Bulgarların kıyidan nakliye gemilerine binen askerlere karşı yıkıcı bir taarruz yapmasını engelledi. Geçici Kolordu geri çekilmeyi 11 Şubat sabahı üç buçukta tamamladı. Gazetecilerin bulunduğu bir ortamda hiçbir fırsatı kaçırmayan Enver kıyidan ayrılan son adam oldu. Osmanlı kuvvetleri Şarköy’de 8 ölü ve 34 yaralı vermişti. Ne var ki Bolayır’da boş yere kan gövdeyi götürmüştü.²³

Geri çekilme gerçekleşikten sonra İstanbul yeni bir Gelibolu Genel Kuvvetler Komutanlığı kurdu. Rütbesini kullanan Enver kendini baş harekât subayı ilan etti. Yeni komutanlık, kuzey kesimini Bulgarlara karşı savunmak üzere Bolayır Kolordusu’nu kurdu. Mustafa Kemal, Fethi’yle birlikte Şevket Paşa’ya bir muhtıra gönderdi. Muhtırada Edirne’yi kurtarmak için yapılacak saldırıda kullanılmak üzere Geçici 10. Kolordu’nun Çatalca’ya gönderilmesi tavsiye ediliyordu. Bir başka deyişle alt kademedeki kurmay subaylar doğrudan üst komutanlığa başvurup tavsiyede bulunmuştu. Harekâtın başarısız olması Fethi’yle Mustafa Kemal’in Enver’e adanmışlık kin beslemesine yol açmıştı. Mahmut Şevket Paşa yeniden yapılanmayı bizzat yönetmek üzere gemiyle Gelibolu’ya gitti. Ordudaki üst rütbeli subaylar onun astlarına aralarındaki hesaplaşmaya son verip Bulgarlara karşı savaşmasını söylemeye geldiğini biliyorlardı. Subaylar arasındaki görüş ayrılıkları, Osmanlı ordusunun bir bakıma İstanbul ve Boğazları nihai savunması olabilecek hayati önemdeki harekâtları olumsuz etkiliyordu. Bu komuta karmaşası içinde Mustafa Kemal, Bolayır Kolordusu’nun kurmay başkanı oldu.²⁴

“Mustafa Kemal’in muhtırasındaki akılcılıktan etkilenen” başkomutan vekili Ahmet İzzet Paşa, 10. Kolordu’yu Çatalca’ya göndermeye karar verdi.²⁵ Subaylar arasındaki karşılıklı suçlamalar çok ciddi boyuta varmıştı. Bu durum, Türk tarihinin sonraki on yılı boyunca, subaylar arasında mezara kadar süren nahoş bir alt metin haline geldi. *London Times* gazetesi, Atatürk’ün ölümü ardından 11

Kasım 1938’de yayınladığı yazıda, şu ifadeyle tartışmanın boyutunu yansıtıyordu: “Bolayır harekâtının başarısızlığının ardından Mustafa Kemal ve Ali Fethi, Enver’i şiddetle eleştirmişti.”

Edirne 24 Mart’ta teslim oldu. Şehrin kuşatılması Ocak ayında yapılan darbeyi tetiklemişti. Şimdi düşman eline geçmesiye İttihatçı hükümeti ve Enver’i zor durumda bırakmıştı. Bulgaristan’ın Edirne’yi almasıyla birlikte I. Balkan Savaşı sona erdi. Buna karşılık barış antlaşması, Osmanlılara Enez-Midye hattının (Karadeniz’den Ege’ye çizilen hat) doğusundaki Trakya topraklarının kontrolünü veriyordu. Yeni Gelibolu Sahra Ordusu ve Çatalca ordusundaki birlikler bu hatta doğru ilerlediler. Osmanlılar Haziran 1913 itibarıyla bu yeni sınırda önemli miktarda kuvvet toplamıştı. Edirne’nin kaybı liberallere göre çok ağır bir felaketti. Bir grup Hürriyet ve İtilaf mensubu, Mahmud Şevket Paşa’yı 11 Haziran 1913’te İstanbul’da makam arabasının içinde öldürdü. Suikastın ardından Sait Halim Paşa sadrazamlığa getirildi. İttihatçılar katilleri yakalayarak idam etti.

Balkanların klasik kötülükleri olan aşırı gurur ve kindarlık, Edirne sorununun sona ermediğini ortaya koydu. Yunanların Selanik’i ele geçirmesi ve Sırbistan’ın kazandığı toprakları kanunsuz olarak gören Bulgaristan, eski müttefiklerine 29 Haziran’da saldırarak II. Balkan Savaşının patlak vermesine yol açtı. Bu savaşın sonucu Bulgaristan için felaket oldu ve Sırbistan ile Yunanistan’ın Romanya’yla ittifak yapması sonucu bozguna uğradı. Ülke bir anda birkaç cephede birden saldırıyla karşı karşıya kaldı. Romanya ülkenin kuzeyindeki bir bölümü ele geçirirken askerleri başkent Sofya’ya kadar ilerledi.

Bulgaristan bu kargaşayla boğuşurken Osmanlılar 22 Temmuz 1913’te Edirne’ye doğru yürüdü. Hemen ileri atılan Enver şehre ilk giren birliklerin başına geçti ve kişisel açıdan siyasi bir zafer kazandı.

Bolayır-Şarköy bozgunu ve Edirne'nin kaybı bir anda, en azından manşetlerin kahramanı olan Enver adına unutulmuştu. Osmanlı ilerleyişi 2 Ağustos'a kadar devam etti. Gelibolu Sahra Ordusu, Geçici 1. Kolordusu, kurmay başkanı Mustafa Kemal komutasında Dedeğaç limanını aldı.²⁶

Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'le ilk kez Edirne harekâtının sürdüğü Ağustos 1913'te karşılaşmıştı. Dimetoka'daki (Edirne'nin kırk kilometre güneyinde, şimdi Yunanistan topraklarında) kolordu karargâhına gelen Atay, bir odaya girdiğinde Fahri Paşa ve Ali Fethi ile karşılaştı. “Karşı duvarın yanındaki sandalyede genç bir subay oturuyordu. Çok sarışın, yakışıklı, üniforması tertemiz, keskin bakışlı, mağrur bu subayı bana harekât şubesi başkanı Mustafa Kemal Bey olarak tanıttılar. Herkesin dikkatini üzerinde toplamasına rağmen sohbete fazla katılmıyordu. İnsan rütbesiyle ters orantılı bir öneme sahip olduğunu hissediyordu (...) Mustafa Kemal, başında bere, göğsünde fişeklik, omzunda tüfek olan atılgan çeteciler gibi giyinmiş genç subaylardan değildi. Bariz biçimde uyandırdığı saygı bunlardan çok daha somut meziyetlerin sonucuydu.”²⁷

Osmanlılar nerede hata yapmıştı? Balkan Savaşlarından sonra yapılan konuşmalarda sorunu ele alan Nuri Conker, Mustafa Kemal'den bir eleştiri yazarak kendi görüşlerini belirtmesini istedi. Onun sert eleştirisi neden büyük saygı uyandırdığını ve rakiplerini neden o denli kızdırdığını gösteriyordu. Conker ordunun son savaşta “ıstırap verici bir yenilgi almasını acı gerçek ve hayal kırıklığı” olarak nitelemişti. Conker'in görüşlerine katılan Mustafa Kemal eleştirisine açıklık getirdi. “Evet, gerçekten de acı bir gerçek. Fakat senin de belirttiğin gibi, bunu uğursuz gerçek olarak görenler de var. Ve insanın bunun farkında olmaması için ya ilgisiz ya da cahil olması gerektiğine

inanıyorum.” Selanik’teki kolordu komutanına sunduğu 30 Haziran 1911 tarihli rapordan çeşitli hususları sıralayarak “bunlardan ders çıkarılması ve geçmişte kendimizi teslim ettiğimiz derin gafletin sürmesinden kaçınılması” gerektiğini belirtti.

Mustafa Kemal, raporunda kuvvetlerin yeterince eğitilmemesi, teftişe çıkan komutanın temel eğitimle arzulanan sonuçlar hakkındaki bilgisizliği, tümen komutanının birliklerine karşı pasifliği gibi konuları aktardı. Ona göre komutanın varlığı hiç olmamasına göre daha zararlı hislere yol açıyordu ve vazifesini bilmiyordu. Rapor şöyle devam ediyordu:

Alay ve tümen komutanının teftişlerdeki bilgisizliği ve eleştirileri, subaylarda hayret duygusu uyandırmakta, gizlice alay edilmelerine ve güvensizliğe yol açmaktadır (...) Bu komutanların mevcut kafa yapısı ve kısıtlı bilgileriyle askerleri gerektiği gibi eğitmesinin imkânsız olduğu kuşku götürmez ve tartışılmaz bir gerçektir. Onları askerî alandaki son gelişmelere göre eğitmeleri bir yana, gerektiği zaman onlara emir verip komuta etmeleri ve önderlik etmeleri de imkânsızdır.

Bu gerçeklere tanık olup da sessiz kalmak ordunun görevini yapamaz hale gelmesine, başarısızlığının devam etmesine neden olmak demektir. Milletin savaştan sağ salim çıkması için gereken hayati görevleri görmezden gelmek demektir ve buna ancak ihanet denebilir (...) Bu duruma bir çözüm bulmaya çalışmak şerefli ve vicdanlı her insanın görevidir.

Komuta etme becerisine sahip olmayanların yapması gereken, gözlemlerini ve araştırmalarını otorite uygulayacak kişilere aktarmaktır (...)

Bu raporu gönderdiğim makamla, benim vatanım olan Selanik'i, herhangi bir direniş göstermeden Yunan ordusuna teslim eden komutanlık makamı aynı kişiler tarafından işgal edilmişti.²⁸

Mustafa Kemal'in Selanik'in teslim olması konusundaki eleştirisi çok sert görünebilir. Yunanlar, Olimpos Dağı'nın kuzeyindeki Aliakmon Nehri boyundaki Osmanlı savunma hattını yarıncı şehir düşmüştü. Bulgar ordusu da güneye doğru ilerliyordu. Şehri savunan kuvvetler kesin bir yenilgiyle karşı karşıyaydı. Teslim anlaşmasına göre Osmanlı jandarma ve zaptıyesi görevine devam ediyordu. Binlerce Türk askeri terhis edilip memleketine gönderildi. Silahı alınan savaşta hayatta kalmayı başarmıştı ve savaştan sonra Osmanlı ordusunun bu askerlere ihtiyacı olacaktı.²⁹

Bununla birlikte Mustafa Kemal'in eleştirisi sistematik başarısızlığa yönelikti. İyi hazırlık yapamayan ordunun başında düşünce üretmeyen liderler vardı. Bunlar üstler ve astlar arasında güven oluşturmak yerine fikir anlaşmazlığını bir idare aracı olarak kullanıyordu. Mustafa Kemal askerlik mesleğine bağlılığın iyice azaldığını fark etmişti. Bu gibi subaylar için yurtseverlik içi boş bir kavramdı. Rütbe onlar için sorumluluk düzeyinin değil maaşın ve toplumsal itibarın artması anlamına geliyordu. İster despot birer amir, ister tembel birer kariyer düşkünü olsunlar, sonuçta bunlar yozlaşmış insanlardı. Mustafa Kemal örnek bir subayın görevine sarsılmaz bir manevi bağlılıkla sarılması ve bunu öz disiplinle, zihinsel anlamda hazır olmakla, doğru karar verecek şekilde sürekli tatbikat yapmakla sergileyeceğine inanıyordu.

Mustafa Kemal savaş sırasında Doğan Arslan mevkisindeki bir taktik çatışmayı örnek vermişti. Burada bir subayın cesaret sahibi olmakla birlikte bir komutan olarak görevinin bilincinde olmaması felaketle sonuçlanmıştı.

Alayın topçu ateşi altında, maksada ve araziye muvafık olarak açılması ve daha sonra yayılması ve daha sonra tahsis olunan cepheye taarruz ve hücumu ve komşu kıtalarla irtibatı sevk ve idare edilerek muhafaza olunsaydı ve bunun için elde, pala yerine dürbün bulundurulsaydı ve bunun için avcı hattının önünde değil, ihtiyatının yakınında vaziyete nazır ve hâkim olunacak noktada bulunulsaydı ve ancak, halin, vaziyetin, sanatın bütün gerekleri ve tedbirlerine başvurulup soğukkanlılık korunarak kararlı davranıldığı halde ansızın ortaya çıkan meşum bir sebepten dolayı Alayının yüz geri ettiğini gördüğü anda, kılıcını çekip, atını dörtnala sürüp düşmanın şarapnellerini, mermilerini yok sayıp geri dönen avcı hatlarını çiğneseydi ve bu suretle Alayını durdurup tekrar hasmın üzerine yöneltseydi, işte o zaman, bir Alay kumandanına yaraşan cesarete âsumanî bir misal gösterilmiş ve Osmanlı tarihinin kahramanlığına ait faslında bir altın sayfa vücuda getirilmiş bulunurdu. İşte böyle bir cesaretin kurbanı olan Alay kumandanının namına, heykel dikilmesine Cenab-ı Peygamber de razı ve ümmeti tarafından “Hel yestevi’llezine ya’lemûne ve’llezine lâ ya’lemûn” (Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?) mazmununa bir fiili iman gösterilmiş olmasından ruhen memnun olurdu.³⁰

Mustafa Kemal alay komutanını öngörü ve analiz yoksunluğu, değişen taktik duruma ayak uydurma yetersizliği yüzünden eleştiriyordu. Zekâ, sezgi, algı, şartlara uyum yeteneği ve sorumluluğun bulunmaması, kahramanların çabalarını boşa çıkarıyordu. Bilinçli ve mesleki sorumluluğu olan bir komutanın elindeki dürbün, her zaman kılıçlardan oluşan bir orduyu yenerdi.³¹

7. BÖLÜM

Büyük Savaş Patlak Veriyor

Avrupa’da bir başka savaş patlak vermek üzereydi. Sofya’daki Ataşelik görevi fırtınadan önceki kısa sakinliği andıran yapay bir huzur dönemi idi. Mustafa Kemal bu görevi kişisel ve siyasi bir sürgün olarak görse de,¹ Bulgaristan’ın başkentinin çok cazip, kozmopolit ve öğretici bir hapis olduğunu çabucak keşfetmişti. Kasım 1913’te yaşamaya başladığı Sofya’da Batılı bir toplumun günlük yaşamına ilk kez tanık oluyordu. Sık sık şehirde açılan yeni kafelere gidiyor, yeşil parklarda geziyordu. Ülkenin meclisine hayran kalmıştı; burada yaşanan siyasi manevraları savaş meydanında gerçekleşen taktiklermiş gibi inceliyordu. Subay kulübünde her hafta verilen dans partilerine katılan hanımlar aralarında “gizemli bir adama benzediğine” dair dedikodu yapıyorlardı.² Eğlence ortamlarında yapılan tartışmalarda “hırs ve gurur onun başkalarının duygularını incitmesine mani olmuyordu.”³ Yaşam öyküsünü yazan Patrick Kinross bunun kendini kontrol etmeyi bilmeyen bir adamın özellikleri olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden, “Ona zarar verebilecek insanlarla uzlaşmaya yanaşmıyordu.”⁴ Bunlar hiç de nazik bir diplomatın özellikleri değildi. Buna rağmen Mustafa Kemal, Bolayır’da Osmanlı ordusunu yenen Bulgar generali Sava Savoff’la arkadaş olmuştu. İki ülkenin de Sırbistan ve Yunanistan’la görülecek hesabı olduğundan Bulgarlar Türklerle

dost olmak istiyordu. Mustafa Kemal bunu anlıyor fakat Bulgarların gözünün hâlâ Edirne’de olduğunu da çok iyi biliyordu.⁵

Afrika ve Avrupa’da iki yıl süren şiddetli savaşlardan sonra barış, hoş bir araydı. O da bu fırsatın keyfini çıkardı. Katıldığı balolarda dans bilgilerini tazeleyip tango öğrendi. Sofya’da bulunduğu sırada Fransızcasını da ilerletmişti. Daha iyi konuşabilmek için dil öğretmeni tutmuştu. Ataşelik görevinden fırsat bulup bir arkadaşının İstanbul’da yaşayan dul eşi Madam Corinne Lütfü’yle Fransızca mektup alışverişinde bulunuyordu.⁶ Yine Sofya’dayken Bulgar savaş bakanının kızı Dimintrina Kovaçeva’yla kısa süren bir gönül ilişkisi olmuştu. Kızın ilişkiyi daha ciddi düzeye getirme önerisini reddettiğine dair dedikodular vardı, ancak Mustafa Kemal’in Salih Bozok’a gönderdiği bir mektup onun gündeminde de evliliğin bulunmadığını gösteriyordu.⁷

Günler bazen de sıkıcı geçiyordu. Corinne’e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: “Sofya’da kış ağır geçiyor. Akşamları genellikle büyükkelçilikte vakit geçiriyoruz. Arkadaşlarla bir araya gelip arada bir iskambil oynuyoruz. Bu benim pek hoşuma gitmeyen bir alışkanlık.” Bu satırlar soğuk kış gecelerinin yavanlığını yansıtsa da aynı mektupta, “Büyük tutkularım var,” diyen kararlı ifadeler de bulunuyordu.⁸

Nihayet Sofya’ya bahar gelmişti. Yaşam zevki yüksek olan Mustafa Kemal’in mesleki açıdan doruğa çıktığı gün 11 Mayıs 1914’te gerçekleşti. Bu tarihte Sofya’daki gösterişli orduevinde bir kıyafet balosu düzenlenmişti. Partiye katılanlar arasında Bulgaristan Kralı Ferdinand ile diplomatik misyona mensup monokl takan kibar beyefendiler vardı. Mustafa Kemal, İstanbul’daki askerî müzeden İsmail Enver’in şahsi izniyle gönderilen eski ama çok gösterişli bir yeniçeri kıyafeti giymişti. Onun bu askerî kıyafet içinde etrafa keskin bakışlar fırlatması, bu savaşçı kıyafetinin dramatik etkisini adamakıllı artırmıştı. Otantik kıyafete eşlik eden tiyatral tavırları partiye katılanlar arasında büyük sansasyon yaratmış ve herkesin gözünü üzerinde toplamıştı. Böylece içinde bulunduğu ortamı diplomatik bir fırsata

dönüştürmeyi bilmişti. “Mustafa Kemal, üniformayı ona gönderen arkadaşı Kazım Özalp’e yazdığı mektupta, kıyafeti hakkında herkesin sorular sormasının ona Türklerin geçmişteki zaferleri ve askeri başarılarını etraflıca anlatma olanağı verdiğini belirtti.”⁹

Bu kıyafet balosu, kral ve saray mensuplarının katıldığı, diplomatik ve toplumsal elitin şatafatlı salonlarda bir arada bulunduğu, Habsburg hanedanının kudretli günlerini hatırlatan gösterişli bir partiydi. Kemal biçimli bıyığıyla, altın yaldızlı kılıcı ve süslü başlığının tamamladığı eski çağlara ait savaşçı kıyafetiyle bu partinin gözdesi olmuştu. Fotoğraf makinesi ona yöneldiği zaman dimdik durmuş, sert ama aynı zamanda egzotik bir ifadeyle bakmıştı. Üstündeki eski kostüm, balonun en iyi kıyafeti seçilmişti.

Habsburg veliahdı Arşidük Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914’te bir Sırp suikastçı tarafından Saraybosna’da öldürüldü. Bütün dünyanın kan gölüne döndüğü günler başlarken o azametli yaşam tarzı tarihe karıştı. Suikasttan bir ay sonra savaş ilanları birbirini izledi. Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914’te Sırbistan’a savaş ilan etti. Müttefikini destekleyen Almanya 1 Ağustos’ta Rusya’ya, 3 Ağustos’ta Fransa’ya savaş ilan edip Rusya seferberliğe başlamadan Paris’i ele geçirme niyetiyle Belçika’yı işgal etti. Büyük Britanya Almanya’ya savaş ilan ederken, aralarında Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın da bulunduğu bütün Milletler Topluluğu üyeleri bu karara katıldı. Karadağ 5 Ağustos’ta Avusturya-Macaristan’a savaş ilan etti. Fransa 12 Ağustos’ta onu izledi. Rusya 6 Ağustos’ta Avusturya-Macaristan’a savaş ilan etti. Almanya’nın ağustos boyunca uyguladığı Schlieffen Planı, Belçika’yı bir tırpan gibi biçerken hızla hareket eden Alman birlikleri güneydeki Fransız başkentine yaklaştı. Britanya donanması Atlantik, Pasifik ve Hint okyanuslarında Alman zırhlılarını avlıyordu.

Afrika'daki İngiliz kolonileri, kıtanın doğusundaki Alman sömür-geleriyle kapıştı.¹⁰ Avrupa'da başlayıp bütün dünyaya sıçrayan bu çılgın savaşa Romanya, Bulgaristan, İtalya, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu da katıldı.

Osmanlılar Avrupa'daki topraklarının daha fazla parçalanmasına karşı bir tedbir amacıyla ittifak arayışına girip Fransa ve Rusya'nın yanı sıra İngiltere'yle de temas kurmuşlardı. Başta Enver Paşa olmak üzere birçok İttihatçı liderse Alman yanlısıydı. Almanya'nın Osmanlı topraklarında gözü olmadığına inanıyorlardı. Enver Paşa'nın 22 Temmuz'da yaptığı ittifak teklifini Almanya reddetti. Berlin, Osmanlı siyasetindeki hizipleri ve aceleci şahsiyetleri yakından takip ediyordu. Alman dışişleri bakanlığı Türkiye'yi "uygunsuz bir ittifak ortağı" olarak görüyordu.¹¹ Buna karşılık Kaiser Wilhelm Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'nin katılacağı bir "Balkan gruplaşmasının" Avusturya-Macaristan'ın doğu cephesindeki durumunu güçlendireceğine inanıyor, Avusturya-Macaristan da bu görüşe katılıyordu.¹² İmparator ve Avusturyalı dostlarının hesapladığı bir şey vardı: Türkiye savaşta taraf olduğu zaman, "Özellikle Rusya ve Britanya hayati stratejik çıkarları tehdit eden ve ansızın ortaya çıkan ikinci bir cephenin açılmasına karşı hazırlıksız yakalanacaktı."¹³

Sadrazam Sait Halim Paşa büyük bir Avrupa savaşına ihtimal vermiyordu. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında kısa süreli bir savaş yaşanacağını; Bulgaristan'ın Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki Üçlü İttifak'a katılacağını, stratejik hedef olarak Sırbistan ile Yunanistan'a siyasi ve askerî baskı yapılacağını düşünüyordu.¹⁴ Savaş sonrası yapılacak anlaşmalarda Yunanistan bedel olarak Batı Trakya'da bazı kısımları elinden çıkarabilirdi. Rusya'ya karşı Almanya'yla yapılacak savunmaya yönelik sınırlı

bir ittifak, Türkiye’yi genel bir Avrupa savaşının dışında tutardı. Rusya Boğazlara karşı uzun vadeli ve ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Osmanlı Devleti ile Almanya 2 Ağustos’ta gizli bir ittifak antlaşması imzaladı. Fakat Ağustos ayı boyunca silahlar Batı Avrupa’yı yıkarken Berlin’in görüşü değişmişti. Osmanlı Devleti taraf olmalı ve savaşa katılmalıydı. Hatta kendisine muhtaç bir müttefik, Boğazları kontrol ediyor ve Batı Avrupalı müttefik güçlerin denizden Rusya’ya ikmal yapmasına karşı çıkıyorsa daha faydalı olurdu.

Mustafa Kemal, İstanbul’daki bu yaygın düşünceye karşı çıkıyordu. Onun tahminine göre savaş uzun sürecekti. Muhtemelen İttihatçı kliğin Almanlara duyduğu sempatiye kuşkuyla bakıyordu. Bulgarların veliahdın öldürülmesine yönelik tepkileri ve büyük güçlerin seferberliğini değerlendirme sürecinde, Ali Fethi ile Mustafa Kemal, kendi hükümetlerini kaçınılmaz olarak denetliyordu. Mustafa Kemal, 16 Temmuz tarihinde Enver’e gönderdiği resmî mesajda, “Sofya’daki gözlemlerine göre” Bulgarların toprak taleplerini karşılamak üzere Avusturya-Macaristan’la anlaşmak istediğini yazmıştı. İstanbul mesafeli ve tarafsız kalmalıydı. Şayet savaş kaçınılmaz olursa, “bizim yapmamız gereken uygun bir bahane yaratıp Bulgaristan’ı işgal etmek olmalıdır” diyordu.¹⁵ Muhtemelen Enver Paşa’yı elde edilebilecek bir hedefe yöneltmeye çalışıyordu. Enver siyasi konumunu sağlama almak için bir zafere ihtiyaç duyuyorsa, yapılacak bir sınır savaşında Bulgaristan’ı yenmek zorundaydı. Ne var ki, Enver’in hırsları Bulgaristan’ı aşıyordu. Arkadaşları haklı olarak ona “Napolyonluk” lakabını takmıştı.¹⁶ Lafını sakınmayan Mustafa Kemal, eylül ayında Salih Bozok’a şöyle yazıyordu: “Hedefimizi belirlemeden seferberlik ilan ettik. Bu çok tehlikeli (...) askerî açıdan Almanya’nın durumuna baktığımda, hiçbir surette savaşı kazanacağından emin değilim. Yıldırım hızıyla tahkimat yapıp Paris’e doğru ilerledikleri bir gerçek. Fakat Ruslar Karpatlara doğru ilerliyor ve Almanların müttefiki Avusturyalıları büyük baskı altına almış durumdalar. Bu

yüzden Almanlar kuvvetlerinin bir kısmını ayırıp Avusturya'ya yardıma göndermek zorunda kalacak. Bunu gören Fransızlar karşı taarruza geçip Almanlar üzerinde baskı kuracak. O zaman Almanlar Avusturya cephesindeki askerlerini oraya sevk edecek. İşte bir oraya bir buraya gidip gelen bir ordunun sonu hüsrana olacağından bu savaşın sonucundan emin değilim.”¹⁷

Berlin ve Enver Paşa, Alman-Osmanlı ittifakını açık bir hale getirmek için bağlayıcı bir olaya –özellikle kamuoyunda sağlam destek bulacak bir görüntüye– ihtiyaç duyuyordu. *Goeben* zırhlısının kaçıışı bu desteği sağladı. 3 Ağustos'ta Fransız Cezayiri'nde Bone ve Phillipeville'i bombalayan Alman kruvazörü *Goeben* ile hafif kruvazörü *Breslau*, 4 Ağustos'ta Fransız ve İngiliz gemilerini atlatıp kömür almak üzere gizlice İtalya'daki Messina Limanı'na girdi. Gemiler buradayken, Akdeniz filosunun komutanı Amiral Wilhelm Souchon, Çanakkale Boğazı'na gitme talimatı aldı. Messina'dan ayrılan zırhlılar takipteki İngiliz gemilerini atlatıp Ege'ye açıldı. 10 Ağustos'ta gemilerin Boğaz'a girmesi için izin isteyen bir Alman subayıyla görüşen Enver Paşa, Souchon'a bu izni verdi. Fakat hükümetin bu karardan haberi yoktu.¹⁸ *Goeben*'in kaçıışı, son derece ciddi sonuçlara yol açan bir komploydu. Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin arasından geçen, ağır silahlarla donanmış hızlı zırhlı, bir anda Marmara'daki en güçlü deniz aracı haline gelmişti.

Osmanlı yönetiminin niyetlerinden kuşkulanan İngiltere donanma bakanı Winston Churchill 1 Ağustos'ta, Osmanlı donanması için inşa edilen iki yeni zırhlının teslimatını durdurdu.¹⁹ İstanbul hükümeti İngilizleri sözleşmeyi ihlal etmekle ve Osmanlı halkını küçük düşürmekle suçlayıp bütün yurttaki büyük bir millî öfkenin doğmasını körükledi. Yeni gelen iki Alman zırhlısı, kallesiz İngilizlerin “çaldığı” gemilerin yerini alacaktı. İngiltere ve Fransa'nın tarafsızlık kurallarına uyma yolundaki talepleri üzerine İstanbul, Alman zırhlılarını satın alarak *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adını verdiğini duyurdu. Alman

bayrakları indirilip Osmanlı bayrakları çekildi. Buna karşılık Alman bahriye askerleri siperliksiz mavi şapkalarını çıkarıp siyah püsküllü kırmızı fesler takarak gemilerde görev yapmaya devam ettiler. Bu bariz kurnazlık İngiliz hükümetini kızdırıp inanmadığını gösterse de, Almanlar durumdan hoşnuttu. Rus, Fransız ve İngiliz gözlemcilerle göre Alman denizcilerin gemilerde görev yapmaya devam etmesi “Almanların Türk ordusu ve donanmasını yönettiğinin göstergesiydi. İstanbul’daki diplomatik misyon arasında ‘Deutschland über Allah’” esprisi yapılıyordu.”²⁰

Osmanlılar Almanlara orduyu ancak 1915’te seferber edebileceklerini bildirdi. Eylül ayı geldiğinde Almanya doğu ve batı cephelerinde kesin zaferler kazanmayı başaramamıştı. İngiltere ve Rusya’nın dikkatini başka yere çekmesi gerekiyordu. Ekim ayında Osmanlı yönetiminden harekete geçip donanmanın Rusya’nın limanlarına saldırarak Kafkas cephesini oluşturmasını, ordunun Sina Çölü’nden saldırıp Süveyş Kanalını tehdit etmesini istedi. Enver Paşa bu isteği kabul etti. Talat ve Cemal paşalar da onun kararına uydular.²¹ Alman askerlerinin bulunduğu *Yavuz (Goeben)* kruvazörü 29 ve 30 Ekim’de Sivastopol ile Odesa’yı bombaladı. Bu deniz saldırısının ayrıntıları belirgin olmasa da Rusya 2 Kasım 1914’te savaş ilan etti. Onu 5 Kasım’da Britanya ve Fransa izledi. Britanya’nın savaş ilanı pek aceleci tarzdaydı. 3 Kasım’da kraliyet donanmasına ait bir filo Kumkale (Çanakkale Boğazı’nın Anadolu kıyısının batı ucunda) ve Seddülbahir’i bombaladı. Seddülbahir’in cephaneliğine isabet eden bir top mermisi kalenin yıkılmasına ve sahildeki on topun yuvasından çıkmasına neden oldu.²² İstanbul hükümeti 11 Kasım’da Üçlü İttifak’a resmen savaş ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu, İttifak Devletleri üyesi oldu. Böylece çökme aşamasındaki Osmanlı hanedanı, Avusturya-Macaristan’ı yöneten Habsburglar ve Almanya’nın Hohenzollern hanedanıyla müttefik olmuştu. Tarihçi Hew Strachan

* “Allah Almanya’yı korusun.” (yay. n)

bu konuda şunu yazmıştı: “Bugün dönüp geriye baktığımızda, *Goben* ve *Breslau*’nun Çanakkale Boğazı’ndan geçmesine izin verdiği andan itibaren Türkiye’nin savaşa girmesi kaçınılmaz olmuştu.”²³

Mustafa Kemal umutsuzca bir çözüm arıyordu. Salih’e eylül ayında yazdığı mektupta Enver Paşa’ya doğrudan ulaştığını belirtiyordu. “Her ne sebeple olursa olsun dönmeme izin vermezlerse bunu açıkça bana söylesinler, ben de ona göre ne yapacağıma karar vereyim.”²⁴ Enver Paşa’ya yazdığı mektupta ölçülü davranmış, gururu elverdiği oranda ricacı bir üslup kullanmıştı. Enver aristokrat-bürokratik bir hareketle onun talebini görmezden gelmişti: “Bulgaristan’daki görev hayati öneme sahip, sen bizim Sofya’daki adamımızsın, kalpten hürmetler.” Kemal artık görevinden ayrılıp askerliğe dönmeyi düşünüyordu, ona dürbün vermezlerse tüfek isteyecekti. Sofya molası sona ermişti.

Osmanlı ordusu Kasım 1914’te Kafkas cephesine saldıran Rusya’yı durdurmuştu. Zafer hayali kuran Enver Paşa, doğu cephesine gitmek üzere İstanbul’dan yola çıktı. Harbiye nazırı olarak Osmanlı ordusunun ilk taarruzuna komutanlık etmek istiyordu. 3. Ordu 25 Aralık’ta Sarıkamış’a saldırdı. Hava sıcaklığı -30 derecenin altındaydı. Ruslar karşı saldırıya geçince Osmanlı kuvvetleri 30 bin ölü verirken 7 bin asker esir oldu. Enver Paşa’nın macerası küçük düşürücü bir yenilgiyle son bulmuştu. Hew Strachan yalın bir üslupla şu gözlemde bulunuyordu: “Enver’in gerek kendi gerek Türkiye açısından hırsları Napolyonvari olmakla birlikte yetenekleri —en azından komutan olarak— ona benzemiyordu.”²⁵

Enver Kafkasya'dayken vekili olan İsmail Hakkı Paşa, Mustafa Kemal'in son talebine cevap verdi. Gönderdiği telgrafla 19. Tümen komutanlığını üstlenmek üzere derhal yola çıkmasını emretti.²⁶ İstanbul'a gelmesini bildiren telgraf üzerine Mustafa Kemal 20 Ocak 1915'te Sofya'dan ayrıldı. 19. Tümen'in nerede olduğunu öğrenmek üzere İstanbul'da Harbiye Nezareti'ne gittiğinde şu cevapla karşılaştı: "belki Liman von Sanders'in ordusunda böyle bir tümen olabilir, gidip onu bul."²⁷

Mustafa Kemal'in tümenini arayışı onu Liman von Sanders'in kurmay başkanı Kâzım Karabekir'e ulaştırdı. Kâzım Karabekir, "Öyle bir tümen yok," dedi. "Ama Gelibolu'da kurmakta olduğumuz 3. Kolordu bünyesinde planlanmış olabilir. Belki oraya gitsen iyi olur. Ama seni önce generalle tanıştırayım."²⁸

Kâzım Karabekir onu Liman von Sanders'in makamına götürdü. Mustafa Kemal'in Alman karşıtı fikirleri bilinmesine rağmen general onu nazik biçimde karşıladı. Onun Sofya'dan yeni döndüğünü bildiğinden Bulgarların niyeti hakkındaki değerlendirmesini sorma gafletine düştü:

"Bulgarlar daha gelmiyor mu?"

"Anladığım kadarıyla bir müddet daha gelmeyecekler."

"Neden?"

"Almanya'nın kazanacağından emin olmadıkça ya da savaş onların topraklarına sıçramadıkça savaşa girmeyecekler."

Von Sanders şaşırılmıştı. Ardından, tepki vermekten çok sesli düşünürcesine gülererek konuştu: "Bulgarların Almanya'nın zaferine itimadı yok mu?"

"Hayır, ekselansları," diye cevap verdi Kemal.

Von Sanders'in yüzü kıpkırmızı olmuştu. "Neden? Nasıl olur?"

ATATÜRK

“Durum böyle efendim.”

“Ya sizin görüşünüz nedir?”²⁹

Mustafa Kemal daha sonra Atay’a, durumun ciddiyetine rağmen lafı gevelemediğini söyleyecekti: “Bir an vicdanımın sesini dinleyip konuştum, ‘Bence Bulgarlar haklı.’ [Liman von Sanders] hemen ayağa kalkarak beni uğurladı.”³⁰

Mustafa Kemal, tümeninin kadrosunu bulmak üzere oradan ayrıldı ve Harbiye Nezareti’nin kâğıt üstünde kurduğu birliği, disiplin ve cesaret sahibi muharip bir güce dönüştürmeye başladı.

Atatürk. kız, kardeşi Makbule Atadan ve annesi Zübeyde Hanım ile. Fotoğraf Harp Akademisi 'ni bitirmesinin ertesi günü çekilmiş. Atatürk'ün kurmay yüzbaşı üniforması giydiği görülüyor. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı)

Atatürk şık kıyafeti içinde Beyrut'ta subay arkadaşlarıyla. Fesler, bıyıklar, tören üniformaları, süvari kılıçları, palmiye dekoru ve süslü koltuklar bu fotoğrafı bir klasik haline getirmiş. Fotoğraf muhtemelen Temmuz 1906'da çekilmiş. Ali Fuat Cebesoy arka sırada sol başta duruyor.

Fransız ordusunun 1910 sonbaharında düzenlediği Picardy Manevraları sırasında çekilmiş bir fotoğraf. Fransız albayı Auguste Edouard Hirschauer konuşma yapıyor. Atatürk onun hemen arkasında. Yabancı subaylardan oluşan topluluğa dikkat edin. Herkes Fransızların bu büyük boyutlu harp tatbikatında kullandığı uçaklarla ilgileniyor. Ali Fethi Okyar da Atatürk'ün solunda duruyor.

1912'deki Trablusgarp Savaşı sırasında çekilmiş bu fotoğrafta Atatürk Derne'de Arap aşiret üyeleriyle görülüyor. Aşiret savaşçılarının hepsinde çeşitli tüfekler olduğu dikkat çekiyor. Silahların hepsi muhtemelen savaş meydanından ganimet olarak toplanmış. (Anıtkabir Müzesi)

Atatürk yeniçeri kıyafetiyle. 1914'te Sofya'da düzenlenen bir kıyafet balosunda giydiği bu kıyafet gerçektir. (Anıtkabir Müzesi)

Atatürk Ağustos 1915'te Gelibolu'daki bir siperde. Siper muhtemelen Conkbayırı'ndadır. Atatürk her an kullanmaya hazır dürbünüyle fotoğrafçıya güvenli ve dramatik bir poz vermiş. Sağdaki askerin keskin bakışı biraz daha samimi görünüyor. (Anıtkabir Müzesi)

Atatürk Gelibolu'da. Fotoğraf Anafartalar Grubu komutanı olarak görev yaptığı sırada çekilmiş.

Atatürk Gelibolu'da kolordu komutanı Esat Paşa ile birlikte. Paşa Atatürk'ün sağında duruyor. Arkalarındaki Alman subayı Albay Hans Kannengiesser.

1. Dünya Savaşı sonuna doğru çekilmiş bu fotoğrafta Atatürk tören kıyafeti ve kalpağıyla görülüyor. (Anıtkabir Müzesi)

Atatürk Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi sırasında Rauf Orbay ile. Rauf Bey I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı bahriyesinin kahramanı olmuştu.

Atatürk ve İsmet İnönü Eskişehir'de hücum taburlarından birini denetliyorlar. Fotoğraf 22 Temmuz 1921 tarihine ait. (Anıtkabir Müzesi)

Atatürk ve komuta heyetinden bir grup Kocatepe'de Büyük Taarruzu izliyorlar. Fotoğraf Anadolu'daki Yunan kuvvetlerine karşı son taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922'de çekilmiş. Fotoğrafta görülen optik cihaz bir sahra dürbünüdür.

Atatürk yaverleriyle. Fotoğraf 1922 yazında çekilmiş. Atatürk'ün arkadaşı Salih Bozok, sağ omzumun arkasında duruyor. (Anıtkabir Müzesi)

Atatürk, Kazım Karabekir (sağında, yere hakan) ve Fevzi Çakmak (elini paltosuna sokmuş) ile yürüyor. Fotoğraf Ocak 1923 tarihli. Bu üç isim, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen liderleriydi. Karabekir, I. Dünya Savaşından sonra doğu Anadolu'daki Türk birliklerinin komutanlığını üstlendi. Bu kuvvetler Mustafa Kemal'in milliyetçi hareketinin belkemiği görevini yaptı.

Latife Hanım, İsmet İnönü ve Atatürk. Fotoğraf 1923'te Ankara'da çekilmiş.

Bir generalin devlet adamı olmasını gösteren bu fotoğrafta, Atatürk Eylül 1924'te Bursa'da yurttaşlarına bir konuşma yapıyor. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı)

8. BÖLÜM

Çanakkale Savaşı

1915'in Ocak, Şubat ve Mart ayları Gelibolu Yarımadası'nın yanı sıra Londra için de yoğun bir dönemdi. Donanma bakanı Winston Churchill, İngiliz amiraller, generaller ve onların danışmanlarıyla birlikte derinlik haritalarını inceledi, tahkimatlar üzerine kafa yordu ve denizdeki mayınlı sahaları analiz etti. 8 Ocak 1915'te başlayan hararetli tartışmalardan sonra İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye yetecek hız, zırh ve ateş gücüne sahip olduğuna karar verdiler. Müttefik gemileri Boğaz'dan geçtikten sonra artık topraklarını İstanbul üzerine çevirebilirdi. Kıtalararası balistik füzelerin 1915'teki şekli olan bu güçlü topların fırlatacağı mermiler karşısında şehir kesin bir yıkıma uğramaktansa herhalde teslim olmayı tercih edecekti. Boğaz'ın temizlenmesi Rusya'ya giden yolu açacaktı. Osmanlıların aleyhine birtakım toprak düzenlemeleri yapılacağını sinyali vermek, Bulgaristan ve Yunanistan'ı Müttefiklerin davasına katılmaya zorlayacaktı. Almanya barış yapmaya yanaşmazsa, o zaman bu yeni Balkan müttefiklerine karşı büyük miktarda kara birlikleri göndermek zorunda kalacak, böylece batı cephesindeki ölümcül açmaz sona erecekti.

Esas endişe kaynağı kitlesel ölümlerdi. Sanayileşme çağı betonun, dikenli telin, mühimmatın ve ağır silahların üretimini hızlandırmıştı. Çabucak seferber olan milyonlarca asker Fransa'nın kuzeyi ve

Belçika’da sıkışıp kalmıştı. Bütün bu koşullar statik bir savaşla birlikte daha önce düşünülmesi bile imkânsız, korkunç insan kayıplarına yol açmıştı. Aşılammış ve aşılamayacağı belli olan siper ve sığınak sistemi zikzaklar çizerek İsviçre sınırından Manş Denizi’ne kadar uzanıyordu. Harekât yapabilme olanağı ortadan kalkmıştı. Batıdaki savaş cepheden yapılan bitmek tükenmek bilmez taarruzlar, ordular arasındaki boşlukta oluşan kraterler, yuvalara yerleştirilmiş tüfekli alayların desteklediği yoğun topçu ve makineli tüfek ateşi altında kıyıma uğrayan cesetlerle dolu insansız bölgelerden oluşan bir hal almıştı. Şeritle beslenen Maxim makineli tüfeğin namlusundan bir dakikada ateşlenen beş yüz mermi, takım ruhunu paramparça etmiş ve kazanma arzusunu yok etmişti. Bu bitmek bilmeyen dehşet, Churchill’le danışmanlarını denizden yapılacak büyük taarruz kumarını oynamaya zorlamıştı.

Mustafa Kemal Şubat başında, 19. Tümen’in kurulduğu Tekirdağ’a geldi. Burada tümenin sadece 57. Alay’dan oluştuğunu gördü. 58. ve 59. Alaylar, 6. Kolordu içinde görevlendirilmişti.¹ Ocak 1917’deki raporunda şöyle yazmıştı: “Çanakkale Boğazı’na yönelik düşman tehdidi, tümenin toparlanmasına vakit bırakmamıştı. 25 Şubat’ta, 57. Alay’ın başında Eceabat’a intikal etme emrini aldım.”²

Eceabat, Boğazın Marmara Denizi’ne açıldığı noktada, kuzeydoğu ucunda yer alıyordu. 19 Şubat 1915’te Boğazın Ege’deki girişine saldıran Müttefik gemileri, ıslah edilmiş savunma hatlarıyla karşılaştı. Osmanlılar Kasım 1914’teki Seddülbahir felaketinden dersler çıkarmıştı. Buradaki toprakları tekrar yerleştirmiş ve diğer kaleleri tahkim etmişlerdi. Boğazın iki tarafına kaleleri güçlendirmek ve özellikle Müttefiklerin mayın tarama gemilerini yoğun ateş altında tutmak için hareketli havan bataryaları yerleştirilmişti. Osmanlılar

Boğaz boyunca ilerleyen art arda dizilmiş on bir hatta dört yüzden fazla havan koymuştu. Mayınları temizlemeden boğazdan geçmeye kalkmak delilik olurdu. Büyük deniz mayınları, dönemin en ağır zırha sahip savaş gemilerini parçalamaya yetiyordu. İngiliz deniz harp teorisyeni Sir Julian Corbett, 350 mayın kullanıldığını düşünerek bunlar temizlenmediği takdirde, “Müttefik gemilerinden ancak on altıda birinin Marmara Denizi’ne girebileceğini” tahmin etmişti.³ Çanakkale Boğazı’ndaki mayınları temizlemek zahmetli bir işti. Ege’ye doğru akan beş deniz mili hızındaki yüzey akıntısı işi zorlaştırıyordu. Ayrıca tarama gemilerinin sahilden doğrudan ateş açan topların ve tepelere gizlenmiş havanların yüksek açılı atışlarının hedefi olması işi neredeyse imkânsız hale getiriyordu.

Queen Elizabeth adlı süper zırhlı geminin 19 Şubat’ta yaptığı bombardıman sekiz saat sürmesine rağmen pek işe yaramamıştı. Kötü hava koşulları nedeniyle kısa bir ara veren gemiler 25 Şubat’ta dönerek dıştaki kalelere sonuç vermeyen atışlar yaptılar.⁴ Bombardımanı desteklemek amacıyla İngiliz deniz piyadeleri 4 Mart’ta Seddülbahir ve Kumkale’ye hücumla geçip pek çok topu etkisiz hale getirdiler. Deniz taarruzları durmadan devam ediyordu. Öfkeli amiraller *Queen Elizabeth* gemisini Kabatepe’nin kuzeyine gönderdiler. Burası yarımadanın Ege’ye bakan kıyısının ortasında bir burundu. Gemi 15 inçlik sekiz topuyla Kilitbahir ve Çanakkale’yi bombaladı.⁵ Uzun menzilli topların yayılım ateşi ya denize isabet etmiş ya da birkaç etkileyici çukur açmış fakat Boğaz’ın iç kısımlarını koruyan kalelere bir şey olmamıştı. Osmanlı topçu bataryaları birçok mayın tarama gemisini batırınca veya ağır hasar verince, sürmekte olan savaş savunma durumunda olanların lehine dönmeye başladı. 13 Mart gecesi ışıldakların kılavuzluğu altında kullanılan seyyar havan topları ortalığı cehenneme çevirerek dört mayın tarama gemisi ve onlara eşlik eden bir kruvazöre ağır hasar verdi.⁶ 18 Mart ise kesin sonucun belirlendiği tarihi. Mayına çarpan bir Fransız zırhlısı battı.

O gün Müttefiklerin iki zırhlısı daha batarken üç tanesi ağır hasar gördü. Sadece donanmanın kullanıldığı strateji iflas etmişti.⁷

Müttefiklerin deniz taarruzları sürerken 19. Tümen'in hizmetine iki alay daha verildi. Bunlar Arap askerlerin görev yaptığı 72. ve 77. alaylardı. Mustafa Kemal, tümeni sıkı bir talimden geçirdi. 5. Ordu'nun yeni saldırılar beklemek için haklı nedenleri vardı. "İngiliz ve Fransızların sonuç vermeyen deniz taarruzunun bittiği belliydi (...) Fakat her gün gelen istihbarat raporları, gururu kırılan düşmanın en kısa zamanda tekrar saldıracağını gösteriyordu."⁸

Fransız ve İngilizler, mayınlanan sahaların baş düşmanları olduğunu biliyorlardı. Karaya çıkıp kaleleri ele geçirecek piyadeler, hantal mayın tarama gemilerinin boğazı temizlemesine olanak sağlayacaktı. Bir amfibi taarruz, daha büyük ve karmaşık bir kumar olmakla birlikte kazanma olasılığı daha yüksekti. Savunmacılar Müttefiklerin hazırlıklarını izliyordu. "Asker ve erzak yüklü İngiliz ve Fransız gemileri nisan başından itibaren, Boğaz'ın girişine 80 kilometre uzaktaki Limni Adası'na yanaştı. Çıkarma planı belki de bütün savaşın en kötü gizlenen sırrıydı."⁹ Ruşen Eşref Ünaydın "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" başlıklı röportaj dizisinde şöyle yazmıştı: "Düşman bir çıkarmaya teşebbüs ettiği takdirde bunu iki noktadan yapacağından emindi. Bunlardan biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe'ydi."¹⁰ Mustafa Kemal Balkan Savaşı sırasında Gelibolu'da yaşadığı tecrübe sonucu 1914'te çıkarma yapılması olası iki noktayı tespit etmişti. 19. Tümen Eceabat'taki konumu sayesinde yarımada'nın orta (Kabatepe) ve güney (Seddülbahir) kesimini takviye edebiliyordu.

25 Nisan 1915'te ay, sabaha karşı 2.57'de batmıştı. Gelibolu Yarımadası'nın üstüne çöken yoğun karanlık saat 4.05'e kadar sürmüştü. O dakikada, söken şafağın ince gri çizgisi, doğudaki sırtların

üstünde belirmişti. Saat 4.29'da Arıburnu'nda nöbet tutan bir asker siperden dışarı bakınca otuz altı tane büyük sandalın dar kumsala yaklaşmakta olduğunu gördü. Nöbetçi ve müfrezesi, "inanmayan bakışlarla geçen birkaç saniyeden sonra" omurgaları sıg suda dibi sıyıran sandallara ateş açtılar.¹¹ Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (ANZAK) askerleri Kabatepe'ye çıkarma yapmaya niyetlenmişti ama denizin akıntısı ve zifiri karanlık yüzünden daha güneydeki çıkarma noktasını kaçırmışlardı. Türklerin Kabatepe'de siper kazması onlar için şanslı bir olaydı. Avustralya ve Yeni Zelandalı askerler, az sayıdaki Osmanlı askerini Arıburnu sahilinden çabucak yukandaki engebeli tepelere doğru sürdüler. O zorlu tepelerin öbür tarafında Çanakkale Boğazı'nı ve mayın hatlarını koruyan kalelerin arka tarafı görünüyordu. Bu kaleler Osmanlı savunmasının özünü oluşturuyordu.¹² İster şaşkın bir savunmacı ister yönünü geçici olarak şaşırmış bir işgalci olsun, artık piyadeler çatışyordu ve ölüm kalım savaşı başlamıştı.

Alman diplomat ve Osmanlı ordusunun askerî danışmanı olarak, Gelibolu'da görev yapan 5. Ordu'nun komutanlığına getirilen Otto Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* adlı anı kitabında 25 Nisan'daki çıkarmayı şöyle anlatıyor: "Düşmanın hazırlıkları mükemmel olmakla birlikte tek kusuru çok eski keşiflere dayanmasıydı. Ayrıca Türk askerinin direnme gücünü iyi hesaplayamamışlardı." Müttefiklerin hazırlıkları arasında Saroz Körfezi'nin Bolayır açıklarında yirmi tane büyük zırhlının belirmesi de vardı. Yarımadanın dar ağzına yönelik tehdit son derece açıktı. Liman von Sanders bu manevra yüzünden kısa bir süre şaşırmış ya da yanıltmaca olduğunu iyice anlamak istemişti. Bu gösterinin amacı tereddüt yaratmak, kafa karışıklığına yol açarak Osmanlı takviye kuvvetlerinin gerçek çıkarma noktasına sevk edilmesini geciktirmektir. Aradan birkaç saat geçtikten sonra 5. Ordu karargâhı, düşman kuvvetlerin Arıburnu'ndan çıkarma yaptığını öğrendi. Liman von Sanders anılarında, 3. Kolordu komutanı Esat Paşa'nın (Mustafa Kemal'in kolordu komutanı) elinde ayrıntılı rapor-

larla karargâha geldiğini belirtiyordu. Bu raporlardan biri, düşmanın Arıburnu üstündeki Sarıbayır'ı ele geçirdiği şeklindeki acı gerçeği bildiriyordu. Esat Paşa, 19. Tümen'in bu kritik noktaya doğru yürüyüş halinde olduğunu belirtmişti. O günün sonunda elindeki bir tomar raporda Müttelik harekâtına yaklaşık iki yüz geminin katıldığı, düşmanın çıkarma yaptığı sahillerin ardında devasa bir yüzer ikmal ve ateş gücü bulunduğunu yazıyordu. 5. Ordu, sahillerin üstündeki sırtları savunmak zorundaydı. Bu sırtlardan birinde kazanılan bir muharebe onu cesaretlendirmişti. 19. Tümen, Arıburnu mıntıkasındaki "düşman birliklerini geri püskürtmüştü."¹³

19. Tümen tepeyi korumanın bedelini kanıyla ödemişti. Mustafa Kemal üç yıl sonra kahve ve art arda içtiği sigaraların eşliğinde Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği mülakatta, birliğini at sırtında Bigalı'daki toplanma yerinden Kocaçimentepe'ye nasıl sevk ettiğini şöyle anlatmıştı:

Bir düşünün, yarımadaanın en yüksek noktası (...) Arıburnu sahili kör bir noktada olduğundan izleyemiyorduk fakat denizde birçok tekne ve savaş gemisi olduğunu görüyordum. Düşman piyadesi karaya çıkmıştı. Araziden dolayı hareket etmeleri zordu (...) Askerlerim tepeden yukarı çıktığı için yorulmuştu. Alay ve tabur komutanlarını çağırıp biraz istirahat vermelerini söyledim. On dakika dinlenip sonra beni takip edin dedim. Alayın doktoru, dağ topçu bataryasının komutanı ve yaverimle beraber Conkbayırı'na yürüdüm (...) Hayvanları bırakıp yaya olarak Conkbayırı'na vardık (...) Şimdi burada tesadüf ettiğimiz sahne en enteresan bir sahnedir (...) Vakanın en mühim anı bence budur.

Mustafa Kemal o en önemli anı anlatmadan önce bir sigara daha yakıp derin derin düşündü. Conkbayırı ve hemen altındaki sırt olan

Düztepe’de, kaçmakta olan 9. Tümen askerlerini durdurmuş ve kesin bir emirle süngü takıp yere yatmalarını söylemişti. Düşman Bolayır’da savaş gemileriyle şaşirtmaca yaparken, Mustafa Kemal burada süngülerle şaşirtmaca yaparak düşman bölüğünü tereddüde düşürüp beş değerli dakika kazanmıştı. Bu taktik şaşirtmaca Avustralyalıların hızını kesince 57. Alay’ın gelişi için gereken zaman kazanılmıştı. İşte Mustafa Kemal o zaman o çok ünlü emrini vermişti: “Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zamanda yerimizi başka kuvvetler ve komutanlar alabilir!”¹⁴ Çok daha sonraları, acımasız ve katı gerçekleri lafı dolandırmadan anlattığı rahatsız edici o tavrıyla şöyle söyleyecekti: “Meşhur bir alaydır bu, çünkü hepsi şehit olmuştur.”¹⁵

Mustafa Kemal 57. Alay’ın 1. ve 2. taburlarını saat 9.40’da çarpışmak üzere Conkbayırı’na sevk ederken 3. Taburu ihtiyat olarak bekletti. Anzaklarla temas eden 9. Tümen’in 27. Alayı’na komutanları Albay Halil Sami, Mustafa Kemal’le koordineli çalışmaları emrini vermişti.¹⁶ Yamaçlar için verilen savaş yoğun ve kaotik bir şekilde devam ediyordu. Anzakların Düztepe’den (ya da hemen altındaki Kılıçbayır) ulaşmak için mücadele ettiği Conkbayırı, onlar için ölümcül bir tırmanış haline gelmişti.¹⁷ İngiliz tümgeneral ve saygın kontrgerilla uzmanı C. E. Callwell, savaştan beş yıl sonra yazdığı anılarında iki tarafın fakat özellikle Anzakların yaşadığı şaşkınlığı şöyle anlatıyordu:

Kararsız bir seyir izleyen o muharebe gününde meydana gelen birbirinden kopuk çatışmaları tutarlı bir şekilde anlatmak zordur. Taarruz edenler sahilden içeriye girdikçe arazi daha çetin bir hal aldı. Bol miktardaki çalılıkların sağladığı örtüden ve arazinin son derece engebeli yapısından yararlanma konusunda belirgin

bir ustalık sergileyen düşmanın direnişi de gittikçe aşılmaz oldu. ANZAK bölükleri ve taburlarındaki askerler daha çıkarmanın ilk anından itibaren birbirine karışmaya başlamıştı. Doğal olarak bu durum, çıkarmanın ardından dere yataklarında ve yamaçlarda gelişigüzel fakat kanlı bir şekilde cereyan eden çatışmalarla iyice ciddileşti. Takip etme hevesine kapılan Avustralyalı gruplar kıydan çok ileriye gidince birlikleriyle irtibatı kesildi ve Osmanlı askerlerinin sayıca çok daha fazla olduğu vadilerde bertaraf edildiler.¹⁸

Öğleden sonra 1 civarında, 27. ve 57. alaylar Avustralyalılara karşı şiddetli bir taarruz düzenledi. Mustafa Kemal, 19. Tümen hizmetine yeni verilen 72. Alay'ı, 27. Alay'a takviye olarak gönderdi. 77. Alay'ı da kendi sağ kanadına yerleştirdi. Böylece 180 derecelik bir hat oluşturan dört Osmanlı alayı hücumu geçerek sekiz Avustralya alayının ilerleyişini durdurdu. Mustafa Kemal, kolordu komutanı Esat Paşa ve 27. Alay komutanını postalar vasıtasıyla bilgilendiriyordu.¹⁹

Usta bir asker ve esnek bir amir olan Esat Paşa, çatışma noktalarında görev yapan tümen komutanlarına güveniyordu. Durum netlik kazanınca, Maltepe'deki karargâhında mükemmel bir harekât kararı vererek, emrindeki kolordunun iki ana savaş mıntıkasını komuta birliği altına almayı sağladı. Tehdit altındaki bütün mıntıkanın sorumluluğunu Mustafa Kemal'e vererek onu Arıburnu cephesi komutanlığına getirdi ve 27. Alay'ı, onun komutanı olduğu 19. Tümen'in emrine verdi. Conkbayırı'ndaki tehlikeli durumu gören Kemal zaten 27. Alay'ın kontrolünü fiilen üstlenmişti. Esat Paşa bunu resmî hale getirecek askerlik içgüdüsüne sahip biri olarak farklı muharebe mıntıkları için komuta sorumluluğu oluşturmuştu. Albay Sami'nin komutanlığındaki 9. Tümen'in geri kalan kısmı güneydeki Seddülbahir kesiminde bulunan düşman üzerine yoğunlaşırken Mustafa Kemal, Arıburnu kesimiyle ilgilenecekti.²⁰

Arıburnu'ndaki değişken taarruz, Mustafa Kemal'i atış menziline hedef haline getirmişti – dürbün, mermileri savuşturmaya yeterli değildi. C. E. W. Bean, Avustralyalı askerlerin Kılıçbayır'ın altında gördüğü bir olayı şöyle aktarıyordu: “Alt yamaçları vadinin karşısına denk gelen yüksekteki tepenin sırtına Conkbayırı deniyordu. Burası her yere 971 rakımlı tepeden bile daha hâkim bir tepe olarak ana sırtın kilit noktasıydı. Çalılıkların içinde yatan askerler sol taraflarında, yaklaşık 850 metre yüksekteki zirvesine baktıkları zaman tek bir ağaç gördüler. Ağacın yanında duran bir adama durmadan haberciler gelip gidiyordu. Bir Avustralyalı subay ona ateş etmesine rağmen çalılıklar yüzünden mermilerin nereye gittiği görünmüyordu. Tepedeki subay da hiç kıpırdamadan duruyordu.”²¹

Kaos ve korku kesinliğin düşmanıdır. *Sydney Morning Herald* gazetesinin savaş muhabiri olarak Gelibolu'da çatışmaların içinde bulunan Bean, o subayın Mustafa Kemal olduğundan emin olamamıştı. Onun olması muhtemel miydi? Evet. O tepeyi komuta merkezi olarak kullanan Mustafa Kemal sürekli sağa sola haberciler gönderiyordu.

Acımasızca taarruzlar dere yataklarının tozu dumanı içinde, çorak tepelerde bir aşağı bir yukarı doğru devam etti. Biraz önce kazanılan yerler, düşman topları orayı dövünce bir anda el değiştiriyordu. Taarruz ederken zafer kazandığını sananlar bir anda çil yavrusu gibi dağılıyor, bir kayanın arkasına, bir çukura veya alelacele kazılmış bir sipere atlıyor, kısacası kendilerini şarapnellerden koruyacak herhangi bir şeyin ardına sığınıyorlardı. Mataradan bir yudum su içip tekrar toplanıyor, çavuş komut verince tekrar saldırıyorlardı. Kılıçbayır'a ikinci kez toplu taarruz düzenleyen bir Avustralya birliği Türk askerlerinin geri çekildiğini görmüştü: “Bir asker makineli tüfeği yüklediği katırı çeke çeke tepenin öbür tarafına geçti.”²² Bu Türk askeri ve makineli tüfeği –ve onun gibi binlerce adam– geri çekilip yeniden organize olacak, Mustafa Kemal'den emirler alacak ve ardından yeni bir karşı-taarruz başlatacaktı.

Gece bastırıldığında Arıburnu'nda her Türk askerine karşı iki Anzak askeri düşüyordu. Bununla birlikte Türklere takviye geliyordu. 26 Nisan'ın ilk saatlerinde kıyıdan açıktaki bir zırhlıda toplanan Milletler Topluluğu subayları kıyı başını tahliye etme seçeneğini ele aldılar. Sonunda birliklerin kıyıdan içeriye sokulmasına karar verdiler. Müttefik kuvvetlerin komutanı General Sir Ian Hamilton birliklere “kazın, kazın, kazın,” diye emir verdi.²³

Asya yakasındaki 64. ve 33. alayların 26 Nisan'da bölgeye intikal etmesiyle birlikte Mustafa Kemal'in emrine bir dağ topçu bataryası verildi. Bunun üzerine o gün askerlerine istirahat verirken, Anzakları top ateşine tuttu. Yeni kuvvetler 27 Nisan'da Mustafa Kemal'in bulunduğu cephe hattına katıldı. O gece, 64. Alay ve 57. Alay'dan kalanlar Anzak hatlarına kuzeyden saldırdı. Avustralyalılar karşılık verince diğer dört alay güneyden saldırdı. Mustafa Kemal ihtiyat kuvveti ayırmamıştı. “Türkler düşman siperlerine kadar dayandı fakat taarruz eden alaylar iki günden beri süren çatışmalar yüzünden bitkin düştüğünden, siperleri ele geçiremediler.” Ardından Osmanlı 5. Tümen'i geldi. Mühimmat sıkıntısına rağmen sayısı 18 bin civarına ulaşan Mustafa Kemal'in kuvvetleri 1 Mayıs 1915'te tekrar taarruza geçti. Göğüs göğse çarpışmalar olmakla birlikte Müttefikler tutunmayı başardı. “Öğle saatlerinde Osmanlı telsizcileri Avustralyalıların telsiz mesajlarını dinleyip taktik durumlarının kritik olduğunu öğrendiği sırada Mustafa Kemal taarruza son vermeyi düşündü.” İki taraf da yorgunluktan tükenmiş ancak birbirine üstünlük sağlayamamıştı. O gece bir kez daha taarruz eden Türkler şiddetli direnişle karşılaştı. Mustafa Kemal 2 Mayıs sabahı saat 3'te “durumu kabullenerek taarruza son verdi.” Osmanlı ordusu 6 bin asker kaybetmişti.²⁴

Liman von Sanders, kuvvetlerini yeniden organize etmeye başlamıştı. Mustafa Kemal, tümen çapında karargâhı olan, kolordu büyüklüğündeki bir gücün komutanlığını yapıyordu. Bu özel düzenleme acil bir durum karşısında mantıklı olmakla birlikte hantal bir

yapıya sahipti. Bu nedenle Esat Paşa 5 Mayıs'ta Arıburnu cephesinin doğrudan komutanlığını üstlendi. Sanders'e mektup gönderen Enver Paşa, Çanakkale muharebelerinin devlet için son derece önemli olduğunu bildirdi. Bölgeye büyük çapta takviye kuvvet gönderildi. Yeni oluşan ve artık 50 bin asker barındıran Arıburnu Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa 19 Mayıs sabahı üç buçukta büyük bir taarruz planladı. Amacı karanlık yamaçlardan Arıburnu kıyı başına tek bir dalga halinde inecek büyük bir kitleyle Anzak savunmasını ezmekti. Bu taarruzun can alıcı noktası şaşırtmacaydı. Mustafa Kemal'in tümeni kuzeyden saldıracaktı. Mustafa Kemal 64. Alay'ı sağ kanadına, 57. Alay'ı sol kanadına yerleştirdi. Alay komutanlarına birbirleri ve güney kanadındaki 5. Tümen'le irtibat sağlamak için otuzar adam seçmelerini bildirdi.

Fakat işler ters gitmeye meyilliyse bunun önüne geçilemez. Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı bir uçak hareket halindeki Osmanlı takviye kuvvetlerini saptamıştı. Anzaklar 18 Mayıs'ta Türk topçu atışlarında bir sakinlik fark etti. Tecrübeli askerler düşmanın taarruza saklamak üzere mühimmat harcamadığını anlamıştı. Müttefik komutanları Anzaklara siperlerinde saldırıya hazır olmalarını emretti. 19 Mayıs sabahı saat üçte karanlıkta gelen Osmanlı taarruzu sürpriz olmadı. 57. Alay ilk Avustralya siperinin bazı kısımlarını ele geçirdi. Fakat Anzaklar 30 bin askerin taarruzunu önledi. Muharebe iki tarafın birbirine üstünlük sağlayamadığı bir kıyıma dönüştü. Avustralyalılar karşı taarruza geçerken Kraliyet donanmasına ait gemiler Osmanlı ihtiyatları üstüne ateş yağdırdı. 57. Alay tutunmasına rağmen Mustafa Kemal saat üç buçukta geri çekilme emri verdi. Büyük taarruz dalgası başarısız olmuştu. 5. Ordu, Esat Paşa'nın kuvvetine mensup 3 bin 368 askerin öldüğünü, 5 bin 967 askerin yaralandığını rapor etti. Taarruz kuvveti, askerlerinin üçte birini zayıf vermişti.²⁵

Çürümekte olan cesetlerden yayılan koku bütün savaş alanını kaplamıştı. 24 Mayıs'ta iki taraf geçici bir ateşkes konusunda anlaştı.

Bu son derece kederli ve zorunlu bir görevdi. Rivayete göre, bu sırada Mustafa Kemal bir cenaze görevlisi kılığına bürünerek Avustalya mevzilerini yakından incelemişti.²⁶ Muhtemelen böyle yapmış olabilirdi. Avustralyalı askerler, Osmanlı kuvvetlerinde komutanlık yapan Alman subayların ateşkes sırasında siperlerini incelediğinden yakınmakla beraber, kendilerinin de “onlarınkine baktığını” kabul etmişlerdi.²⁷ Mustafa Kemal 27 Mayıs’ta Alman Demir Haç nişanıyla ödüllendirildi. Almanlardan hoşlanmasa da onlar cesaretini takdir etmişti. 1 Haziran’da albaylığa terfi etti.

19 Mayıs yenilgisinden sonra Arıburnu cephesi “nispi bir sessizlik dönemine girmişti.” Ne var ki Mustafa Kemal sessiz bir komutan değildi.²⁸ 29 Mayıs’ta bir taarruz daha düzenledi. Anzaklar 5 Haziran’da karşılık verdi. Önce Talat Paşa, ardından Enver Paşa Gelibolu cephesini gezdiler. Burası ülkenin batı cephesiydi. Mustafa Kemal 29 ve 30 Haziran’da bir taarruz daha düzenledi. Osmanlı askerleri bu harekâta bin ölü verdi. Enver Paşa bu olaydan ötürü Mustafa Kemal’i kınayarak “kolordu komutan vekili olarak atanmasını iptal etti.”²⁹ Seddülbahir’de şiddetli çatışmalar devam etse de İngiliz-Fransız stratejik kumarı başarısız olmuştu. Batı cephesindeki kilidi açmak şöyle dursun, bu strateji doğuyu da açmaza sürüklemişti. Ypres cephesindeki talihsiz askerler için olduğu gibi saat şimdi Arıburnu cephesindeki askerler için de çalışıyordu. Bıçaklar, tabancalar ve el bombalarıyla gece nöbetleri tutuluyor, pusu ateşleri yirmi dört saat boyunca sürüyor, sahra toplarının ateşi yoğunlaşıyordu. Askerlerin yanı başındaki savaş gemilerinin varlığı, büyük topların yoğun ateş gücü bakımından ayırt edici bir özellikti. Batı cephesindeki ağır toplar zırhlı trenleri dövüyordu.

6 Ağustos 1915'te patlayan büyük gürültü nispeten süren sessizliği tamamen ortadan kaldırdı. Milletler Topluluğu askerleri uzun zamandan beri beklenen bir taarruz başlattı. 5. Ordu saldırının eli kulağında olduğunu biliyordu zira düzenli olarak devam eden bir asker ve malzeme ikmali söz konusuydu. Müttefikler gün boyunca Seddülbahir ve Arıburnu'na şiddetli saldırılar düzenledi. 6 Ağustos akşam saat 10'da bunlara bir sürpriz eklendi ve Arıburnu'nun hemen kuzeyinde bulunan Suvla Koyu'na bir amfibi çıkarma yapıldı. Kıyı başının uzamasına yol açan bu harekât Müttefik kuvvetlerine Sarıbayır sırtına saldırmak için yeni yollar açtı. Mustafa Kemal, Suvla Koyu'na yapılan çıkarmanın Osmanlı kuzey savunma hattına (sağ kanadına) yarattığı tehdidi hemen fark etmişti ama kendi tümeni Kılıçbayır'da yeterince sorun arz ediyordu.³⁰ Avustralya 1. Tümen'i, Kabatepe'nin kuzeyindeki mevzilerden Sarıbayır'ın güney yamacına karşı taarruza geçerek Kanlı Sirt Muharebesi'ni başlattı. Esas mücadele, Conkbayırı ve Kocaçimentepe'yi ele geçirmek üzere 7 Ağustos sabahı bir buçukta başladı. Conkbayırı'nın engebeli arazisinde meydana gelen çatışmalar kısa sürede bir keşmekeşe döndü. Osmanlı ordusunun bu amaçla oluşturulmuş birçok birliği Anzakların önüne set çekti. 8 Ağustos'ta yapılan Anzak taarruzu Conkbayırı'nda mevzilenen yorgun durumdaki Osmanlı 14. Alay'ının koruduğu siperleri aştı. Yeni Zelanda tugayı Conkbayırı'nı ele geçirmesine rağmen Kocaçimentepe'den açılan ateş sonucu çok ağır kayıplar verdi.

Liman von Sanders, Albay Ahmet Feyzi komutasında iki tümenin Bolayır'dan gelip Suvla Koyu, Arıburnu Cephesi'ni takviye edip taarruza geçmesini emretti. Tümenler otuz kilometreden fazla mesafeyi yürüdü. 8 Ağustos'ta bizzat Conkbayırı'na ulaşan Feyzi Bey, 64. Alay'ın karşı-taarruzu sonucu Anzakların tepeden atıldığını bildirdi. Komuta ettiği tümenler bölgeye vardığında çok yorgundu.

İstirahat için süre istemesi üzerine çok öfkelenen Liman von Sanders o gece Mustafa Kemal’e telefon etti.

Daha o akşam Anafarta kesimindeki bütün birliklerin kumandasını, Arıburnu Cephesi’nde en kuzeyde bulunan 19. Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey’e verdim. (...) Mustafa Kemal, sorumluluk almaktan kaçınmayan bir kumandandı. 25 Nisan sabahında kendiliğinden 19. Tümen’le kararlı bir şekilde müdahale etmiş, ilerlemekte olan düşmanı sahile kadar geri atmış ve sonra üç aydan fazla bir süre bütün şiddetli hücumlara inatla ve ara vermeksizin başarıyla karşı koyarak, Arıburnu Cephesi’nde bulunmuştu. Azmine kesinlikle güvenebilirdim.³¹

Mustafa Kemal’in kumandası altında yeni teşkil edilmiş olan Anafarta Grubu, [Suvla Koyu’nun kuzeydoğusunda bulunan] Kireçtepe’nin kuzey yamacından Kocaçimentepe’nin de dâhil olduğu araziyi savunuyordu. Altı tümenden müteşekkildi. Neredeyse sahile paralel olarak Anafarta Ovası’nı kat eden cephesinde bütün hâkim tepeler hattı Türklerin elindeydi ve Türk topçusu tarafından korunuyordu. Maalesef bu topraklar sayıca az olduğu gibi –sahra toprakları hariç olmak üzere– modern de değillerdi ve cephaneleri kıtlı. Aksi takdirde bu cephenin aşağıda kalan kesimlerinde İngilizlerin uzun süre kalmaları hiç mümkün olmazdı.³²

Edward Erickson bu gelişmelerde pragmatizmin de payı olduğunu ileri sürmektedir: “Mustafa Kemal araziye ve Sarıbayır için verilen mücadelede yer alan birlikleri son derece iyi tanıyordu. 25 Nisan’dan beri Anzakların ileri kuvvetleriyle yapılan çatışmaların içindeydi ve Mayıs başından beri Esat Paşa’nın Kuzey Grubu’nun kuzey kanadına komuta ediyordu. Öyle ki Sarıbayır sırtı âdeta onun ‘taktik arka bahçesi’ olmuştu.”

Erickson ayrıca kötü bir anısı olan Sazlıdere tartışmasına da dikkat çekmektedir. Bu tartışmaya Mustafa Kemal'in her zamanki keskin ileri görüşlülüğü ve insanları ikna etme cesareti damgasını vurmuştu. Sazlıdere, cephe hattının kuzey ucunda yer alıyordu. "Dere, sık çalılıklar arasında kaybolmuş daracık bir akarsuydu."³³ Mustafa Kemal derenin düşman birliklerine gizlenme olanağı verdiğini, Kocaçimentepe'nin buradan gelecek saldırılara karşı zayıf olduğunu söyledi. Bir liderin bakış açısı bakımından daha kötüsü, iki komutanlık bölgesinin tam ortasında yer alıyordu. Taarruz eden kuvvetler her zaman böyle sınırlar arar, zira buraları sorumluluk bakımından belirsiz alanlardır. Mustafa Kemal 18 Temmuz'da Esat Paşa'ya kibar üsluplu (kendi standartlarına göre) bir not göndererek kendi komuta bölgesiyle Anafartalar bölgesi (buranın komutanı Alman Binbaşı Wilhelm Willmer'di) arasındaki sınırın netleştirilmesini istedi. Esat Paşa onun değerlendirmesine karşı çıkarak şu cevabı yazdı: "Bu gibi küçük vadiler iki tarafın (yani komuta bölgesinin) dâhilinde veya haricinde tutulamaz." Mustafa Kemal derhal buna bir cevap gönderdi: "Düşman Sazlıdere'den yukarı doğru çıkacak bir müfreze vasıtasıyla Sarıbayır'a bir gece taarruzu yapabilir. Arıburnu cephesini Anafartalar kesimine bağlayan birlik Düztepe'nin güneyindeki vadilerde bulunan 19. Tümen ihtiyatlarından yardım alamaz." Mustafa Kemal küçük ve gözü pek bir keşif kolunun dere boyunca ilerleyip tepeye çıkabileceğini düşünüyordu.³⁴ Esat Paşa sonunda gidip onun analizini dinlemeye razı oldu. "Paşa beni dinleyip sırtımı sıvazladı. 'Merak etme, yapamazlar,' dedi. Onu ikna etmenin imkânsız olduğunu görünce tartışmayı daha fazla uzatmayı gereksiz buldum."³⁵

Fakat ANZAK saldırısından önce Yeni Zelanda Auckland Tüfekli Süvari Alayı Sazlıdere'ye sokulmuş ve İngiliz komutanlar kuzey kesiminin savunmasının zayıf olduğunu öğrenmişti.³⁶ Liman von Sanders muhtemelen mektuplardan haberdardı ve (düşmanın kuzeyden başarılı bir taarruz yapmasının ardından) Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğünü fark etmişti. Mustafa Kemal şimdi çok kritik bir

ATATÜRK

mıntıkada komutanlık üstlenmiş olarak taarruza geçti. Liman von Sanders 9 Ağustos sabahını şöyle hatırlıyordu: “Şimdiye kadar üç defa emredilmiş olan Azmakdere’nin iki yanından hücum, 9 Ağustos sabahı onun kumandası altında yapıldı ve düşman çeşitli noktalarda sahile kadar atıldı.”³⁷ Fakat müttefik kuvvetleri önemli bir araziyi elinde tutmaya devam ediyordu ve bu arada büyük takviye kuvvetleri karaya çıkmıştı. Feyzi Bey’in taarruzda başarısız olduğu gün telafi edilememişti. Sanders Anafartalar kesiminin yeni bir krizle karşı karşıya olduğunu farkındaydı.³⁸

9 Ağustos sabahı saat dörtte Mustafa Kemal’in emrine yeni girmiş olan 12. Tümen, iki bin metre ilerledi ve Suvla Koyu’nun doğusundaki Tekke Tepe civarında, ilerlemekte olan İngiliz 32. Tugayı’yla temas etti. Bunun üzerine İngilizler gelişigüzel geri çekilmeye başladı. Taarruzlar gün boyunca devam etti. Öğleden sonra Conkbayırı’na saldıran İngilizler Osmanlı 24. Alayı’nı yardı. Mustafa Kemal, arkadaş Nuri Bey’in komutanı olduğu bu alaya Conkbayırı’nı savunma emri verdi. “Nuri Bey, Conkbayırı’nın geçici olarak kaybedilmesini önleyemese de, Atatürk onun savaştaki rolünü unutmayarak Conker soyadını verdi.”³⁹ Günün sonunda Liman von Sanders, Mustafa Kemal’in Anafartalar cephesini istikrara kavuşturduğu sonucuna varıp Enver Paşa’yı durumdan haberdar etti.⁴⁰ Mustafa Kemal hiç uyumadığı halde, 10 Ağustos sabahı saat dört buçukta yeni bir taarruz planladı. Esas taarruz gücünü 8. Tümen oluştururken diğer üç tümen onu destekleyecekti. Özellikle Conkbayırı zirvesi ve kanatlarında yoğunlaşacak taarruz hattı, Sarıbayır’dan aşağı saldıracaktı. Mustafa Kemal bu taarruzu bizzat yönetecekti.”

Mustafa Kemal keşif kollarını alarak usulca düşman hatlarına doğru ilerledi. Osmanlı topçusunun hazırlık ateşi başladığı gibi aniden bitti. Mustafa Kemal adamlarıyla birlikte kayaların ve toprağın üzerine uzanmış –planladığı gibi– beklerken makineli tüfeklerle doğrudan topçu ateşi, önlerindeki Müttefik hatlarını dövdü. “Ateş

kesilir kesilmez ayağa kalktı ve düşman hattını gösterdi.” Toplam on altı Osmanlı taburu Müttefik hatlarına saldırıya geçti. “Bu ağır darbe sonucu Türkler düşmanı tamamen şaşırtmıştı.” Erickson’un ifadesiyle, “Birkaç dakika içinde binlerce Britanyalı ve İrlandalı asker ölmüştü.” Taarruz durduğunda Yeni Zelanda Tugayı ile Britanya 38. Tugayı 500 metre gerilemiş, Britanya 39. Tugayı ile 29. Hint Tugayı (Britanya Hindistanı Ordusu) bir buçuk kilometre geriye çekilmek zorunda kalmıştı.⁴¹

Ardından Britanya kuvvetleri karşı-taarruza geçti. Sert talimlerle uygulanan eğitim yöntemleri, nitelikli askerlerin yetişmesini sağlıyordu. Askerler ister Güney Denizinden, ister Güney Asya’dan isterse Doğu Londra’nın yoksul semtlerinden gelsin, “eşekler tarafından yönetilse bile” çatışma sırasında aslan kesiliyorlardı. Bir karşı-taarruz sırasında Kemal ve yaverleri düşman piyadesi tarafından kuşatıldılar. Derken göğsüne bir şey isabet etti. Ruşen Eşref Ünaydın 1918’de bu olayı sorduğu zaman Mustafa Kemal şöyle cevap vermişti: “Evet, ceketimin sağ tarafında bir mermi deliği gördüm. Yanımdaki subay [Nuri Conker], ‘Efendim vuruldunuz,’ dedi. Askerlerimiz bunu duyduğu takdirde morallerinin bozulabileceğini düşündüm. O yüzden elimi ağzıma götürüp, ‘Sus,’ dedim.”⁴²

6 ila 10 Ağustos günlerinde Milletler Topluluğu toplam 25 bin asker, Türkler 20 bin asker kaybetti.⁴⁴ Kanlı çatışmalar Arıburnu-Anafartalar cephesinde devam etti. Kayıp sayısı dehşet verici boyuttaydı. Özellikle 21 Ağustos’ta bu sayı muazzam boyuta ulaştı. Liman von Sanders Osmanlı ordusunun 22 ila 26 Ağustos günlerinde 26 bin askeri cephe gerisine nakletmek zorunda kaldığını yazmıştı.⁴⁵

Günümüz tarihçilerinden üç isim bu muharebelerden şu sonucu çıkarmıştır:

Mustafa Kemal'in önyak olduğu 9 ve 10 Ağustos'taki karşı taarruzlar aslında Müttefiklerin ikinci taarruzunun kaderini belirlemiştir (...).Hamilton ve generalleri hâlâ belli bir avantaj sağlanabileceğine dair boş yere ümit besleyip durmuştu. Ağustos ayı boyunca Suvla civarına yaptıkları üç büyük saldırı cephe hattını somut bir biçimde değiştiremedi (...) Ağustos taarruzu Müttefik ordularının maneviyatını kırmıştı. Osmanlıların üzerine ellerinden gelen bütün gayretle saldırmış ancak direnişi çökertemedikleri gibi büyük bir ilerleme sağlayamamışlardı. Osmanlılar da çok yorgundu. Dolayısıyla iki taraf mayıs ayındaki o kitlesel taarruzlardan sonra, bir dövüşün hızının kesilmesi gibi bir nekahet dönemine girdiler.⁴⁶

Bulgaristan'ın eylülde İttifak Devletleri tarafında savaşa katılmasıyla birlikte Müttefikler stratejik bir darbe yediler; zira bu hamle, Almanya'dan Türkiye'ye ikmal yolunu açmıştı. Buna karşılık Osmanlılar Bulgarlara Trakya'daki Dimetoka şehrini verdiler.⁴⁷ İngilizler 20 Aralık'ta Suvla Koyu–Arıburnu kıyı başından geri çekildiler. Müttefikler birliklerini Ocak 1916'da Seddülbahir'den tahliye ettiler. Mustafa Kemal bu geri çekilme harekâtı esnasında bölgede değildi. Hem hastalanmış hem de Liman von Sanders'le arası bozulmuştu. O nedenle 5 Aralık tarihinden itibaren rapor almıştı. Onun yerine 5. Kolordu komutanı Fevzi Paşa (Çakmak) atandı. Fevzi Paşa, Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in genelkurmay başkanı olarak görev yapacaktı.

Başlangıçtaki çıkarmadan tahliyeye kadar savaş 259 gün, yani bir yılın dörtte üçü boyunca sürmüştü. Fakat tarihin daha sonraki

onlarca yıllık bir dönemi üzerinde etkisi oldu. Çanakkale Savaşı, I. Dünya Savaşı sonrası ve Osmanlı sonrası Türkiye'nin askerî ve siyasi liderlik laboratuvarı vazifesi gördü. "Burada savaşan tecrübeli komutan kadrosu, gerek sonraki üç yıl boyunca Filistin ve Mezopotamya'da (...) gerek Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizlerin başına bela olacaktı. Milliyetçi ordunun büyük bir kısmı yarımada komutanlık görevleri üstlenmişti. Aslında Mustafa Kemal'in [Kurtuluş Savaşı'nda] yönettiği orduda, Korgeneral Nurettin Paşa haricindeki bütün ordu ve kolordu komutanları, Çanakkale Savaşı'nda şahsen Kemal'e bağlı olarak görev yapmıştı."⁴⁸

Çanakkale Savaşı Mustafa Kemal'in askerî ustalığını perçinlemişti. Bununla birlikte, siyasi liderler mücadeleci bir kahramanın nüfuzunu ve potansiyelini asgariye indirmek istediği takdirde kurnazca sürgün yöntemleri kullanırlar. Eylül ayında teftişe çıkan Enver Paşa, karargâhına uğramadığı zaman Mustafa Kemal onun kendisini hiçe saydığını düşünmüştü. İstifasını sunduğu zaman Liman von Sanders kabul etmedi ve ikisi arasındaki hesaplaşmayı önlemeye çalıştı. Enver Paşa nihayet 31 Ekim'de Mustafa Kemal'i ziyaret etti. Ne var ki Mustafa Kemal o tarihte artık Alman generalle sürekli tartışmaya başlamıştı. Mustafa Kemal, Osmanlı ordusunun gereğinden fazla Alman subayına görev verdiğini söyleyerek tartışmayı kızıştırdı. 5 Aralık'ta aldığı rapor üst düzey bir subayın görevini bırakması için örtülü bir hikâye olmasa da bahane yaratmıştı.⁴⁹

Mustafa Kemal yeni bir komutanlık peşindeydi. İstanbul'da dolaşan söylentilere göreyse, emirleri dinleme akıllılığını gösterecekti. Bir müddet bekletildikten sonra, karargâhı artık Edirne'ye taşınmış olan 16. Kolordu komutanlığına getirildi. 27 Ocak 1916'da komutanlık görevini devraldı ve 28 Ocak'ta heyetiyle beraber Edirne'ye vardığında "Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal çok yaşa" yazılı pankartlarla karşılandı. Bu karşılamayı arkadaşı Kurmay Binbaşı İzzettin düzenlemişti. Buna karşılık başkentte, halkın övgüsü

ATATÜRK

padişah, Enver ve Esat paşalar üzerinde toplanmıştı. 9. Tümen'in 57. ve 27. alayları, padişah tarafından hak ettikleri takdirleri almıştı. Buna karşılık başkent halkı Mustafa Kemal'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Cephesi'ni savunmasında oynadığı rolden haberdar değildi.

Rus birlikleri 16 Şubat 1916'da Erzurum'u ele geçirdi. Osmanlı askerleri kuşatmadan önce şehirden geri çekilirken üç yüzden fazla sahra topunu bıraktı. Çarın orduları neredeyse Orta Anadolu'ya girmek üzereydi. Osmanlı'nın Doğu Cephesi çökmek üzereydi.⁵⁰

9. BÖLÜM

Doğu Cephesi'nden (1916) Filistin'e (1918)

Osmanlılar batıdaki kaleleri Çanakkale'yi savunmuştu. Oysa şimdi kalabalık Rus orduları doğudaki kaleleri Erzurum'u ele geçirmişti. Rus askerleri 1916 başında Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî zayıflığından yararlanarak Selçukluların on birinci yüzyılda Asya'dan gelip Anadolu'yu ele geçirirken kullandığı aynı klasik istila koridoru vasıtasıyla anayurtlarını tehdit ediyordu. Muş, Şubat'ta; Bitlis, Mart'ta Ruslara teslim oldu.

Osmanlı yetkilileri Rus harekâtlarına gereken önemi vermemişti. Bütün dikkatlerini uzun süren Çanakkale Savaşı'na verip asker ve malzeme sevkiyatını buraya yoğunlaştırmışlardı. Kafkas cephesinde görev yapan 3. Ordu'nun yeterli askeri ve teçhizatı yoktu. Genelkurmay kar ve dondurucu soğğun Rusların harekâtını engelleyeceğine ve kış boyunca Kafkas Cephesi'nde durağanlık sağlayacağına inanıyordu.¹ Bölgeyi, Batı Anadolu ve Trakya'ya hızlı ve güvenilir biçimde bağlayacak ulaşım ve ikmal hatları da yoktu. İstanbul'dan başlayan demiryolu Ankara ve Konya'ya kadar gidiyordu. Bu mesafe Orta ve Güneydoğu Anadolu cephe hattı için sevimsiz biçimde "Ölümler Cephesi" denilen yolun üçte biriydi.² 1916'da Adana demiryolu hattı henüz tamamlanmamıştı. Tren Toroslara geldiğinde askerler inip hattın sonraki başlangıcına kadar yürüyor, ardından tekrar trene

binip o sıkıntılı yolculuğu tekrarlıyordu. Adana demiryolu, bir başka sorunlu Osmanlı cephesi olan Mezopotamya'da savaşan kuvvetlerin ikmalinde büyük baş ağrısı yaratıyordu.

Osmanlılar Rus saldırısına yetersiz ulaşım ağının elverdiği ölçüde hızlı tepki vermeye çalıştı. Enver Paşa 1 Mart'ta Ahmet İzzet Paşa komutasındaki 2. Ordu'nun, 3. Ordu'yu desteklemek üzere Trakya'dan Güneydoğu Anadolu'ya intikal etmesini emretti. İki ordunun bütün Rus birliklerini bir kısaç içine alacağı karşı-taarruz planlıyordu. Mustafa Kemal'in 16. Kolordusu 10 Mart'ta Doğu'ya hareket emri aldı.³

Mustafa Kemal 27 Mart'ta 2. Ordu'nun Diyarbakır'daki karargâhına ulaştı. 1 Nisan'da mirlivalığa (tuğgeneral) terfi etti; artık o da bir paşaydı. Bir yazarın belirttiği üzere, "I. Dünya Savaşı'ndaki son terfisi bu oldu ve henüz 35 yaşındayken bu rütbeye yükselme başarısını gösterdi."⁴ Mustafa Kemal 16 Nisan'da kolordu karargâhını Silvan'da oluşturdu. İki gün sonra Doğu Cephesi'nin kuzey ucuna taarruz eden Ruslar Trabzon'u ele geçirdi.

Mustafa Kemal'in yeni birliği dağınık vaziyette olduğu gibi çok ciddi bir top açığı vardı. Kolordunun 5. ve 8. tümenleri olarak Trakya'dan gelen askerler çok yorgun olduğundan savaşa girmeden önce dinlenmek zorundaydı. Yeni gelenlerin durumu, tifo ve dizanterinin kol gezdiği cephelere dağılmış, üzerinde doğru dürüst giysisi bile olmayan az sayıdaki askerden oluşan birliklere göre daha iyiydi. "İstanbul'a telgraf çekerek silah, takviye ve ilaç isteyen Mustafa Kemal, cevap alamayınca hiç şaşırmadı."⁵ Kendi elindeki yeterli enerji ve güvene dayanarak 16. Kolordu'yu taarruz harekâtına hazırlamaya başladı.

2. Ordu'nun harekât bölgesindeki arazi, Rus ve Türk ordularının yanı sıra iki tarafı da hasım görebilecek durumdaki Kürtler için de düşmanca koşullara sahipti. Türkiye'nin güneydoğusundaki sarp ve çorak dağlar Dicle ve Fırat boyunca birer kule gibi yükseliyordu.

Akan lavlar ve tüflerin oluşturduğu kara ve kahverengi sırtlar, platoları ve yaylaları ikiye bölüyordu. Düzlüklerin bir kısmında tarım ve hayvancılık yapılırken, volkanik kumlardan oluşan bir kısmıysa atların bile güçlkle ayakta kaldığı işe yaramayan arazilerdi. Bu bölgenin en büyük arazi parçası olan Van Gölü, dışarıya bağlantısı olmayan büyük ve sodalı bir göldü. Fırat'ın kolu olan Murat Nehri, Van Gölü'nün kuzeybatısındaki Muş'un yakınlarından geçiyordu.⁶ Birkaç yüz kilometre boyunca batıya doğru akan (ve bir noktada Bingöl şehrinin yanından geçen) Murat, sonunda Fırat'a karışıyordu. Van Gölü'nün güneybatısındaki Bitlis denizden bir buçuk kilometre yüksekteydi. Şehrin kuzeyindeki dağlardan doğan Bitlis Nehri, derin bir vadiden akarak Dicle'ye karışıyordu. Bitlis ve yaklaşık seksen kilometre kuzeybatısında bulunan Muş arasındaki arazi, kayalık ve art arda dizilmiş dağ kütleleriyle kaplıydı.

2. Ordu'nun karşı-taarruz planı olgunlaşınca Mustafa Kemal'in kolordusu Bingöl şehrinin güneyinden Bitlis-Muş hattının güneybatısına kadar olan bölgenin sorumluluğunu üstlendi.⁷

Ne var ki, 2. Ordu henüz hazırlıklarını tamamlamadan, Ruslar 2 Temmuz'da, 3. Ordu bölgesindeki Bayburt'a saldırdı. Ardından gelen taarruz ayın 19'unda Erzincan Ovası'na ulaştı ve şehir 25 Temmuz'da düştü. Çoruh Harekâtı adı verilen bu muharebeler Osmanlı ordusu için felaketle sonuçlandı. Enver Paşa'nın kuzey kıskacını parçalayan Ruslar, 3. Ordu'yu yenerek darmadağın etmişti. 2. Ordu artık tek başına taarruz etmek zorundaydı ve Anadolu'nun daha batısına hareket etmek zorundaydı; zira Rus kuvvetleri orduyu Diyarbakır ve Bingöl'e çekilmeye zorlamış, Bitlis Nehri vadisinde 5. Tümen'i kuşatmıştı. Muş, Bitlis ve Van'dan kaçan halk Diyarbakır'a sığınmıştı. 2. Ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa 2 Ağustos'ta karşı taarruz emri verdi. İlk hedef Malazgirt'ti. Orduya henüz savaşıma hazır olmayan yeni birlikler katıldıkça Ahmet İzzet planın zayıflığını görmüş olmalıydı. 3. Ordu yenilgiye uğradığı için Ruslar yedek birlikleri artık 2. Ordu'ya karşı koymak için kullanabilirdi.⁸

Mustafa Kemal Temmuz ayını birliklerinin cephe hattını kişisel gözlemlerle geçirdi. Rusların son hamlesi 5. Tümen'i Bitlis Vadisi'ne geriletmişti. Çarın kuvvetleri şimdi tümeni kısırmak için manevra yapıyordu. Bunun için harekete geçmek gerekti. Kendi birliklerinin "Muş bölgesini de düzeltmesi gerektiği" sonucuna vardı. 2. Ordu taarruzu başladığı zaman kendi kolordusu Muş ile Bitlis'i geri alıp Rusları doğuya ve kuzeye sürebilirdi. Silvan'daki karargâhına dönüp birliklerin eksiklerini belirledi ve taarruza hazır olma emri verdi. 2. Ordu taarruza kuzeydeki 2. ve 3. kolordularla başladı. 3. Kolordu'ya bağlı 7. Tümen, 16. Kolordu'ya bağlı 8. Tümen'in sol kanadındaydı ama geniş bir kesime yayıldıkları için tümenler arasındaki sorumluluk sınırı belirsizdi. 16. Kolordu, 7. Tümen'in Murat Nehri'nin doğusundan taarruz etmesini bekliyordu. Olay yerinde sağlanacak koordinasyon sonucu iki tümenin kanatları Muş'un batısı ve kuzeyinde bir noktada buluşabilirdi.

5. Tümen'in Bitlis civarındaki vadiler ile dağlardaki harekâtı 4 Ağustos'ta başladı. 8. Tümen'in öncü unsurları, 16. Kolordu'nun taarruzunun başladığı 5 Ağustos'tan önce ileriye doğru harekete geçti. İki tümenin mintikasında sürekli taarruzlar yaparak Ruslara dinlenme ve takviye alma fırsatı vermediler. Nuri Conker'in 8. Tümeni Kulp kasabasının kuzeydoğusundaki toplanma noktasından ayrılıp Murat Nehri'nin yakınındaki dağları aşarak kuzeydoğuya doğru ilerledi. Öncü sol kanat kuvvetleri Murat Vadisi'ne vardığı zaman doğuya yönelip 8. Tümen'in hedefi olan Muş'a doğru harekete geçti. Kulp ile Muş arasındaki doğrudan mesafe 80 kilometreydi. Ağustos başında tümene bağlı alaylar Muş'un 60 kilometre ilerisinde öncü mevzilere yerleşmişti. Ne var ki geçitten geçip dağları aşması, ardından doğudaki ovaya yönelmesi gereken yaya askerlerin ve katırların bu mesafenin iki katını yürümesi gerekiyordu. Batı cephesi ve Çanakkale'de siperler manevra kabiliyetini engellerken, Muş üzerine yürüyüş Birinci Dünya Savaşı'nda seyyar harekâtlar mümkün olduğu zaman piyade birliklerinin neler başarabileceğinin güzel bir örneğiydi. Anzaklar 25

Nisan 1915'te, sırtları aşır bir geçitten aşağı inerek düşman mevzilerini ele geçirme parolasıyla çıkarma harekâtına başlamıştı. Farklı taktik koşullarla ve yoğun askerî birliklerle karşılaştıkları zaman bile harekât anlayışı —düşman kuvvetlerinin içinden ve etrafından hızla geçip iç kısımdaki bir hedefi kanattan ele geçirmek— aynıydı: asker sayısına bakmaksızın manevra kabiliyetiyle kazanmak.

8. Tümen 7 Ağustos 1916'da Muş'a girerken Ruslar Murat'ın karşı kıyısına çekildi. Derin bir boğaz ve engebeli dağlardan geçen nehrin ardındaki Bitlis farklı bir taktik ve operasyon sorunu yaratıyordu. Engibeli arazi, geniş alana yayılan yan taarruz manevralarına izin vermediğinden Osmanlı ve Rus kuvvetleri yakın mesafe içinde savaşımaya başlamıştı. Çatışma yakın ve acımasız olacaktı ama Bitlis bu mücadeleye değen bir ödüldü. Bitlis ele geçirildiği takdirde Ruslar dağların ardına, Van Gölü havzasına çekilmeye mecbur kalacak, şayet talihleri yaver giderse gölün batı kıyısına yerleşecekti. Mustafa Kemal, şehrin kuzeyindeki arazinin çekilmekte olan Ruslara en az kendi piyade ve topçusu kadar zayıat verdireceğini biliyordu. Şiddetli bir muharebenin ardından 5. Tümen 8 Ağustos'ta Bitlis'i ele geçirdi. Atatürk'ün yaveri Şükrü Tezer, 16. Kolordu'nun ileri karargâhının, 5. Tümen'in mıntikasında bulunduğunu yazmıştı. "Kolordu taarruza başladığı zaman çatışma bütün cephede patlak vermiş ve düşmanı savunmaya mecbur tutmuştuk. Taarruzun üçüncü gününde Bitlis'i zapt ettik. Gerçekten büyük bir başarı kazanmıştık."

Mustafa Kemal 8 Ağustos'ta büyük bir coşkuyla Diyarbakır'daki Ahmet İzzet Paşa'ya şu telgrafi gönderdi:

Kumandan. 2. Ordu Karargâhı:

Kuvvetlerimiz dün Muş'u, bugün Bitlis'i aldı. Düşmanı kovalamaya devam ediyoruz. —Kumandan, 16. Kolordu.

Telgraf 2. Ordu karargâhında büyük coşku ve sevinçle karşılandı. Halk Diyarbakır sokaklarında zaferi kutladı.

Ahmet İzzet Paşa şu cevabı gönderdi:

Mustafa Kemal Paşa, 16. Kolordu Kumandanı:

Askerlerinizin Bitlis'e zamanında yaptığı müdahaleye ve sizin kumandan olarak üstün hizmetlerinize müteşekkirim. Size tebriklerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Geri çekilen Ruslar nihayet Murat Nehri'nin kuzeydoğusunda bir savunma hattı oluşturdu. Kolordunun harekâtı 16 Ağustos'a kadar devam etti ve 5. Tümen Tatvan'ı aldı. Ne var ki Ruslar ağustos sonunda 3. Kolordu ve 16. Kolordu sınır bölgesine karşı taarruza geçti. 3. Kolordu'ya bağlı 14. Tümen'e ağır hasar verdirip 7. Tümen'i kuşattı. 8. ve 7. tümenleri Murat Nehri ayırıyordu. Bu kriz karşısında 2. Ordu, 7. Tümen'in komutasını Mustafa Kemal'e verdi. Mustafa Kemal'in eski arkadaşı Ali Fuat'ın (Cebesoy) komutanı olduğu 14. Tümen, Bingöl'e giden Çapakçur geçidini savunuyordu.

Ali Fuat Paşa savaştan sonra şunları yazmıştı:

1916'nın yaz aylarında Ruslarla kanlı savaş devam ederken birbirimizi görme imkânımız olmamıştı. Ben çok kuvvetli bir Rus birliğine karşı geçidi savunuyordum ve birliğim ağır bir kayıp vermişti (...) Mustafa Kemal 7. Tümen'i Muş'tan alarak yardımına geldi. Düşmana olanca gücüyle taarruz etti. Beni çok zor ve tehlikeli bir durumdan kurtardı. Sonunda geçidi Ruslardan temizlemeyi başardık. O güzel günlerden birinde, yüksek dağlardan birinin civarındayken [Mustafa Kemal] geldi (...) Onun yanına gidince topuklarımı vurup selam verdim. Bana, "Hoş geldin Ali Fuat," dedi. Derken bana sarılıp öptü. "2. Ordu kumandanının

sana ikmal yapmadığını fark ettim,” diye konuştu. “O yüzden sana yardıma gelmek istediğimi onlara bildirdim. Kumandanın resmî emrini beklemeye vakit olmadığından bizzat gelip seni kurtarmaya karar verdim. Ve çok şükür seni kurtardım.”⁹

Ruslar eylül ayında, Osmanlıların kazanımlarını durdurmuştu. 2. Ordu ağustos ve eylül aylarında ağır kayıplar verdi. Harekâtın parlak noktaları Mustafa Kemal’in Bitlis ve Muş’ta kazandığı zaferlerle 14. Tümen’i zor durumdan kurtarmasıydı. Ekim ayına gelindiğinde, yoğun çatışmalar ve engebeli arazi iki tarafı da tükettiğinden cephe durağan bir hal almıştı. Kış yaklaşırken bu kez Ruslar büyük bir taarruz başlatmak için gereken asker ve teçhizattan yoksundu.

Bu arada Mustafa Kemal’in komutanlık sorumluluğu artmıştı. 16. Kolordu, 4 ve 8 Ağustos arasında 90 kilometrelik bir cephe hattı boyunca, eşzamanlı olmak üzere birbirinden çok farklı ancak başarılı taarruzlar gerçekleştirdi. Arazi koşulları 5. Tümen’i köşeye kıştırmıştı. Bitlis’te dağ muharebesi ve şehir içinde çatışma meydana geldi. Nuri Conker’in 8. Tümen’i uzun taktik yürüyüşler ardından hedefler yakınında yoğunlaşma gerektiren çok hareketli bir muharebe yaptı. Bu harekât, yürüyüş rotalarının önceden ayrıntılı biçimde analiz edildiğini, dost kuvvetlerin hareketlerine karşı düşmanın vereceği tepkilerin önceden düşünüldüğünü, hareket halindeki birliklere ikmal desteği yapacak katarların hızlı biçimde, tam zamanında ve yeterli miktarda sevk edildiğini gösteriyordu. Bu tür bir harekâtı planlamak için tecrübe ve uygulamalı önsezi şarttı.

8. Tümen’in harekâtı aynı zamanda, Mustafa Kemal bizzat o anda muharebe alanında bulunmasa bile astlarına güvenebileceğini göstermişti. Üst rütbeli bir komutana gösterilmesi gereken saygı ve itaat eksiksiz yerine getirilmişti. Nuri Conker’in zayıf noktalarını, kendisinin güçlü yanlarını biliyordu. Nuri Conker de Mustafa

Kemal'in hedeflerinin farkındaydı. Mustafa Kemal ve Nuri Conker'in 1912'de Derne'de doğaçlama olarak kurduğu bağımsız sağ ve sol kanat komuta yapısı, kolordunun Ağustos 1916'daki genişletilmiş harekâtı için bir şablon oluşturmuştu. Derne Vadisi, Bitlis ve Muş'u birbirinden ayıran Anadolu sıradağlarının küçük ölçekteki benzeriydi. Mustafa Kemal geniş bir cephedeki karmaşık muhabere harekâtlarını başarıyla planlayıp komuta edebileceğini, aynı zamanda tecrübeli atlarına, genel vazife hedeflerine ulaşmak amacıyla duruma dayalı kararlar verme esnekliği sağlayabildiğini kanıtlamıştı.

Üst komuta seviyesine gelince, Osmanlı ordusunun ayakta kalma şansı giderek azalıyordu. Mustafa Kemal, 2. Ordu'nun sorumluluk sahasını gezdiği zaman apaçık çaresizlik ve sefaletle bizzat tanık olmuştu. Günlüğüne şöyle yazmıştı:

7 Kasım: Batman köprüsünü geçer geçmez yolda yatan bir adam gördük. Açlıktan ölmüşe benziyordu. Köprü ile açık ordugâhımız arasında iki kişi daha vardı (...) Köprüyü geçtikten sonra henüz ölmüş iki at vardı (insanlar ve atlar açlıktan ölüyorlar).

16 Kasım: Bitlis'teki hastaneleri teftiş ettim ve temiz buldum (...) Başhekim hastaneye tahsis edilen evleri temizledikleri sırada on ila on beş Müslüman kadının kafasını bulduklarını söyledi. Şerefiye Camisi'ne gittim. İçerisi hayvan leşleri ve çöple dolu. Tam bir harabe. Yolda Ömer adında bir yetimle karşılaşip yanıma aldım. Bunu görünce üç yetim daha getirdiler. Bu defa onlara para vermekle yetindim.

21 Kasım: Yaverime Bitlis'in Pompei harabelerine benzediğini söyledim.

22 Kasım: Sekiz dokuz saat boyunca (...) kurmay başkanıyla kadınların peçesinin kaldırılması ve sosyal hayatımızın ıslah edilmesi üzerine sohbet ettik. 1. Anne adaylarını eğitmek, hayat hakkında bilgi sahibi kılmak. 2. Kadınlara hürriyet vermek. 3.

Kadınlarla ortak bir hayat sürmek erkeklerin ahlakı, düşünceleri ve hisleri üzerinde iyi tesir yapacaktır. Karşılıklı şefkatin cazibesine yönelik doğuştan gelen bir eğilim var.¹⁰

Doğudaki Osmanlı kuvvetleri dağınık durumda olup yenilginin eşiğindeydi. Askerler cesurca savaşıyordu; ne var ki, üst rütbeli komuta yapısı kusurluydu. 2. ve 3. ordular taarruzu koordine etmeyi başaramamış, bu vahim hatanın bedelini binlerce yaşam ve toprak kaybıyla ödemişlerdi. Örgütlenme sorununun bir an önce halledilmesi gerekiyordu; aksi takdirde, 1917 baharı Büyük Savaş'ın doğu cephesindeki belirleyici mevsimi olacak gibi görünüyordu. Osmanlı yetkilileri ordular arası koordinasyonu düzeltmek ve Ruslarla bir sonraki (ve belki sonuncu) çatışmayı yönetmek amacıyla Anadolu Orduları Grubu'nu kurup komutanlığına Ahmet İzzet Paşa'yı getirdiler. Savaşta kendini kanıtlayan Mustafa Kemal 2. Ordu komutanlığını üstlendi. Bunu kendi başarısıyla kazanmıştı: "Mustafa Kemal tümen ve grup komutanı olarak Çanakkale Cephesi'nde parlak bir performans sergilemişti. 16. Kolordu komutanlığında bir yıldız gibi parlaması onun daha yüksek bir göreve atanmasını sağladı."¹¹

Üst kademedeki komutanlığa giden yol belli bir noktada kaçınılmaz olarak siyasi entrikaların arka yollarına sapmak zorunda kalır. Her zaman ortaya çıkan beklenmedik bir durum veya kriz, kişisel ve örgütsel liderlik becerilerinin bu şartlara esnek şekilde uyumunu gerektirir. Büyük komutanların meslek yaşamında aşmak zorunda olduğu yol, savaş meydanlarında ustalığını kanıtlamaktan çok Bizans oyunları ile doludur. Oysa bir subayın mesleğini etkin kurumsal yöneticilerden, hünerli teknik planlamacılar ve karizmatik aktörlerden radikal biçimde ayıran unsur, insanların yarattığı ve adına savaş denen dehşettir.

Mustafa Kemal'in çökmekte olan Filistin Cephesi'ndeki 7. Ordu komutanlığını üstlendiği Aralık 1916 ile 1918 arasındaki değişkenlik-

lerle dolu görev süresi, yetenekli bir askerin insan psikolojisi, insanlar arasındaki ilişkiler ve çelişen insani tutkular denilen o son derece karmaşık alandaki anlaşılması güç, belirsiz ve zorlu yolculuğunun örneğidir. Bir başka deyişle, savaşan bir topluluk içinde yer alan gerçek insanların yarattığı cehennemde gerçekleşen bir yolculuktur. Demokrasiler işlevsel yararları ve ahlaki itibarları bakımından yetenekli insanlara, krallıklar veya onların modern benzeri olan diktatörlüklere göre daha fazla fırsat sunarlar. Buna karşılık küçük gruplar, loncalar, partiler, medya ve bilgiyi süzen belli bir zümreye ait ağların tercih ettikleri adayları öne çıkarması ve kendi çevresi dışındaki insanları engellemesi demokrasiye darbe vurur.¹²

Mustafa Kemal 2. Ordu komutanlığı sırasında, olağanüstü bir subayla, Albay İsmet (İnönü) Bey’le yakın dostluk kurdu. “Mustafa Kemal kuzeyse, İsmet İnönü onun mükemmel güneyini oluşturuyordu (...) Saplantılı, titiz, ciddi ve başkalarının fikirlerine önem veren biriydi; buna karşılık, komutanından daha iyi eğitim görmüştü.”¹³ “Yetkin ve tecrübeli bir kurmay subaydı; kısa boylu ve yavaş bir insandı. Narin ve derli toplu bir görünüşe sahipti. Küçük bir başı, iri kemerli burnu vardı. Biraz ağır işitiyordu, bu yüzden sessiz, sakın tavırlıydı.” Soğukkanlı, sabırlı ve ısrarcıydı.¹⁴ Yaman bir asker olan İsmet İnönü, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ordularını yönetecek ve Atatürk’ten sonra cumhurbaşkanı olacaktı.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü 1917 baharında bir taarruz planlamıştı fakat dışarıda gelişen olaylar buna mani oldu. Rusya’da Mart 1917’de gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonucu çarın orduları geri çekildi. Alman ve Türk askerlerinin yapamadığını Rusya’nın iç siyaseti başarmıştı. Ne var ki, marttaki bu mucizeyi Mezopotamya’daki bir felaket ortadan kaldırdı. Bağdat 11 Mart 1917’de İngiliz ve Hint ordularının eline geçti.

Başka mucize ihtimalleri Enver Paşa'nın gözlerini kamaştırmıştı. Aylar boyunca Mekke ve Medine'yi kurtaracak bir sefer üzerine kafa patlattı. İster Enver Paşa'nın düşü ister bir Alman fikri olsun, bu planın bir numaralı savunucusu Enver Paşa oldu. Bu seferi Mustafa Kemal'in komuta etmesini istiyordu. Fakat Mustafa Kemal, "Bütün Osmanlı birliklerini Arap Yarımadası'ndan çekip İngilizlerin Anadolu'ya ilerlemesi önünde bir engel oluşturan Suriye'nin savunulmasına verilmesini tercih ettiği için görevi kabul etmedi."¹⁵ Mustafa Kemal'in bu tercihi gerçeklere dayanıyordu. O komutanlığı reddetme kararında siyasi ve kültürel içgüdüleri yol göstermişti. İslamiyet'in kutsal şehirlerini kaybeden Müslüman bir general, siyasi ve belki kişisel idam fermanını imzalamış olurdu.

Bağdat düşünce Enver Paşa şehri geri almaya karar verdi. Mustafa Kemal, bir Osmanlı-Alman taarruz kuvveti olarak kurulan Yıldırım Orduları Grubu'nun komutanı olacaktı. Ordu, Suriye'den Mezopotamya'ya yürüyerek Bağdat'ı ele geçirecekti. Enver Paşa aradaki araziye göz önüne alma zahmetine katlanmamıştı. Katlansa bile kâğıttan bir harita üzerinde kâğıttan bir boşluk veya kâğıda yazılı bir emirle aşılabacak yer olarak görmüştü. Fiziki varlıktan ibaret gerçeklik onun düşünüy engelleyemezdi. Ordu Bağdat yolunda teçhizatı sevk etmek için Fırat'ı kullanabilirdi, tabii nehirde kullanabileceği tekneleri varsa –ki Osmanlı ordusunun elinde böyle tekneler yoktu. Üstelik tren veya demiryoluna da sahip değildi– Suriye ile Bağdat arasında kâğıt üzerinde siyah kesik çizgiler gözükmüyordu. Böyle bir taarruzu gerçekleştirmek ancak üç yüz bin deveyle mümkün olabilirdi. Ayrıca bu kadar deveyi, onları sürececek insanları bulmak ve doğru malzemeyi yüklemek gerekiyordu. Bunlar yapılsa bile, amansız çöl sıcaklığı askerleri susuzluktan öldürürdü. Yıldırım Ordu Grubu kızgın kumlar ve volkanik kayalar üzerinde yavaş bir ölüm yürüyüşüne çıkacak, ağır ilerleyen kollar İngiliz uçaklarının ve Arap çetecilerin saldırılarına maruz kalacaktı.

Mustafa Kemal Suriye'deki 7. Ordu'nun komutanlığını "aklında tek bir hedefle," Enver Paşa'nın bölge komutanı Alman generali Erich von Falkenhayn'ı "Bağdat'a şatafatlı bir hareketle saldırıp 7. Ordu'yu mahvetmesini önlemek için kabul etti."¹⁶ Mustafa Kemal ve Falkenhayn Suriye'de tartıştılar, ardından Alman general cepheyi teftiş etti ve planı rafa kaldırdı.

Bunun üzerine Enver Paşa Süveyş Kanalı ve Mısır'a yöneldi. 7. Ordu Sina Çölü'ne taarruz edecekti. Artık Mustafa Kemal eleştirilerini doğrudan Enver Paşa'ya birer nüshasını da Talat Paşa ve Sadrazam Sait Halim Paşa'ya gönderiyordu. Eleştiri yazısının taslağını hazırlarken İsmet İnönü de kendisine yardım etmişti. Mustafa Kemal o yazıda "mevcut Osmanlı hükümeti ile Türk halkı arasındaki bağların koptuğundan" yakınıyordu. Devlet memurlarının yolsuzluğunu anlatıp hepsini rüşvet almakla suçluyordu. İdari mekanizmanın, mahkemelelerin, ekonominin çöküşünü ayrıntılarıyla açıklıyordu." Yazısına şöyle son veriyordu: "Şayet savaş devam ederse karşılaşacağımız en büyük felaket, her yanıyla çürümüş olan büyük padişahlar hanedanının birdenbire içeriden yıkılma ihtimalidir."¹⁷ İmkânsız gibi görünse de, XIV. Louis'nin Fransası'nda ve 1917'deki Çarlık Rusya'sında aynı olay meydana gelmişti. Almanlar hakkındaysa şöyle düşünüyordu: "Memleket elden gidiyor, yakında Alman sömürgesi olması muhtemeldir. General Falkenhayn bu amaçla Almanya'dan getirdiği altınları ve Anadolu'da kalan son Türk evlatlarının kanını kullanıyor. Memleketimizin herhangi bir köşesini yabancıların nüfuzu ve idaresine bırakmak, anavatanın savunmasının söz konusu olduğu bir zamanda hükümlerimizi tamamen terk etmek demektir."¹⁸

Enver Paşa'nın görev yaptığı hükümet tahmin edileceği gibi bu eleştiriye reddedince Mustafa Kemal komutanlıktan istifa ederek İstanbul'a döndü ve Pera Palas'ta bir odaya yerleşti. Ordudan ona üç aylık hastalık raporu verdiler. Bu esnada, son derece üstün kuvvetlere sahip İngilizler, General Edmund Allenby komutasında Sina'da saldırıya geçti ve 1917 Noeli sırasında Kudüs'ü ele geçirdi.

Britanya Başbakanı David Lloyd George bu hediyeıi memnunlukla karşılamıştı.¹⁹

Mustafa Kemal'in izinli olarak İstanbul'da bulunmasından ve hükümeti eleştirmesinden rahatsız olan Enver Paşa, onu diplomatik bir görevle Almanya'ya göndererek başkentten uzaklaştırdı. Mustafa Kemal, geleceğın Sultan VI. Mehmet'i olacak şehzade Vahdettin'in Kaiser Wilhelm'le görüşüp Batı Cephesi'ni gezeceğı seyahatte kendisine eşlik edecekti. Belki Alman savaş makinesini kendi gözüyle görmesi onu etkileyebilirdi. Yolculuk hazırlığı yapılırken Vahdettin onun özellikle Çanakkale Savaşı'ndaki başarılarını övdü. Veliahdın askerî üniformayla seyahate çıkmayı kabul etmemesi, Mustafa Kemal'in hanedan hakkındaki düşüncesini değıştirmesine neden olmuştu. Bazıları bunun, kendini beğenme zayıflığı ve "hayranlığını belirten kimselerin kusurlarını görmezden gelme" becerisi olduğunu ileri sürecekti. Fakat Mustafa Kemal aynı zamanda siyasi nüfuz arayışındaydı. Vahdettin'i siyasi otoritesini göstermeye teşvik etti; seyahat sırasında veliahda Gelibolu Yarımadası'nda görev yapan 5. Ordu'nun komutanlığını üstlenmesini, kendisinin de kurmay başkanı olmasını önerdi. "Omuzları düşük ve uyuşuk bir adam" olan Vahdettin, riskten hoşlanmadığını ortaya koyacaktı.²⁰

Enver Paşa'nın Alman savaş makinesine gelince, yağı bitmiş, bir sürü somunu ve cıvatası kaybolmuş, zırhı dökülmüştü. Batı Cephesi'ndeki gerçekleri görmek için iyi bir dürbüne ihtiyaç yoktu. Almanya yeni bir saldırı kumarı oynuyordu. Başarısız olduğı takdirde yenilmesi an meselesiydi. Mustafa Kemal İstanbul'a döndüğü zaman hastalandı. İltihaplanan böbrekleri dayanılmaz acı veriyordu. Osmanlı hekimleri onu muayene olması için Viyana'ya gönderdi. Oradaki hekimlerse Carlsbad kaplıcasında tedavi olmasını tavsiye etti. Bunun üzerine 1918 Haziran ayını ve Temmuz'un yarısını maden suyu içip kaplıca banyosu yaparak, tavuk yiyerek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki un kıtlığını bizzat görerek geçirdi.²¹ Sultan V. Mehmet Temmuz 1918'de ölünce Vahdettin, Sultan VI.

Mehmet olarak tahta çıktı. Mustafa Kemal'in eski komutanı Ahmet İzzet, padişahın danışmanı oldu (ve kısa bir süre sadrazamlık yaptı). Mustafa Kemal İstanbul'da olması gerektiğini bildiren bir not aldı.

Başkente döndüğünde padişahla samimi bir görüşme yaptı. Görüşleri sorulduğunda açıklıkla cevap verdi. Ne var ki görüşme biterken padişah ona, "Talat ve Enver Paşa hazretleriyle ne yapılması gerektiğini görüştüm," dedi. Mustafa Kemal, Yıldız Sarayı'ndaki cuma selamlığından sonra bir kez daha görüşmeye çağrıldı. VI. Mehmet'in yanında iki Alman generali vardı. Padişah ona Suriye'de bir ordunun komutanlığının verileceğini söyledi. Mustafa Kemal birliğin "can çekişen bir güç" olduğunu biliyordu. Saraydaki bekleme odasında "sinsi Enver Paşa'yla" karşılaştı. Padişahı kullanan Enver Paşa ona yenilmeye mahkûm bir birlik verdimişti. Mustafa Kemal öfkesini güçlülükle bastırarak ona, "Bravo, tebrik ederim. Başardın," dedi. Enver'in kendisine başarılması imkânsız bir görev verdiğini biliyordu. Cephe çöktüğü zaman Enver Paşa onu suçlayacaktı. Yeni komutanı olduğu 7. Ordu çok zor durumdaydı ve Filistin'deki İngiliz ve Hint birlikleri tarafından müthiş baskı altındaydı.²² Enver Paşa yeni gelen bilgileri vererek ona karşı çıktı.²³ Mustafa Kemal hemen trenle bölgeye hareket etti. En azından Falkenhayn gitmiş, yerini Liman von Sanders'e bırakmıştı. Fakat Sanders'le de araları soğuktu.

Liman von Sanders-Mustafa Kemal işbirliği, aralarındaki kişisel sürtüşmeye rağmen Gelibolu'da kazandırmıştı. Fakat Filistin ve Suriye'de kazandırmayacaktı. Allenby'nin komuta ettiği İngiliz ve Hint tümenleri gerek nitelik gerek nicelik bakımından muhabere üstünlüğüne sahipti. Bu birlikler Osmanlılara son bir darbe niteliğinde taarruza hazırlanıyordu. T. E. Lawrence (Arabistanlı Lawrence) ve Arap çetecileri, Milletler Topluluğu'na düşmanı rahatsız edecek bir

kuvvetin yanı sıra benzersiz bir propaganda ve kültürel savaş olanağı sağlıyordu.

İngilizler Araplara bağımsızlık vadetmişti. Hicaz'da anlaşmayı imzalayan Hz. Muhammed'in soyundan gelen Haşimi kabilesi lideri Hüseyin ve savaşçıları gibi, yanmadanın içlerindeki Necd'de Abdülaziz İbni Suud liderliğindeki Vahabiler de İngilizlerle anlaşmıştı. Güney çöllerinde başlayan Arap isyanı, İstanbul'daki Osmanlı halifesinin cihat çağrısını bastırıp imparatorluğun hayalini kurduğu İslami birlik hareketini tamamen bozmuştu.²⁴ Ne var ki, Fransız diplomat François Georges Picot ve İngiliz diplomat Sir Mark Sykes çoktan, Arap toprakları konusunda Arapların pek de razı olmayacağı türden bir anlaşmaya varmıştı. Bu iki adam harita üzerinde, eski Osmanlı eyaletlerinden "nüfuz bölgeleri", eski bir imparatorluk terimiyle satraplıklar yaratmıştı.

Kim daha yalancıydı, İngilizler mi Osmanlılar mı? İttihatçıların güvenilir adamı ve triumvira üyesi Cemal Paşa Suriye'deydi. Dinî duyguları okşayarak ve altın vermeyi teklif ederek Hüseyin ve Abdülaziz'i ayartmaya çalışıyordu.²⁵ Arapların bakış açısına göre – özellikle Hüseyin gibi düşünenlere– Araplar kendi bağımsız devletlerini yönetecek kapasiteye sahipti. İster Hıristiyan ister Müslüman olsun, bütün güçlü Avrupa devletleri yalan söylüyordu. Gerek Sykes-Picot Antlaşması gerek Osmanlı emperyalistlerinin ikiye bölünmüş yaklaşımı insanlık tarihinin kirliliğinin bir başka uzun sürecek aşamasını yaratmıştı. Bunun sonuçları (başlıca örnekleri Irak, Tunus ve Mısır) 21. yüzyılda yeni görülmeye başlanacaktı.

Mustafa Kemal 1918 Ağustos'unda Suriye'ye gelip 7. Ordu komutanlığını üstlendi. Yaptığı hızlı teftiş koşulların imkânsızlığını doğrulamıştı. Güvenebileceği iki kolordu komutanı vardı: İsmet ve Ali Fuat paşalar. Liman von Sanders (komutanlık yaptığı kuvvete hâlâ Yıldırım Orduları deniyordu) anılarında en küçük bir husumet beslemeden şöyle yazmıştı: "Çanakkale Savaşı'ndan çok iyi tanıdığım bu mükemmel general –Enver Paşa ona durumu çok daha müspet

bir şekilde ve yanlış sayılar vererek anlattığı için— geldiği sırada asker mevcudunun azlığından ve birliklerin bitkin halinden dolayı daha ziyade hayal kırıklığına uğramıştı.” Mustafa Kemal’in yaptığı ilk iş “yeni intikal etmiş olan taburlardan ikisini, hemen hiç ihtiyatı olmayan en öndeki mevzilerin gerisine” yerleştirmek oldu. Bu alayın 3. Tabur’u geldiği zaman topyekûn firar etmişti. Osmanlı birliklerinin durumunun ümitsiz olduğunu anlatan İngiliz propaganda bildirileri yüzünden daha cepheye varmadan kandırılmışlardı. “İngiliz uçakları birçok yazılı bildirinin yanı sıra Türk askerlerinin İngiliz esaretinde nasıl rahat ettiklerini resimlerle tasvir eden vagonlar dolusu en güzel resimli mecmuaları Türk birliklerine atıyorlardı. Hiç karnı doymayan ve birçok bakımdan gereken her ilgiden yoksun olan insanlar üstünde böylesi propagandaların etkisini küçümsememek gerekir.”²⁶

İklim ve arazi koşulları yüzünden çok kurban verilmişti. Liman von Sanders, “Hinterlandın çok gerilerine kadar bütün askerî hastaneler ile şifahaneler ağızlarına kadar dolmuşlardı,” diye yazmıştı.

Isının sık sık 55 veya 56 dereceye çıktığı Şeria Vadisi’nde, ağustos ayında sabah 8’den öğleden sonra geç vakte kadar birliklere yer değiştirmek mümkün değildi. Yazlık elbiseleri olmayan, sadece çuha elbiselerle —bunlara paçavra demek daha doğru olur— sahip olan Türk askerlerinin dörtte üçü, uzun zamandan beri çamaşırları olmadığı için elbiselerini çıplak tenlerine giydiklerinden, daha çok acı çekiyorlardı. İngilizlerin veya Hintlilerin birçok beyhude hücumundan sonra Türk hatları önünde kalan ölüleri kısa sürede soyulup çıplak kalıyorlarsa, bunu özellikle kasıtlı bir zalimlik olarak görmemek gerekir. Bu davranış tarzı Türk askerlerine elbise, çamaşır ve çizme temini için yegâne tabii vasıta olarak gözüktüyordu. Ölülerin soyulmaması için konulan bütün yasaklar faydasız oluyordu (...) Son belirleyici olayların beklenmesi gerektiğinin tamamen bilincindeydim.

Liman von Sanders gönüllü olarak geri çekilmeyi düşündüğünü ileri sürmektedir.²⁷ Mustafa Kemal de geri çekilme olasılığını düşünmüş olmalıdır. Geri çekilme, gelecekte Anadolu'nun savunulmasında ihtiyaç duyulacak Türk askerlerinin hayatta kalmasını sağlayacaktı.

Enver Paşa 11 Eylül 1918'de Liman von Sanders'e, "Ordu Grubu'nun ihtiyacı olan her türlü yardımı yapmayı vadettiği halde hiçbir yardım gelmedi."²⁸ Ordu grubu üç zayıf ordudan oluşuyordu: Mustafa Kemal komutasında 7. Ordu, Cevat Paşa komutasındaki 8. Ordu (7. Ordu'yla beraber Akdeniz kıyısı arasında konuşlanmıştı), İttihatçıların siyasi nüfuza sahip Suriye genel valisi nezaretindeki 4. Ordu. Amman şehri ve Ürdün Nehri boyunca birlikleri olan 4. Ordu, cılız biçimde 7. Ordu'nun sol kanadını oluşturuyordu.

Allenby'nin dikkat çekici taarruz planı, kavramsal basitlikle hesaplı cesareti bir araya getirmişti. Ordusu bir yanıltma hareketiyle saldırıya geçip bir balyoz gibi düşman üzerine saldıracak, ardından korkunç bir tırpan hareketine girişecekti. Allenby'nin balyozunu yoğun topçu desteğindeki çok kalabalık piyade birlikleri oluşturuyordu. Bu kuvvet Osmanlı birliklerinin tahkim ettiği hattı ezecekti. Tırpanı oluşturan süvari tümenleri bu gedikten geçip destek veren Türk mevzilerinin arkasına dolanacak, ardından Osmanlı'nın üç sahra ordusuna lojistik destek veren arka bölgedeki depolara saldıracaktı.²⁹ Tek amaç ilımlı depolarını tahrip etmek değildi, yaratılacak psikolojik şok da muharip kuvvetleri bozguna uğratabilirdi. Hızla Osmanlı hatlarının ardına sarkacak hareketli süvari birlikleri korku ve şaşkınlık yaratarak zaten ümitsizliğe kapılmış olan Türk askerlerinin moralini iyice bozacaktı. Allenby'nin planı özellikle Liman von Sanders'in karargâhının bulunduğu Nasiriye ve Nablus'u, süvari birliklerinin iç kısımlardaki hedefi olarak belirlemişti.³⁰

Allenby, sağ kanadını Filistin sahiline yerleştiren 8. Ordu'nun, kendi piyadelerinin ilk taarruzunda vurulması gereken esas nokta olduğuna karar verdi. Kurnazca davranıp bu hamlesini gizleyecek bir yanıltıcı harekât tertipledi. Milletler Topluluğu askerleri önce doğudaki

Ürdün Vadisi'ne (Mustafa Kemal'in bulunduğu yerin iç kesimine) yönelecek, ardından 8. Ordu'ya balyoz taarruzu yapmak üzere çok dar bir cephede toplanacaktı. Allenby düşman saflarını yardıktan sonra karmaşık ve hareketli bir muharebe planlamıştı. Dikkatle planlanmış, büyük bir hız ve disiplinle uygulanacak kanattan saldırıp kuşatma harekâtıyla, sendeleyeni Osmanlı birlikleri bozguna uğratılacaktı. Bunun ardından yapılacak taarruzlarla Şam ve Beyrut, son olarak da İskenderun gibi Güney Anadolu limanları ele geçirilecekti.

Allenby'nin kuvvetleri harekâtı tecrübeli askerlere özgü güven ve dakiklikle yürüttü. 19 Eylül 1918, saat dört buçukta takviye edilmiş birlikler Akdeniz kıyısında yirmi kilometre genişliğindeki bir alana taarruza geçti. İngiliz süvarileri Türk alaylarının üstüne saldırınca 8. Ordu gedikler verdi. Hayfa ve Akka 25 Eylül'de düştü. Bir tarihci bu taarruzu "İngiliz süvarisinin son gösterisi" olarak adlandırmıştı. Nitekim bu harekât büyük bir final aryası, tarihin en büyük süvari harekâtlarından biri olarak İngiliz atlı askerlerinin son kez düşman üzerine saldırıp kovalama hamlesiydi. İngilizler buna Megiddo Muharebesi, Osmanlılar Nablus Muharebesi adını verdiler. Bu felaket sonunda Osmanlı ordusu bozguna uğramıştı.³¹

Doğudaysa Mustafa Kemal'in 7. Ordusu, sağ kanadına İngilizlerin taarruz etmesi üzerine Ürdün Nehri'ne doğru çekildi. Mustafa Kemal birliğinin artçılarını İngilizlerin takibini yavaşlatacak şekilde yerleştirip ana kuvvetiyle geri çekildi. Koordineli bir savunma sağlamak olanaksızdı. Geri çekilen askerleri "düşmanı karşılamaya hazır bir vaziyette" bayramlık elbiselerini giymiş Arap köylüleriyle karşılaştı. Liman von Sanders Şam'ı savunmayı düşünse de, kuşatmadan kurtulan birlikleri çok dağınık durumdaydı. Mustafa Kemal birliğinden uzak kalan askerleri toplayarak güvendiği bazı subaylarına, bu askerleri yeni birlikler halinde düzenlemelerini emretti. İngilizler bastırıyordu. İsmet İnönü'nün birliği Şam yakınında, Ali Fuat'ın birliği Bekaa Vadisi'ndeydi. Mustafa Kemal bunlara dayanarak harekete geçti. Liman von Sanders'in engellemesini göze alarak yetkisini aşp kuvvetlerine

kuzeye gitme emri verdi. Liman von Sanders, Mustafa Kemal'le görüşünce bu emrin uygulanmasını kabul etti. Osmanlı kuvvetleri Filistin'i terk ederek Suriye'nin kuzeyinde bulunan Halep'e geri çekilecekti.³²

Avustralyalı süvariler 1 Ekim 1918'de Şam'a girerken Mustafa Kemal'in birlikleri 5 Ekim'de Halep'e ulaştı. Şehrin güneyine iki birlik yerleştirdi. İsmet'in birliği kuzeye doğru devam etti. Mustafa Kemal Halep'te durumun karışık olacağını bildiğinden bundan sonra neyin geleceğini düşünüyordu.³³ Geri çekilme sırasında böbrek rahatsızlığı tekrar ortaya çıktı. Şehrin Ermeni hastanesi ve ardından Baron Otelindeki odası karargâhı haline geldi. İngilizlerin zırhlı araçları (makinelî tüfekli taret takılmış Rolls Royce araçlar) şehrin güney ucundaki Osmanlı savunması üzerine saldırıp cesur bir tavırla teslim olmalarını talep etti. Bunu elde edemeseler de Arap çeteciler şehri harabeye çevirmişti. Osmanlı askerleri paniğe kapılmıştı. Sokaklar çatışma alanına dönmüştü. "Kendine güvenen, narin yapılı, mavi gözlü Mustafa Kemal, pırl pırl üniforması ve dudağında sigarasıyla" kontrolü eline almıştı. "Sokakta yürüdüğü sırada (...) şehrin savunması için güvendiği birtakım Haleplilerin, çatılardan kendisine el bombası attığını fark etti."³⁴ Birlikleri zaten şehri terk etmek üzere kuzeye doğru yola çıkmıştı. 26 Ekim'de karargâhını, Anadolu'nun yanı başındaki Katma'ya taşıdı. Bu sırada, artçı kuvvetlerini, Halep'in kuzeyinde ilerleyen bir İngiliz birliği üzerine gönderdi. Anadolu'nun güney eteklerindeki bu küçük kanlı çatışma, Osmanlıların son savaşı olacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de Müttefiklerle bir mütareke imzaladı. Tören Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirlemiş bir İngiliz zırhlısında yapıldığından buna Mondros Mütarekesi adı verildi. Ertesi gün Mustafa Kemal, Liman von Sanders'in ordu grubundan geriye kalan kuvvetin komutanlığını devraldı. Böylece fiilen Kuzey Irak'takiler de dâhil olmak üzere, İskenderun'dan İran'a kadar bütün Osmanlı kuvvetlerinin komutanı olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetmişti. Galiler artık eyaletlerini aralarında paylaşacak, Anadolu'yu da küçük parçalara ayırmaya kalkışacaktı. Ne var ki, İskenderun'dan İran'a kadar uzanan ordu hâlâ işlevsel bir güç olduğu gibi silahlı bir sınır oluştuyordu. Anadolu'nun bir bölgesinde konuşlanmış olup anayurdunu savunmak için bunu kullanacak arzu ve akla sahip insanların komutasındaki silahlı bir kuvvet, galilerin zafer anında üzerine kafa yormadığı olasılıklar yaratıyordu.

Yenilgi nasıl zafere çevrilebilirdi? Biyografi yazarı Andrew Mango, o eşsiz ve çok ilginç talih anını gayet iyi özetliyor:

Müttefiklerin büyük ölçüde fark etmediği ve kendi ülkesi tarafından bile henüz iyi tanınmayan [gerçi Ünaydın'ın yazıları bunu değiştirmeye başlamıştı] Mustafa Kemal, savaştan en uzun cephe hattına sahip Osmanlı silahlı kuvvetlerinin komutanı olarak çıkmıştı. Sadece 37 yaşındaydı ve henüz tuğgeneraldi. Fakat Türk komutanlar arasında mesleki ünü çok yüksekti. Onu çalışılması zor bir insan olarak tanıdıkları doğrudu. Hırslı ve arzuluydu, (...) yolunu açmak için politik davranıyordu. Her şeyi en iyi kendisinin bildiğine inanmıştı. Fakat gerçekten genellikle en iyisini o yapıyordu zira sağduyu sahibiydi ki bu paramparça olmuş bir dünyada çok nadir rastlanan bir özellikti.³⁵

10. BÖLÜM

Kuşatma Altındaki Anadolu

Mondros Mütarekesi Müttefik gemilerine Çanakkale ve İstanbul boğazlarını açmaktan daha fazlasını sağlıyordu. 7. Madde galiplere bütün Boğazlar bölgesinde “güvenlikleri açısından gerekli gördükleri her noktayı işgal etme hakkı” veriyordu.¹ Çanakkale Boğazı’ndaki mayınların diplomatik yoldan temizlenmesiyle birlikte Müttefik gemileri ve orduları güvenli biçimde İstanbul’a hareket ettiler. Bu sırada, İttifak Devletleri’nin yenilen aristokrasileri tarihe karışmıştı. İmparator Wilhelm 9 Kasım 1918’de tahttan çekilirken yerini zayıf bir Alman Cumhuriyeti aldı. Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl 13 Kasım’da tahttan çekildi. Avusturya ve Macaristan ayrı birer cumhuriyet oldu.²

Hohenzollern ve Habsburg imparatorları gitmişti. Batılı gazeteler giderek sıranın “İstanbul’da” olduğunu belirtmelerine ve kaybedilen topraklar sonucu “Osmanlı” ifadesinin yerini “Türk” almasına rağmen, Osmanlı padişahı yerini korumuştur. VI. Mehmet, kâğıt üstünde bile olsa hâlâ hükümdardı. Fakat yabancı orduların işgali altında küçülen ülkesi iç karışıklarla çökme noktasına gelmişti. Başkentini bir Fransız birliğinin takviye ettiği, komplocu İtalyan diplomatlarının eşlik ettiği İngilizler yönetiyordu. Üçlü İttifak’ın galip askerleri sarayın yanına kışla kurup Babiâli civarında nöbet

tutuyor, meyhanelerde sigara ve bira içiyordu. Subayları Pera'nın güzel otel ve pansiyonlarında kalıyor, en güzel kulüp ve kafelerde ileri gelen Türklerle yemek yiyor, ardından Osmanlı ordu birliklerine telgrafla emir gönderiyordu. Askerlerin ellerindeki tüfekleri Marmara ve Boğaz'ın girişinde demirlemiş İngiliz, Fransız ve hatta Yunan gemilerinin topları destekliyordu. Yunan savaş gemilerinin demirden varlığı, savaş yorgunu Türkler arasında bile birtakım tutkuları ateşliyordu. Balkanlarda ve Anadolu'da yaşayan herkes başbakan Eleftherios Venizelos'un başını çektiği aşırı milliyetçilerin "Megali Idea" adı verilen büyük topraklara sahip olma arzusunu biliyordu. Mondros'ta Rauf Orbay Müttefiklerden Yunan askerlerini Boğazlar ve Anadolu'dan uzak tutmasını rica etmişti. Yunanistan'ın müttefik davasına epey geç katıldığını, Anadolu'da birbirine karışmış olarak yaşayan etnik toplulukların Ege'nin doğusundaki sahil şeridinde zaten yeterince sıkıntı yarattığını belirtti. Yunan kuvvetlerinin varlığı çatışmaları körükleyecek, istikrarsızlık yaratacak ve savaştan sonra yapılacak işgal girişimi iyice zorlaşacaktı.

Müttefikler bu savları reddetti. 1917'de Yunanlıları savaşa katılmaya ikna etmek için Doğu Trakya ve Ege kıyısında onlara birtakım topraklar vadetmişlerdi. Oxford ve Cambridge'de eğitim gören İngilizler Yunan tarihini iyi biliyordu ve bu onların siyasi algısını belirliyordu. Tıpkı Konstantinopolis'e İstanbul denmesi gibi, İzmir Smyrna'nın, Efes Ephesus'un Türkçeleşmiş halinden ibaretti. Efesliler mi? Aziz Paul risalelerini Türklere değil Yunanlılara yazmıştı. Anadolu kıyı şeridi mi? Orası antikçağda İyonya idi. Hermus (Gediz) Nehri'nden Meander (Menderes) Nehri'ne kadar olan bölgenin adıydı. Burası Yunan filozofların, Ephesuslu Heraklitos gibi Batı uygarlığını şekillendiren büyük adamların yurduydı.

Başkentin sakinlikten uzak kahvelerinde artık cumhuriyetçi duygular dile getiriliyor, bunlar Türk milliyetçiliğinin öfkeli talepleri haline geliyordu. Padişah ve işgalciler de zaman zaman Bolşeviklerden esinlenip esinlenmediği belli olmayan "halk hükümeti" kurulmasına

yönelik çağrılarını duyuyordu. Komplo söylentileri İstanbul polisinin ve İngiliz istihbaratının dosyalarını doldurmuştu. Padişaha karşı milliyetçi komplo; padişahı korumak için monarşi yanlısı komplo; yönetime el koyma, suikast, tahttan uzaklaştırma veya güvenliğini sağlama amaçlı askerî, yabancı bağlantılı ve yabancı kontrolünde bir sürü komplo söylentisi vardı. Mustafa Kemal, Kasım 1918’de felakete uğramış başkente döndüğünde işte böyle bir entrika ve manifesto ortamıyla karşılaşmıştı. Aynı ay içinde genelkurmay, Yıldırım Orduları Grubu’nu dağıttı. Mustafa Kemal yeni bir kıta komutanlığı istedi. Bunun yerine “Harbiye nezareti emrine atanarak İstanbul’a çağrıldı.”³ Başkente geldiğinde, VI. Mehmet’in tahtını ve hanedanını kurtarmaya çalıştığını kendi gözleriyle gördü. Padişah için önce hanedanın ayrıcalıkları, sonra Türkiye geliyordu.

Galip devletler padişahı askerî, siyasi ve mali bir mengene içine almıştı. O da bunu bildiğinden karşılıklı bir anlayış ortaya çıktı. Anadolu’nun cazip parçalarını işgal eden Müttefikler, VI. Mehmet’in unvandan ibaret otoritesini faydalı bir idari araç olarak görüyordu. Ülkenin Trakya ve Anadolu’dan geriye kalan kısımlarında yaşayan halkı, padişahın lütfu sayesinde “yarı bağımlı sömürge” gibi yaşayacaktı.⁴

Galipler 1918 sonu ve 1919 başında Anadolu’yu işgal ederek bölüştü. Bu paylaşım 1920’de imzalanan Sevr Antlaşması’yla resmî hale getirildi. Adana ve Kilikya (Anadolu’nun güney kıyısı, Suriye’nin kuzeyi) bölgesini işgal eden Fransız kuvvetleri, diğer birçok limanın kontrolüyle beraber İngilizlerle Boğazlar bölgesinin egemenliğini paylaşıyordu. Konya ve Antalya dâhil Anadolu’nun güneybatısını işgal eden İtalyanlar, Yunanlıların itirazla karşıladığı şekilde İzmir üzerinde de hak iddia ediyordu.

Yunanlıların ihtiraslarına gelince, dünya âdeta *Megali İdea*’ya hazır hale gelmişti. Avrupa’nın güneydoğusu ve Anadolu’daki etnik

Yunanlıları tek bir ülkede toplayacak Büyük Yunan Devleti kurulmak üzereydi. Savaş, Yunanistan'ın Balkanlardaki rakiplerini mahvetmişti. Osmanlı İmparatorluğu korkunç bir yenilgiye uğramıştı. İttifak Devletleri'ne katılan Bulgaristan savaşı kaybetmenin bedelini ağır ödemişti. Sırbistan kâğıt üstünde kazanan tarafta olmasına rağmen 1918'de büyük zarar görmüş ve çökme noktasına gelmişti. Bununla birlikte Yunanistan'doğru bir anda Antant müttefiki olmuştu. Kazanılan zafer ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması artık, Anadolu'da yaşayan Yunan toplulukları Türk egemenliğinden kurtarıp "Büyük Yunanistan"ı kurmak için tarihî bir fırsat yaratmıştı. 1821'de isyanlarla başlayıp savaşla devam eden on yıl, yarımadada bağımsız Yunanistan'ın kurulmasıyla sonuçlanmıştı. I. Balkan Savaşı'nda Selanik ve Batı Trakya geri alınmıştı. Şimdi Büyük Savaşın ganimeti olarak Doğu Trakya ve Anadolu'nun Ege kıyıları veya antik İyonya hazırды. Talih yardım ederse Konstantinopolis ve Kıbrıs, hatta belki Karadeniz'deki Pontus bile Atina'nın egemenliğine girecekti.

Yoğun intikam duygularıyla karışan mitoloji, tarih ve görkemli kişilikler, *Megali İdea*'yı dünyanın en dikkat çekici etnik-milliyetçi öykülerinden biri haline getirmişti. Homeros, Büyük İskender ve Aziz Paul'ü bir araya getiren bir öykü, ayakları yerden kesecek bir güce sahipti. 1918 boyunca Atina'nın sokaklarında ve fabrikalarında, tarih boyunca yaşanan adaletsizlik ve uzak geçmişte kalan ihtişam hakkında anlatılanlar, bu öyküyü saldırgan siyasetin malzemesi kıldı. Bu tarz siyasetin ateşli savunucuları, tarihî hataları düzeltme vaktinin geldiğini ilan etti. Büyük İskender Frigya'da kılıcını indirerek Gordiyon* düğümünü çözmüştü. Şimdi müthiş bir kılıç darbesi Anadolu'daki tutsak Yunanlıları özgürlüğüne kavuşturacaktı.

* Tarihte Frigya'nın başkenti. Sakarya Nehri ile Porsuk Çayı'nın birleştiği noktanın tam yukarısında bulunan höyük. (yay. n.)

Müttefik kontrol subayları, ateşkes maddeleri ve devam eden görüşmeler uyarınca Osmanlı ordusunu silahtan ve askerden arındırma görevini sürdürüyordu. Tüfeklerin sürgüsünü ve topların kama gövdesini çıkarmak, silahları kullanılmaz hale getirmede en tercih edilen yöntemdi. Ateşleme mekanizmaları imha edilmek üzere kutulara konup sevk ediliyordu. Müttefik kontrol subayları 1919 baharında, dikkatini özellikle Mustafa Kemal'in iki eski arkadaşının komutanı olduğu kuvvetler üzerinde yoğunlaştırdı. Karargâhı Erzurum'da bulunan, Tuğgeneral Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu, hiçbir işlevini kaybetmediği gibi çok sayıda silaha ve ikmal deposuna sahipti. Ali Fuat da Ankara'da bulunan bir birliğin komutanıydı.

İngiliz istihbaratı, milliyetçi subayların kontrol subaylarını engelleme girişiminde bulunacağına dair haberler almıştı. Trabzon ve hatta İstanbul gibi limanlardan gönderilen silah ve cephane, bir şekilde, kontrol subaylarının az olduğu Anadolu içlerine ulaşıyordu. Karabekir'in uzaklardaki komuta bölgesinde görev yapan bir kontrol subayı, bir yerde gizlenmiş silahlar bulup imhasını emretse bile, onun bu emrinin sümen altı yapılması veya posta görevlisi tarafından kaybedilmesi yüksek bir olasılıktı. Bu durumda süreç baştan tekrarlanıyordu. Bir kontrol subayı yasadışı malzemeye yüklü bir tren sevk etmeyi başarsa bile, tren yükleme istasyonundan ayrıldıktan birkaç kilometre sonra planlanmamış bir şekilde duruyordu. O zaman 15. Kolordu'nun askerleri değerli savaş malzemesiyle dolu treni boşaltıyordu. Çıkarılmış tüfek sürgüleri ve kama gövdeleri, stoklanmış tüfekler ve topların bulunduğu yerlerde tekrar ortaya çıkıyordu.

Ülkenin durumundan son derece tedirgin olan Mustafa Kemal, Pera Palas'ta bir oda tutmuştu. Daha sonra Harbiye yakınında bir ev bulup yerleşti ve burası geçici karargâhı haline geldi. Dikkatle seçilip

korunan yerlerde buluşan milliyetçi subaylar padişahı, müttefikleri, siyasi seçeneklerini ve belki kendi tutkularını tartışıyordu. Siyasi kompolarla ilgili dedikoduların yerini şiddet olaylarıyla ilgili söylentiler aldı. Bunların birçoğu gerçektir. Geçmişte yaşanan şiddet yüzünden soruşturmalar açılmıştı. Müttefik müfettişleri, eski Osmanlı yetkililerini savaş suçlarından dolayı soruşturdu. Nisan 1919'da bir kaymakam Ermenilere karşı işlenen savaş suçları nedeniyle idam edildi.⁵

Türk milliyetçiliği uyanmıştı. Mustafa Kemal "milliyetçi bir hükümet kurma olasılığı" hakkında görüşmek üzere ılımlı eski İttihatçılarla temas kurdu. Belki padişahın da tercih edeceği milliyetçi bir hareket için destek arıyordu. Ne var ki sıtmaya yakalandığı için İstanbul'a dönen Ali Fuat'ın anılarına göre 1919 Şubat ayında "Mustafa Kemal ona resmî bir görevle Anadolu'ya gönderilmediği takdirde, orada en çok güvendiği komutana katılacağını söyledi." Ali Fuat ayrıca askerlerin terhis edilmesini engellemenin yolları ile milliyetçi asker ve memurların görevini sürdürmesini görüştüklerini belirtiyordu.⁶

Tecrübeli komutanlar, Türk milliyetçilerinin birkaç cephede birden yeni bir savaşın eşiğinde olduğunu farkındaydı. Karabekir ve Mustafa Kemal ileride, batıda Yunanlılarla, doğuda Ermenilerle savaş ilk kimin tahmin ettiği konusunda ihtilafa düşecekti. Tarihçi Erik J. Zürcher, etkili bir askerî direniş yaratmada Karabekir'in hayati rol oynadığını belirtmektedir:

Ulusal direniş hareketinin ilk aşamasında (1918-20), Anadolu'daki kilit isim Kazım Karabekir'di çünkü milliyetçilerin kullanabileceği tek düzenli kuvvet onun birliğiydi. Kazım askerlerinin terhis edilmesini sabote etmeyi başararak, 1920 sonbaharında bu kuvveti kullanıp Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türk toprak taleplerini kabul etmesini ve Kars ile Ardahan'ı Türkiye'ye bırakmasını sağladı. Bunun ardından dikkatler batı cephesine yöneldi ve artık Kazım'ın rolü giderek azalmaya başladı.⁷

Karabekir'in anılarında Mustafa Kemal'i şiddetle eleştirmesi anlaşılır bir durumdur zira Mustafa Kemal onu 1927'de siyasetten tasfiye etmişti. Karabekir onu Anadolu'ya geç gelmekle ve milliyetçi hareketi radikalleştirmekle suçladı. Karabekir'in bakış açısından bu suçlamalar haklı olabilir. Zürcher onu dar görüşlü, kibirli fakat dürüst bir insan ve "ileri görüşlü olmayan bir siyasetçi" olarak tanımlar. Ayrıca Mustafa Kemal'in "Karabekir'in kapasitesinin ötesinde çok hassas bir oyun oynadığını" belirtir. Ona göre bu oyun kısa vadede geçici, uzun vadede askerî, siyasi ve kültürel hedeflere sahipti.⁸

Andrew Mango, direnişi Doğu Anadolu'da yaygınlaştırmanın milliyetçiler açısından en iyi savaş taktiği olduğuna karar veren Karabekir'den yana tavır koyar. Onun eylemleri, savaş sona erdiği zaman bu olasılığın büyük ölçüde doğru olduğunu göstermiştir. Karabekir 1. Kafkas Kolordusu'nu İran'dan çekip Batum şehrinden geçtiği sırada "askerî depolarda Japon sahra topları ve mühimmatı bulup bunları gemiyle Trabzon'a gönderdi." Fakat Mango aynı zamanda büyük resmi de kabul etmektedir: "Mustafa Kemal, Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Karabekir ve Refet (Bele), Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî planlamasını yapan ilk kişilerdi." Birbirlerini iyi tanıyorlardı ve savaş sırasında birlikte görev yapmışlardı. Karabekir, Ali Fuat'la akraba, İsmet'le yakın arkadaştı.⁹ Yakın bağları göz önüne alındığında, Ali Fuat'ın, Kemal'in planları yanında siyasi ve askerî düşüncesinin oluşmasında pay sahibi olması daha büyük olasılıktır.

Mustafa Kemal'in kişisel talihi, Anadolu'daki orduların genel müfettişi olarak atanmasıyla dönmüştü.¹⁰ Harbiye Nezareti orduyu yeniden örgütlemeye başlamıştı. Mustafa Kemal Doğu Anadolu'da yeni kurulan 9. Ordu müfettişliği için hazırlanan kısa listedeydi.

Pera'daki Cercle d'Orient'ta, iki subayla öğle yemeğinde buluştu. Burası yüksek rütbeli Osmanlı subaylarının yanı sıra şehirde yaşayan Avrupalıların ve yabancıların sık sık yemek yediği bir kulüptü. O zamanki harbiye nazırı Şakir Paşa onu görüşmeye çağırmış ve “müfettiş olarak görevinin Yunanlıların tacizlerle ilgili şikâyetlerini çözmek” olduğunu fısıldamıştı. Özellikle Yunan hükümetinin Batı Anadolu'ya yönelik yüksek sesle dile getirdiği talepleri yüzünden Pontus'ta etnik sürtüşme olayları yaşanıyordu. Mustafa Kemal'e müfettişlik görevi 30 Nisan'da bildirildi. Görevleri arasında silahların güvenli olarak toplanıp depolanmasına nezaret etmek de vardı. Ayrıca, ordunun yerel eşrafla veya Doğu Anadolu'da kurulmuş olması muhtemel şûralarla yaşadığı sürtüşmelerle ilgili raporları inceleyecekti. Bir başka ordu müfettişi, Mustafa Kemal'in sahip olduğu güçten yakınınca, “sadrızam ona padişahın özel bir güven duyduğu Mustafa Kemal'in becerisini sinama kararı aldığını söyledi.” Mustafa Kemal “on beş subay ve iki şifre memurundan oluşan bir kadro kurmuştu.”¹¹

Ne var ki daha İstanbul'dan ayrılmadan Yunan ordusu kılıcını çekti ve 15 Mayıs 1919'da darbesini İzmir üzerine indirdi. Yunanlar ve Türkler silahlı çatışmaya girdiler. Sonuçta 300 ila 400 Türk, ikisi asker olmak üzere 100 Yunan ölmüş veya yaralanmıştı.¹² Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrıldığı sıradaki koşullar tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. İngilizlerin kısılcından gizlice kaçma konusunda anlatılan öykü heyecanlı olmakla birlikte, Mustafa Kemal padişahın temsilcisi olduğu için iyi davranılmış olma ihtimali daha yüksektir. Fakat padişahın izniyle gitmiş olması, onun gizli bir harekât amaçlamadığını kanıtlamaz. Doğu Anadolu'ya vardığı zaman giriştiği eylemler, padişah ve o zamanki sadrazam Damat Ferit'i “kandırdığı” iddiasını doğrulamaktadır. Mustafa Kemal Bandırma vapuruyla üç günlük yolculuğun ardından 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkar.

11. BÖLÜM

Kurtuluş Savaşı

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ve Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç ve bitişini simgeleyen tarihlerdir. Zihinsel tasarımlar ve fiziki kapasite Mayıs 1919'dan önce de mevcut olmakla birlikte, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gelişi çok daha büyük fiziki kapasite yaratan bir siyasi direniş hareketini başlattı. Bu hareket sayesinde kapasite, dinamik, savaş kazandıran siyasi bir enstrüman haline geldi. 1923 ortasından sonra ciddi iç çatışmalar ve kültürel değişim yaratan siyasi reformlar peşi sıra geldi. Lozan'da hazırlanan son derece karmaşık antlaşmanın altındaki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan imzaları, muazzam bir tarihî değişimin gerçekleştiğini belgeliyordu. Bu değişim kalıcı gücü, açıklığı ve meşruiyetiyle tartışılmayıp ancak onaylanabilirdi.

Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta Samsun iskelesine çıktığı zaman, yeni kurulan bağımsızlık hareketinin önündeki engeller çok büyük görünüyordu. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'nın askerleri, Türkiye'nin en zengin ve verimli bölgelerini işgal etmişti. Milliyetçi Ermeni kuvvetleri gözünü Doğu Anadolu'ya dikmişti. "Kars ve Sarıkamış'ta 10 bin Ermeni askerinin toplandığını bildiren raporlar vardı."¹ İzmir'deki kuvvetlerine sürekli takviye gelen Yunanistan,

Büyük Güçler tarafından, özellikle Londra'daki Yunan kültürü ve tarihî hayranları tarafından sinsice destekleniyordu. *Megali İdea* hayalleri kuran Yunanlar İzmir'i ilhak etmek üzere buraya çıkmışlardı. Bu asimetrinin alt kısmında bulunan Mustafa Kemal ve milliyetçi subayları ordunun ancak iskeletine sahip olup ne paraları ne diplomatik dayanakları vardı. Bütün dünya padişahın hükümetini tanıyordu ama onun hükümranlılığı da hesaplanmış bir maskaralıktan ibaretti.

Cesur birer kişilik ve yurtlarını savunmaya kararlı olan milliyetçiler, stratejik açıdan tecrit edilmiş bir bölgede silahlı bir ordu meydana getiriyordu. Mustafa Kemal'in yeteneklerini, tükenmeyen enerjisi ve güveni pekiştiriyordu. Mayıs 1919'da, başlangıçta Türk toplulukları arasında manevi etkilerini artıracak biçimde, Kemal'in yakaladığı bir fırsat ellerine geçmişti. İzmir'de Yunan ordusunun varlığı siyasi açıdan insanları ayağa kaldıran bir etki yaratmıştı. Hareketin başlangıcında ortaya çıkan bu değerler makul ancak oportünist bir biçimde örgütlenip yürütüldüğünde ve en önemlisi siyasi meşruiyet kazandığında, son derece güçlü bir bileşim olduğunu kanıtlıyordu. Savaş ve sıkıntılarla bilenen insan yeteneği, son derece yüksek bir manevi bağlılık, coğrafi avantaj, faal durumdaki askerî güç, son derece gelişmiş iletişim becerileriyle donanmış ileriye düşünen ancak günün şartlarına da uyum sağlayan bir liderlik. İşte Mustafa Kemal bu değerleri kullanarak dört yıl gibi kısa bir zamanda, Büyük Savaş'taki ağır yenilgiyle manevi olarak bozguna uğramış bir halkı, askerî ve diplomatik açıdan göz alıcı bir zafere yönlendirecekti.

Mustafa Kemal'in savaş kazanma açısından hayati öneme sahip askerî beceri ve sağduyusu, organik biçimde siyasi çabaları, diplomatik girişimleri ve medyayı kullanmasıyla bir araya gelmişti. Onun büyük stratejisinin olmazsa olmaz unsurları, yeni bir Türk siyasi kimliği inşa ederken aynı zamanda yeni bir Türk kimliğini ortaya çıkarıp şekillendirmektir. Bununla birlikte, taviz vermeyeceği iki somut stratejik hedefi vardı: Anadolu ve Doğu Trakya'yı Türk-

lerin elinde tutmak ve bütün yabancı birlikleri ayrılmaya zorlamak. Hızlı bir iletişim ve koordinasyon aracı olarak telgrafın kullanılması, teknik açıdan hayati bir beceriydi. Mustafa Kemal telgrafi ayrıca kişisel nüfuz oluşturma aracı olarak kullanmıştı. Yunanların İzmir'e çıkmasını takip eden kaos dolu haftalar sırasında, kendini milliyetçi hareket için gözü pek ve açıkça ifade eden bir karar verme ve bilgi odağı olarak göstermişti. Bir bütün olarak ele alındığında Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal'in stratejik harekâtları dinamik bir biçimde birleştirme konusundaki dehasını göstermişti. Muharebe harekâtlarında zafer kazanması, onun stratejik başarısının unsurlarından biriydi. Qiao ve Wang'ın, doğuştan gelen yeteneklerin bir araya toplanması konusundaki analizini hatırlayacak olursak; Mustafa Kemal "belli bir zamanda mevcut olan bütün imkânları" I. Dünya Savaşı'nın sonunda var olan koşulların "niteliğini" değiştirecek şekilde bilinçli bir şekilde bir araya getirmişti. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nu o denli geri bıraktırıp zayıflatan koşullar üzerine kafa yormaya da başlamıştı.²

Doğu Anadolu'da toplanmış olan Türk milliyetçileri, düzenli birlikler ve milislerin meydana getirdiği çok cepheli bir güçle karşı karşıyaydı. Anadolu'da çok sayıda küçük direniş grubu bulunuyordu. Bunlar, zabıta kuvveti sağlamaktan aciz, dağılmış bir devlet içinde güvenliği sağlayan yerel milislerden biraz daha büyük birer topluluktu.³ Bunların dışında kalanlar eşkıya çeteleriydi. Hemen hiçbirisi siyasi amaca sahip olmayan bu gruplar isyancı olmasına ramak kalmıştı. ABD başkanı Woodrow Wilson'ın kendi kaderini tayin hakkını (diplomatlar adil bir barış antlaşmasında, bir halkın kendi ilan ettiği çıkarlarını göz önüne almalı) bilen Türkler için bu ilkeler esin kaynağı oluşturuyordu.⁴ Gruplar birlikten yoksundu. Yağmacılıkla geçinen çetelerin liderleri için siyasi bir harekete katılıp onun otoritesine boyun eğmenin pek cazip

bir yanı yoktu. Ne var ki Rumeli’de bulunan Yunanlılar, Bulgarlar ve Arnavutlar gibi bu Türk grupları da seferber hale gelen bir halkın başlangıç aşamasını temsil ediyordu. Anadolu’daki bütün milisler Türk değildi. Orta ve Güneydoğu Anadolu’ya dağılmış durumdaki Rum köylerinde, milliyetçilere karşı çetelerin potansiyel kadrosunu oluşturan milisler vardı.

Mustafa Kemal’in ünü her tarafa ulaşmıştı. Müttefik kontrol subayları onu izliyordu. İngiliz yüzbaşı L. H. Hurst, Samsun’un seksen kilometre güneyindeki Havza’da onunla buluştu. “Karışıklığın eli kulağında olduğu izlenimiyle görüşmeden ayrıldı.” Mustafa Kemal İzmir yakınlarındaki kuvvetler de dâhil olmak üzere Anadolu’daki ordu birlikleriyle telgraf irtibatını sürdürüyordu. Hurst raporunda Mustafa Kemal’in ileride, kendi görüşüne göre katliamlara yol açacak bir “hareket örgütlediğini” bildirdi. Harbiye Nezareti 8 Haziran’da Mustafa Kemal’e, “İngilizler sizin bölgedeki faaliyetlerinizi onaylamıyor (...) ve geri çağırılmanızı talep ediyor,” diye bir telgraf gönderdi. Aynı gün İngiliz Yüksek Komiseri, Amiral Sir Somerset Gough Calthorpe, dışişleri bakanlığına şu telgrafi çekti: “Bana ulaşan bilgilere göre, birtakım subaylar Yunanlara karşı muhalefet örgütlemek amacıyla İstanbul’dan ayrılmış bulunuyor. Ben son derece doğal olan bu hareketin her tarafa yayılacağını hissediyorum. Bu nedenle bu hareketi durdurmak bana ümitsiz bir çaba geliyor.”⁵ Calthorpe, Yunanların İzmir’e çıkmasını bütün Türkleri patlama noktasına getiren sebep olarak saptamıştı. Birazcık milliyetçi eğilimleri olan Türkler bile çıkarmaya karşı her yerde kendiliğinden tepki gösteriyordu. Hepsi direnmeye hazırdı. Calthorpe, çıkarmayı takip eden haftaların siyasi açıdan dönüm noktası olduğunu biliyordu. Mustafa Kemal de bunun farkındaydı. Hurst, 12 Haziran tarihli raporunda şunları yazıyordu: “Mustafa Kemal civardaki kasabalarla ve daha uzaktaki bölgelerle büyük bir telgraf iletişimi sürdürmekte. Öyle ki, telgraf ağını fiili

olarak tekeline almış durumda (...) Yunanlara karşı kesin olarak bir direniş hareketinin örgütlendiği kanaatindeyim.”⁶

Mustafa Kemal en az 29 Mayıs’tan beri, kendini bütün Anadolu’ya yayılmış durumdaki direniş hareketinin düğüm noktası kılmak amacıyla telgraf sistemini kullanıyordu. Ayrıca Edirne’deki 1. Kolordu kumandanıyla, bu vasıta ile haberleşiyordu. Osmanlı dâhiliye nazırı Ali Kemal 16 Haziran’da onun direniş ve haberleşme mücadelesini kesmek amacıyla “bütün ülkedeki postanelere [bunlar telgraf muhaberesini sağlıyordu] protesto telgraflarını göndermeyi veya almayı reddetme” talimatı vermişti.⁷ Mustafa Kemal “kendi otoritesini kullanarak” bir telgraf gönderip bu talimata karşılık verdi ve “dâhiliye nazırının, direniş hareketlerinin telgraflarını gönderme yasağına uyan bütün yetkilileri”ni askerî mahkemede yargılamakla tehdit etti. Onun bu tepkisi bir uzlaşmaya yol açtı. Memurlar “yerel makamlar onay verdiği” takdirde telgraf gönderiyordu. Bu uzlaşma Mustafa Kemal açısından bir zaferdi. Daha sonraları “Kurtuluş Savaşı’nı telgraf telleri sayesinde kazandığını” söyleyecekti.⁸

Mustafa Kemal’in telgraf hatlarıyla kurduğu nüfuz ağı, kendisinin ayakta kalmasında da önemli bir rol oynamıştı. Harbiye nezareti haziran ayı sonlarında Mustafa Kemal’in yerine Kazım Karabekir’in genel müfettişliğe getirilmesini önerdi. İngilizler gibi artık nazır da onu istemiyordu. Anadolu’daki en önemli askerî kişi olan Karabekir’e yapılan teklif, aynı zamanda direniş hareketini bölmeye yönelik gizli bir oyun girişimiydi. Fakat Karabekir, Mustafa Kemal’in Bolşeviklerle temas kurmasından kaygı duyduğu halde bu teklifi reddetti. Buna karşılık Mustafa Kemal, Bolşevikleri Müttefiklere karşı koz olarak kullandığı ve faaliyetlerini sürdürmek için gereken silah ve para kaynağı olarak yararlandığı konusunda ona güvence verdi.

Bazı tarihçiler Kurtuluş Savaşı'nı üç aşamaya bölmektedir: birincisi, Millet Meclisinin kurulmasına kadar olan aşama (19 Mayıs 1919'dan 23 Nisan 1920'ye kadar); ikincisi, meclisin kuruluşundan Başkomutanlığa kadar olan aşama (23 Nisan 1920'den 5 Ağustos 1921'e kadar); üçüncüsü, İzmir'in kurtarılmasına kadar olan aşamadır (5 Ağustos 1921'den 9 Eylül 1922'ye kadar).⁹

Mustafa Kemal'in Ali Fuat ve Rauf Orbay'a danışarak ve Karabekir'in onayını alarak yazdığı Amasya Tamimi, ulusal bir kongrenin kurulma süreci olan birinci aşamanın temel belgesidir. 21 Haziran'da açıklanan tamimle Türkiye'nin "yabancı kontrolünden bağımsız ulusal bir organa ihtiyaç duyduğu" ilan ediliyordu. 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanacak "Şark Vilayetleri Kongresi"nin ardından Sivas'ta bir "ulusal kongre" düzenlenecekti.¹⁰ Bu tamim Mustafa Kemal'in siyasi planının taslağını oluşturuyordu.

Mustafa Kemal İstanbul'un sonunda müfettişliğine son vereceğini biliyordu. Amasya Tamimi padişah hükümetine karşı bir meydan okumaydı. Sivas'tan Mustafa Kemal'e bir telgraf gönderen Refet Bele, vatana ihanet suçlamasına meydan vermemek için görevinden istifa etmesini tavsiye etti.¹¹ Türk halkının askerlerin otoritesine duyduğu saygıyı bilen Mustafa Kemal "unvanını mümkün olduğu kadar kullanmak istedi." Fakat hükümet adına görev yaptığına inananların sayısı çok azdı. 7 Temmuz'da Karabekir'in karargâhının bulunduğu Erzurum'da telgrafla son bir tamim açıklayıp komutanlarından silahlarını elde tutmalarını, millî örgütleri desteklemelerini istedi. "Düşman kuvvetlerinin daha fazla ilerlemesine karşı birleşik bir askerî tepki" verilmesini bildirdi. Bu konu tartışmalıydı; padişah Anadolu'daki Yunan ordusuna karşı hiçbir şey yapmıyor veya yapamıyordu. 8 Temmuz'da, harbiye nazırıyla telgraf vasıtasıyla yapılan bir tartışma sırasında Mustafa Kemal görevinden istifa etti. Ne var ki astlarından biri Karabekir'le çalışmak amacıyla yanından ayrılınca kendine duyduğu güven azaldı.

Mustafa Kemal Ekim 1927'deki nutkunda, bu olaydan sonra Rauf Orbay, Kâzım Karabekir ve bölge valileriyle bir toplantı yaptığını söyledi. "Milli mücadelenin, sonuçlara olduğu gibi katlanmaya hazır insanlar tarafından sürdürüleceğini belirtti." Onun liderliği şart olmasa da, hareketin bir lidere ihtiyacı vardı. "Grup tekrar bir araya geldiğinde (...) orada hazır bulunanların hepsi onu desteklemeye söz verdi." Rauf Orbay, Mustafa Kemal'in söylediklerinden farklı bir görüş savunsa da meselenin özüne karşı çıkmamıştır. Anılarında Mustafa Kemal'in istifa etmeyi hatalı bulup kendine kızdığını yazmıştır. Kâzım Karabekir de Mustafa Kemal'e, "Sen komutan olarak bizim için şimdiye kadar olduğu gibi saygınlığını koruyorsun (...) Paşa, hepimiz senin hizmetindeyiz," demiştir.¹²

Mustafa Kemal'in askerî itibarı dikkate alınıyordu. İstifa ettikten sonra güveni sarsılmış olsa bile ümitsizliğe düştüğü anlar azalıyordu. Karabekir yetkin bir asker olarak Doğu Cephesi'ni savunabilirdi. Yeterince bilinçli olmasa da milliyetçi davanın Mustafa Kemal olmadan gelişmeyeceğinin farkındaydı. Türkiye'nin çıkarlarını savunma bakımından Mustafa Kemal, Karabekir'e kıyasla daha global bir kavrayış ve erişim gücüne sahip olup iletişim becerisi daha fazla, siyasi kavrayışı daha berraktı.¹³ Temmuzda Erzurum Kongresi'ni yönettikten sonra eylülde Sivas Kongresi'ni topladı. Bu iki kongre açık bir millî direniş hareketi kurma ve siyasi meşruiyetini oluşturma sürecini hızlandırdı. Sivas'ta toplanan milliyetçiler ortak bir cephe kurmaya yönelik adımlar attı. Bunun sonucu olarak Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi kuruldu.

İstanbul'la devam eden tartışmaları Mustafa Kemal belagatli hamleleriyle iyice kızıştırdı. Bunun sonucunda görüş ayrılıkları derinleşirken milliyetçi duruş iyice öne çıktı. Mustafa Kemal tartışmayı tırmandırma şeklindeki klasik yöntemi ustaca kullanmıştı. İstanbul'u sürekli Türk çıkarlarını korumaktan aciz olmakla suçladı. Arada bir yatıştırıcı hamleler yapıyor, örneğin bağımsızlığı desteklediği takdirde

hükümetle işbirliği yapmayı öneriyordu. Milliyetçiler Sevr’de yapılacak barış konferansına “milletin güvenine mazhar olan” delegelerin, yani Türk milliyetçilerinin katılmasını talep etti. Bu iğneleyici ifade elbette halkın hükümete güven duymadığını ima ediyordu.¹⁴

Ekim 1919 sonunda Fransızların yaptığı bir hamle bu hitabet düellosunu kesintiye uğrattı. Maraş’ta İngiliz askerlerinin yerini Fransız birlikleri almıştı. Onlarla birlikte Ermeni milisler ve evlerine dönen Ermeni mülteciler bölgeye yerleşti. Türkler ile Ermeniler arasında etnik çatışmalar çıktı. Mustafa Kemal buna bölgedeki Türk çetelerine destek vererek tepki gösterdi. Fransız birliklerinin gücü ve milliyetçilerin askerî açıdan zayıflığı göz önüne alındığında, çete direnişleri o an için tek gerçekçi çözümdü. Bununla birlikte, sert direnişi gören Fransız diplomatlar, Suriye’de kendi konumlarını pekiştirme amacı güttüğünden Türk ve Arap milliyetçilerin işbirliği yapmasından korktular. Georges Picot (Osmanlı Devleti’nin Orta Doğu topraklarını Fransız ve İngiliz egemenliği altında bölüştüren Sykes-Picot Antlaşması’nı hazırlayan iki isimden biri), aralık ayında Mustafa Kemal’i Sivas’ta ziyaret etti. Picot anlaşma yapmak istiyordu. Mustafa Kemal, Fransız ve Ermeni saldırıları durduğu takdirde Türklerin de saldırmamasını kabul etti. O kaotik ortamda milis saldırıları durmadı. Çatışmaya son vermek milliyetçilerin de çıkarlarına aykırıydı, zira işgalcilerle savaş halindeydiler. Mustafa Kemal, Picot’nun ziyaretini çok doğru bir şekilde, Müttefik siyasi cephesinde çatlak olarak yorumladı. Fransa sonunda Türklerin milliyetçi hedeflerini destekleyebilirdi. Ocak 1920 sonlarında Maraş’ta yoğun çatışmalar yaşandı. Bazı gözlemciler bunu genel bir Türk isyanı olarak görürken, Fransız ve Ermeni kaynaklar düzenli askerlerden oluşan küçük bir grubun çetelere yardım ettiği milliyetçi bir eylem olarak görüyordu. Müttefik bir güce karşı savaşma şeklindeki siyasi mesaj, çatışmanın askerî öneminin çok önüne geçti. Milliyetçi güçler zayıf olmalarına rağmen şubat başlarında Maraş ve Urfa’yı hâlâ savunuyordu.

Buna karşılık İngilizler sert tedbirler almaya yöneldi. Müttefikleri Anadolu'yu kontrol etmeyi beceremiyorsa, o halde başkentte güçlerini gösterip Osmanlı hükümetini baskı altına alacaklardı. İngiliz askerleri Mart 1920 ortasında İstanbul'daki devlet dairelerini işgal edip milliyetçi liderleri tutukladılar. Mustafa Kemal milliyetçilere "gayrimüslimlerin güvenliğini sağlamalarını", etnik ve dinî misillemelerden kaçınmalarını bildiren telgraflar gönderdi. Ayrıca devlet dairelerine yönelik İngiliz işgalinin "yedi yüz yıllık Osmanlı Devleti'ne son verdiğini" ilan etti.¹⁵ İşgal yüzünden Ankara'da bulunan hareket, milliyetçi direnişin tek merkezi haline gelmişti. Mayıs'ta Kilikya'daki Fransız kuvvetleriyle çatışmalara giren Türk çeteciler 500 askeri esir aldı.¹⁶

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu resmen parçaladı. Padişah VI. Mehmet ve Sadrazam Damat Ferit bunu onayladı. Ermenistan doğuda ciddi oranda toprak kazandı. Milliyetçiler buna savaş meydanında tepki gösterdi. Karabekir'in askerleri Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı ele geçirip Ermeni kuvvetlerini Arpaçay nehrinin karşı kıyısına püskürttü. Ermeni ve milliyetçi yetkililerin 2 Aralık'ta imzaladığı ateşkesle birlikte Türk-Ermeni sınırı sabitlendi. Doğunun güvenliğini sağlayan Karabekir'in harekâtı Müttefik güçlere, Sevr'i topyekûn bir askerî saldırı yapmadan uygulayamayacaklarını göstermişti.¹⁷

Fakat en büyük askerî ve siyasi tehdit Yunanistan'dan geliyordu. Mantıklı düşünüldüğünde Sevr Antlaşması toprak kazanımı bakımından bir Yunan zaferiydi. Rodos hariç On İki Adalar ve Trakya'nın büyük bir kısmı Yunanistan'a verilmişti. Ayrıca beş yıllık bir geçiş döneminden sonra İzmir'i ve ardındaki Batı Anadolu topraklarının büyük bir bölümünü tamamen egemenliği altına alacaktı.¹⁸ Yunan kuvvetleri eylül ortasında Doğu Trakya'yı işgal etmiş, Anadolu'da Bursa-Alaşehir hattına kadar ilerlemişti. Ekim ayında Gediz'de bir Yunan birliğine saldıran Türk çeteciler ağır kayıp verdirdiler.¹⁹ Bursa'daki Yunan kuvvetleri doğuya taarruz etti. Eleftherios Venizelos

başkanlığındaki Yunan hükümeti birkaç ay boyunca Müttefiklerin doğrudan yararına olmasa da milliyetçi kuvvetlere saldırıp imha etmesine izin vermesi için uğraştı. Müttefikler bu konuda fikir birliği göstermese de “hiçbir güç Kemalistleri zayıflığa sürüklemeyecekti.”²⁰ Venizelos, genç kral Alexander’ın ölümünden hemen sonra, Kasım 1920’de yapılan seçimleri kaybetti. (Kral, sarayın bahçesinde dolaşırken bir maymunun kendisini ısırması yüzünden ölmüştü.) Yeni hükümet orduyu geri çekmeyi kamuoyu önünde tartışmasına rağmen sonunda Batı Anadolu’da askerî zafer arayışına girdi.²¹ Ocak 1921 başında Yunan kuvvetleri nabız yoklama adıyla Türk hatlarına saldırıp sonra geri çekildi. Mustafa Kemal bu durumu bir zafer gibi görerek I. İnönü Muharebesi adını verdi.²² Savaş sırasında yapılan abartı genellikle zayıf tarafın kullandığı bir silahtı ve sonuçta milliyetçilerin moralini yükseltecek bir zafere ihtiyaç vardı. Yunan diplomatlar Mustafa Kemal’in ve Kemalistlerin (bu sözcük yaygınlık kazandı) Sevr’i asla kabul etmeyeceğini kavramıştı. Kendilerini halk desteğine sahip olduklarına inandırdılar. Milliyetçilerin çok yüksek savaş vergileri koyduğu için Anadolu köylülerinin onları hürriyet kahramanı gibi karşılayacağını düşünüyorlardı.²³

Venizelos hükümeti.Ekim 1920’de İngiltere’ye askerî çözümde ısrar edeceğini bildirmiş, para ve askerî malzeme talebinde bulunmuş, hatta pişkin bir tavırla Anadolu’daki İngiliz birliklerinin ilerleyen Yunan ordusunu Sakarya Nehri’nde korumasını önermişti. Yeni hükümet birçok yüksek rütbeli subayı görevden uzaklaştırsa da taarruz planını sürdürdü. Şubat 1921’de düzenlenen Londra Konferansı’nda (Mustafa Kemal’in delegeleri de katılmıştı), Yunan heyeti, “Küçük Asya’daki Yunan ordusunun 121 bin askeriyle Kemalist güçleri dağıtacak ve Sevr Antlaşması’yla somutlaşan Müttefik iradesini uygulayacak durumda olduğunu” ileri sürdü. İngiliz heyeti Milliyetçilerin (artık büyük M ile yazılıyordu) askerî kapasitesi konusunda Yunanların görüşlerine

katılmadı. Ödün vermez bir tutum takınan Türk Milliyetçileri heyeti bütün Yunan kuvvetlerinin tahliyesini talep etti.²⁴

Yunanlar 23 Mart 1921’de iki koldan taarruza geçti. Güney Grubu Uşak’tan Afyon’a ilerlerken, Kuzey Grubu Bursa üzerine yürüdü. Milliyetçiler artık ciddi boyutta düzenli birliklere sahipti. İnönü yakınlarında ikinci bir muharebe gerçekleşti. Şiddetli Yunan süngü hücumu Türk savunmasını yardı. İsmet komutasındaki Milliyetçi ordu karşı taarruza geçince Kuzey Grubu çatışmayı bırakıp Bursa’ya kadar geri çekildi. Bu olaydan *Manchester Guardian* gazetesinde şöyle bahsediliyordu: “[Yunan] askerler onca kan dökülmesinden ve boş yere çaba harcanmasından dolayı kızgındı. Fakat daha çok, uzun bir zafer silsilesine son veren bu yenilgiden dolayı üzgündüler.”²⁵

Mustafa Kemal’in İsmet İnönü’ye gönderdiği telgraf, başta Büyük Millet Meclisi olmak üzere bütün Türk milliyetçilerini yüreklendirmeye yönelik sözlerle doluydu: “Bütün tarih-i âlemde, sizin İnönü meydan muharebelerinde deruhte ettiğiniz kadar ağır bir vazife deruhte etmiş kumandanlar enderdir (...) Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz.” Türk birlikleri İnönü’de 5 bin kayıp verip 2 bin asker firar etmesine rağmen, bu muharebe sayesinde Yunan ilerleyişini durdurmuştu.²⁶

Diplomatik cephede müttefikler arasındaki çatlaklar derin görüş ayrılıklarına dönüşmüştü. Fransa ve İtalya, Milliyetçi diplomatlara, kendilerine işgal ettikleri topraklarda ekonomik avantajlar sağlandığı takdirde Türklerin toprak taleplerini kâbul edeceklerini bildirdiler. Fakat Mustafa Kemal bu teklifi Büyük Millet Meclisine sunmadı. Savaş meydanında kazanılacak zaferin elverişli stratejik koşullar yaratacağını gördüğünden taviz vermeye gerek duymamıştı.²⁷

Yunanlar temmuz ayında Ankara’yı hedefleyen bir taarruz başlattı. Milliyetçilerin düzenli ordusunu imha edip Ankara’yı işgal etmeyi, lider kadrosunu öldürmeyi veya esir almayı amaçlıyorlardı.

Yunan ordusu 10 Temmuz'da güneyden saldırıya geçti ve Eskişehir ile Afyonkarahisar'ı bağlayan demiryolu hattını tahrip etti. Kütahya 17 Temmuz'da, Eskişehir 19 Temmuz'da düştü. Mustafa Kemal ordunun geri çekilme emrini bizzat vererek İsmet'in suçlanmasını önledi. "Mustafa Kemal geri çekilme emrini verirken, Yunan kuvvetlerinin üslerinden uzağa doğru ilerledikçe Türk ordusunu imha etme girişiminin daha zor ve tehlikeli bir hal alacağını hesaplamıştı." Ne var ki bu mantıklı askerî karar, siyasi riskler barındırıyordu. "Mustafa Kemal kontrollü geri çekilme politikası izleyerek siyasi hayatı üzerine kumar oynamıştı. Bu politika çelik gibi bir gücün yanı sıra Yunan ordusunu bir tuzaktan çok kendi kendini yok edeceği çorak bir araziye çekmeyi sağlayacak güven gerektiriyordu."²⁸

Türk ordusu doğru zaman ve doğru yerde sahne aldı. Mustafa Kemal savunma için en uygun yerin Sakarya Nehri'nin kuzeyi olduğuna karar verdi. Büyük Millet Meclisi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak bir talimat yayınladı: "Ordu, Eskişehir'in kuzeyi ve güneyinde toplandıktan sonra düşman kuvvetleriyle aramızda geniş bir alan oluşturmamız. Böylece yeniden yapılanma, örgütlenme ve takviye imkânı bulabiliriz. Bu amaçla Sakarya'nın kuzeyine kadar çekilmeliyiz. Düşman hiç ara vermeden bizi takip etmeye kalktığı takdirde harekât üssünden iyice uzaklaşmış olacaktır. Böylece bizim ordumuz daha elverişli şartlarda düşmanla karşılaşıp hücum etme imkânına kavuşacaktır."²⁹

Mustafa Kemal orduyu dürbün ve haritayla yönetti. Anadolu platosunda doğuya doğru akan Sakarya Nehri sonra kuzeye ve ardından batıya kıvrılır. Yamaçları dik nehir üzerinde 1921'de çok az köprü vardı. Nehir, Ankara'nın seksen kilometre batısında, çorak sırtlardan oluşan geniş bir kıvrım yaratır.³⁰ Milliyetçiler bu kavis içinde ve Haymana Ovası'nın kuzeyinde yüz kilometrelik bir savunma hattı kurdu. Hatta hareket halindeki yedeklerin desteklediği tahkim edilmiş noktalar vardı. Rauf Orbay anılarında şöyle yazmıştı: "Yunan

orduları Ankara'ya yürüyordu. Sabah erkenden Millet Meclisi'nde toplandık. O [Mustafa Kemal] bize bilgi verecekti. Bir Anadolu haritası isteyince getirdik. Kırmızı kalemle Sakarya'nın gerisinde uzunca bir çizgi çizip, 'Düşmanı burada yeneceğiz,' dedi. Ona inandık. Neden ve nasıl inandık hâlâ bilmiyorum."³¹

Yunan ordusu sistematik geri çekilişi takip etti. Mustafa Kemal düşmanını ve kendi saflarını iyi tanıyordu. Eli kulağındaki yenilgi gerçeğiyle karşılaşan "birçok vekil şimdi kurtuluş için Mustafa Kemal'e dönmüş, bu tehlikeli durumdan çıkmak için bütün sorumluluğu üstlenmesini istiyordu." Sorumluluk üstlenmeyi kabul eden Mustafa Kemal, karşılığında, belirleyici darbeyi indirebilmek için bütün yetkilerin kendisine verilmesini talep etti. Meclisten hem Büyük Millet Meclisi başkanı hem de başkomutan olarak görev yapmak amacıyla "olağanüstü yetkiler" istedi. Siyasi ve askerî gücün eksiksiz olarak tek elde toplanmasının şart olduğunu savunuyordu. "Bu en kritik zamanda, Türk askerlerinin, meclis tartışmalarının kısıtlamasına maruz kalmadan çabuk ve kesin karar verme özgürlüğüne sahip tek bir komutana ihtiyacı vardı." Mustafa Kemal belli bir süreyle kısıtlı ve neredeyse diktatörce güçlerle donanmış olarak istediği yetkiyi aldı. Meclis 5 Ağustos'ta Mustafa Kemal'e üç ay boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanlığını veren 144 sayılı kanunu kabul etti.³²

Yunanlar 14 Ağustos 1921'de doğuya doğru harekete geçti. Her biri üçer tûmenden oluşan üç kolordu, Türk mevzilerini yandan kuşatıp cepheden taarruzu önlemek amacıyla hızla ilerledi. Birlikler Gökırmak yakınlarındaki Türk mevzilerine yaklaşıp dokuz gün boyunca yürüdü. Yürüyüş ağustos güneşi altında çorak arazide devam etti. Yunanların ikmal hattı uzadıkça zayıfladı. Levazımcılar kamyonlarla birliklere sürekli su taşımak zorunda kaldı.³³

Bitkin durumdaki Yunan ordusu 26 Ağustos'ta Türk savunmasının ilk hattına saldırdı. 2 Eylül'de Eskişehir demiryolunun güneyindeki Çal Dağı'nı ele geçirdiler ve Türklerin ikinci savunma hattına doğru

ilerlediler. Onların yer yer hattı yarmasını bekleyen Mustafa Kemal buna bilerek göz yumdu. Kesintisiz devam eden uzun bir siper hattı yerine ordusunu belli bir bölge içinde hareketli savunma icra edecek şekilde düzenlemişti. Türkler, kritik önemdeki araziye görecek şekilde yüksek yerlere konuşlanmış tahkimat mevzileri kurmuşlardı. Yunan hücumlarına çabucak cevap verecek şekilde konuşlanmış ihtiyat piyade birlikleri, bu tahkimat noktalarını destekliyordu. Yunan hücum birlikleri ilk tahkimat hattına saldırıp veya aralarından geçip arkadaki siper ve savunma hatlarına doğru ilerlerken Türk ihtiyat birlikleri taktik karşı taarruzlar yapacaktı. Bu hareketli savunma planı, Yunanlıların taarruz üstünlüğünü tamamen ellerinden aldı; zira ilk hattı yarıp ilerleyen Yunan birlikleri, önlerine çıkan sırtta daha güçlü mevzilerle karşılaştı. Ayrıca karşı taarruza geçen Türkler, onların zayıf durumdaki kanatlarına saldırdı. Yunanlar bir yarma saldırısı yapalım derken kapana kısılmışlardı. Elde ettikleri araziye korumak ve kuşatılmayı önlemek amacıyla, ileri giden birliklerin omuz başlarını takviye için ihtiyat birliklerini kullanmaları gerekiyordu. Bu da daha fazla zaman, daha fazla insan gücü ve daha fazla cephane demekti. Oysa Yunanların fazla vakti ve ikmal malzemesi kalmamıştı. Muhtemelen kesintisiz siperleri daha güvenli bulup planını eleştirenlere karşı Mustafa Kemal savunma stratejisini, “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır,” diye açıklamıştı. “Bu kavram mevzi savaşının katılığına değil tepki vermede esnekliğe ve harekette çabukluğa dayanıyordu.”³⁴ Mustafa Kemal, Yunanların tahkim noktalarının ve sürekli karşı taarruzların yarattığı bataklıkta çırpınacağını ve asla kesin bir saldırı yapamayacaklarını hesaplamıştı. Onlar bedenen ve zihnen tükendiği zaman Türkler büyük çaplı karşı taarruzu başlatacaktı.

Bu büyük karşı taarruz 8 Eylül’de başladı ve Yunanların geri çekildiği 11 Eylül’e kadar sürdü. Yunan birlikleri o gece Çal Dağı’nı terk etti. 14 Eylül’de Sakarya’yı geçerek bir ay önce bulundukları

Eskişehir'e doğru hareket ettiler. Sakarya Muharebesi'nde 20 bin kayıp vermişlerdi. Geri çekilirken değerli her şeyi yakıp yıktılar.³⁵ Rauf Bey, Mustafa Kemal'i övüyordu: "Bu görevi üstlendi ve çizdiği hatta düşmanı yendi. Sakarya'dan Ankara'ya döndüğünde yüzünde çocuksu bir tebessüm vardı. Kaybettiği takdirde Türk bağımsızlığının mutlak sonu olacak bir muharebeyi şahsi gayretiyle kazanmıştı."³⁶ Türklerin konumu çok ciddi boyutta ilerlemişti. Mustafa Kemal'in kuvvetleri Bolşeviklerden silah ve mühimmat aldı. Bununla birlikte İngiliz istihbaratı doğru biçimde Mustafa Kemal ve hükümetinin "Bolşevik ajanlarından ve maksatlarından şüphelendiği" sonucuna vardı.³⁷ Ayrıca, Kemalistlerin savaşı sona erdirmek için görüşmeye oturabileceğini ama bunun için Yunanların işgal ettiği topraklardan çekilmesini isteyeceğini düşünüyorlardı.

Sakarya boyunca uzanan hatlar olduğu yerde kalsa da ordular öyle değildi. Milliyetçilerin gücü artarken Yunanları iklim, arazi ve siyasi kuşklar tüketiyordu. Fransa, Milliyetçilerle 20 Ekim'de barış anlaşması yaptı. Mustafa Kemal, Müttefikleri ikiye bölmüştü. 1922 baharında İngiltere, Yunanların geri çekilme olasılığını Yakın Doğu'daki genel yerleşim planının bir parçası olarak görmeye başlamıştı. Fransa, İngiltere ve İtalya mütareke önerdi. Yunanistan bunu ihtiyatla kabul ederken Türkler razı olmadı. 26 Mart'ta açıklanan teklifte "Türlklere 'Anadolu'da hükümlranlık' tanınıyor ancak bölgedeki 'Hıristiyan nüfusun' (Rumların) himayesi hakkında hiçbir taahhüt verilmiyordu. Diplomatlar onların güvenliği hakkındaki kararların Yunan ordusu çekildikten sonra Türk milliyetçileri tarafından verileceğini söylüyordu."³⁸

Yunan ordusu moral olarak çökmüştü. 1922 yazında artık Yunan kuvvetleri dağılmanın eşiğindeydi. Güney kanadındaki Yunan ve

Türk birlikleri, Batı Anadolu'nun tarihî sınırını oluşturan Menderes Nehri'nin iki kıyısında karşı karşıya bulunuyordu. "Burada Kemalist Türk askerleri, Yunan askerlerine sigara karşılığında yumurta, peynir ve meyve veriyordu."³⁹ Ağustos 1922'de Yunan kuvvetleri Temmuz 1921'deki mevzilerinde bulunuyordu. Marmara Denizi kıyısındaki Gemlik'ten güneydoğuya doğru, Eskişehir üzerinden Afyon'a, oradan batıda Menderes üzerinden Ege'ye uzanan bir bölge ellerindeydi. Cephe hattında on tümen bulunurken, yedek birliklerin gücü asgari düzeydeydi. Son darbeyi indirmenin vakti gelmişti. Mustafa Kemal'in kuvvetlerinde şimdi, karada Avusturya ve Alman yapımı toplar, havada Fransız yapımı uçaklardan oluşan bir filo vardı. Afyonkarahisar'ın güney kesiminde, Akarçay ile Tuzlupınar arasında on dört Türk piyade tümeni ve dört süvari tümeni toplanmıştı.⁴⁰

Mustafa Kemal basit bir plan hazırlamıştı. Buna göre, Türk II. Ordusu Yunanlıları merkezde tutarken, I. Ordusu güneye taarruz edecekti. Sakarya'daki muharebede bizzat komutayı üstlenmişti. Cepheye gidişi "büyük bir gizlilik içinde saklandı (...) Gazeteler onun annesiyle çay içtiğini yazıyordu. Aslında gece Ankara'dan ayrılmış, cepheye gelmişti."⁴¹ Taarruzu diplomatik bir hamleyle gizledi. "Ordusunun büyük bir kısmını geceleyin kimse fark etmeden kuzeyden güneye naklederken, diplomatik cephede barış görüşmeleri konusunda yeni bir istek duyuyormuş gibi hamleler yapmıştı."⁴²

"Taarruz saati yaklaşırken Mustafa Kemal, ordularına verdiği savaş emrini İsmet İnönü'ye yazdırdı: 'Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!'" Yunan seferi ordusu bir imha savaşı planlarken şimdi Mustafa Kemal gidişatı tersine çevirmişti. 26 Ağustos sabahı, güneş doğmadan önce Mustafa Kemal karargâhını savaşın yapılacağı meydanı çok iyi gören Kocatepe'ye taşıdı. İlk taarruzu bizzat yönetecekti.⁴³ Türklerin yayılım topçu ateşi Büyük Taarruz'u başlattı. Ardından kırk kilometrelik bir hat boyunca hücumla geçen piyadelerin arasından fırlayan süvariler demiryolu ve haberleşme hatlarını kesti. Mustafa Kemal 1918'de

Filistin'deki muharebelerde, yetenekli bir rakibinden çok şey öğrenmişti. Süvarilerin hücumu sırasında Allenby'nin taktiklerini kullandı. Tıpkı onun gibi düşman hattını dağıtmak için ağır bir balyoz kullandı ve belirleyici noktada "bire karşı beş üstünlük sağladı." 5. Süvari Kolordusu "derinden vuracak şekilde konuşlanmıştı."⁴⁴ Türk süvarileri hatlarının arasına dalınca Yunanlar geri çekilmeye başladı. 28 Ağustos'ta Afyon'u tahliye ettiler. Bunun üzerine Türkler Afyon'un batısındaki bir vadide bulunan Dumlupınar kasabasına hızla hareket ettiler. 30 Ağustos'ta burada, demiryolu boyunca geriye çekilmekte olan Yunan kuvvetlerine ani bir hücum yapıp dağıttılar. Bozguna uğrayan Yunan alayları İzmir'e doğru kaçmaya başladı.⁴⁵

Ordularının yenilgi haberi İzmir'e ulaştığı zaman Yunan asker ve sivil yetkililer şehri terk etti. 7 Eylül'de rıhtıma dizilen binlerce insan, Yunanistan'a veya başka bir yere giden gemilerde yer bulabilmek için yalvarıyordu. İki gün sonra 400 Türk süvarisi şehre girdi. O akşam şehrin muhtelif yerlerinde yaşanan yağma ve öldürme olaylarını kaos, intikam, nefret ve korku izledi. 13 Eylül'de Ermeni mahallesinde başlayan yangın akşam saatlerinde bütün şehri sarmıştı. Fakat yangın İzmir'in Türk ve Yahudi mahallelerine ulaşmadı. Buna karşılık limandaki Ermeni ve Rum mahalleleri köz, kül ve kararmış taşlardan oluşan acınacak bir enkaz haline dönmüştü.⁴⁶

Yunanistan ve Türkiye 11 Ekim 1922'de Mudanya'da mütareke imzaladı. 1923'te Lozan Antlaşması'nın (Türklerin zaferini onaylayan) mürekkebi kurumaya başladığı sırada tarihçiler 143 maddeyi incelediği zaman, yaklaşık iki asırdan beri ilk defa bir Türk devletinin olumlu sonuçlardan oluşan uzun bir liste sayesinde, "Nerede doğru yaptık?" sorusunu cevapladığını gördüler.

Mustafa Kemal 1927'deki nutkunda şunları söylemişti: "Savaş demek sadece iki ordudan değil karşı karşıya gelerek maddi ve manevi bütün varlığıyla ve imkânlarıyla birbirine karşı savaşan iki milletten bahsetmek demektir. Bu sebeple, cephedeki orduyla aynı şekilde düşünce, duygu ve hareket birliği içinde bulunan bütün bir Türk milletinden bahsetmek gerekir."⁴⁷

Askerî analizci George Gawrych, Mustafa Kemal'in bu analizini Clausewitz'in savaşla ilgili "kutsal üçlü" süyle kıyaslar. Bu üçlü halk, devlet ve ordu şeklinde ifade edilir.⁴⁸ "Mustafa Kemal esasen savaşla başarıyla icra edebilmek için millet, meclis ve ordunun yukarıdan aşağıya yükselen bir önemle, kutsal bir üçlü şeklinde organik bir biçimde bağlandığını ifade etmiştir. Meclis, milleti savaş için seferber etmenin yanında gelecekteki barış görüşmeleri için birleşik bir millî cephe sunmada etkili bir araç görevi üstlenmiştir."⁴⁹

1927'de, yani savaşın Yunanlar için felaketle sonuçlanmasından beş, Lozan Antlaşması'ndan dört yıl sonra Arnold Toynbee ve Kenneth Kirkwood büyük bir hayretle şunları yazıyordu: "Ve dünya beklemediği bir şaşkınlık içinde, yenilgiye uğrayıp bariz biçimde dağılmış bir ulusun enkazdan ayağa kalktığını, dünyanın en büyük uluslarıyla mutlak eşitlik şartları altında karşı karşıya geldiğini ve Büyük Savaş'ın mağrur galiplerinden hemen her talebini aldığını gördü."⁵⁰ Toynbee'nin tahminine göre Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanmasının ardından Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği siyasi ve kültürel devrim küresel süreci yansıtıyordu. Bu sürecin oluşma aşamasını Çin, Japonya, İran, Arap Orta Doğusu ve özellikle Hindistan'da görmüştü. Meiji Restorasyonu döneminde devrimci bir çıkış yaşayan Japonya o zamanlar hızlı modernleşmenin en başarılı örneği olarak gözüküyordu. Fakat Mustafa Kemal'in liderliğini yaptığı yeni Türkiye Cumhuriyeti şaşılacak ölçüde dev adımlar atmıştı.

Gawrych'e göre Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı "20. yüzyılda görülecek yarı-direnış hareketinin nihai zafere ulaşmak amacıyla çok

başarılı biçimde icra edilmiş ilk örneğiydi.” 20. yüzyılda daha sonra yaşanan milliyetçi bağımsızlık hareketleri (örneğin Cezayir) Mustafa Kemal’in yöntemlerini kopya etmişti. Gawrych’e göre, “Atatürk Batı’da 20. yüzyılın en büyük askerî stratejist ve komutanlarından biri olarak kabul görmelidir. O siyasetle savaş, millî iradeyle askerî güç, stratejiyle taktik arasındaki ilişkiyi çok iyi kavrayan bir askerdir.”⁵¹ Atatürk bir asker olarak doğduğuna yemin etmişti ve nitekim 20. yüzyılın en iyi askerlerinden biri olduğunu kanıtladı. Buna rağmen Gawrych’in belirttiği gibi bu konudaki dehası Batı’da ve özellikle popüler Batı basınında büyük ölçüde görmezden gelindi. Fakat bu durumun değişme olasılığı vardır. I. Dünya Savaşı’nın 100. yıldönümü vesilesiyle yeniden yapılacak değerlendirmeler ve daha geniş çaplı bakış açıları söz konusudur. El Kaide gibi militan İslamcı hiziplerin yürüttüğü global terör, Atatürk’ün, Türkiye’nin askerî zaferini pekiştirme yolunda siyasi bir harekât olarak gördüğü sosyal ve siyasi reformlarına yeniden ilgi duyulmasına yol açtı. Geriye dönüp son yüz yıla ve gelecekteki elli yıla baktığımızda, Atatürk’ün, stratejik askerî ve siyasi kazanımları hâlâ önemini koruyan bir yirminci yüzyıl lideri olduğunu görürüz.

12. BÖLÜM

Atatürk'ün Savaşı Yirmi Birinci Yüzyılda da Sürüyor

“Bundan sonra olacaklar için size ihtiyacım var.”

— Mustafa Kemal

Mudanya mütarekesinden birkaç gün sonra Mustafa Kemal ve Markadaşları Bursa’da toplandılar. Eylül’de Yunan işgalinden kurtulan şehir sevinç, ferahlama ve yeni bekleyişler içindeydi. Bir akşam heyecanlı bir topluluk şehrin tiyatro salonunda toplanmıştı. Mustafa Kemal onlara Osmanlı tebaası değil Türk yurttaşları olarak hitap etti. Yurttaşlar tebaanın sahip olmadığı sorumluluklara sahiptir. Özgürlük beraberinde birtakım yükler getirir. Özgür yurttaşlar özgürlüğün bir bedeli olduğunu kavramak durumundadır. Belirsizlik ve eksikliğin mücadelelerini her zaman zora sokacağını bilmeleri şarttır. Siyasi özgürlüğün elde edilip korunması ekonomik yeterlilik, zihinsel ve sosyal yaratıcılık gibi özelliklerle donanmış yurttaşlık ve kamu katılımı gerektiren alanlarda güven gerektirir. Yurttaşlar kendilerini teşvik eden siyasi kurumlar vasıtasıyla enerjilerini bu alana yönelttiği zaman belirsizlik yenilenme için gereken bir fırsata dönüşür. İşte bu –yani yenilenme fırsatı– özgürlüğün en büyük sosyal ve kişisel yararadır.

Eskinin mutlak doğruları Osmanlı İmparatorluğu'nu bozguna sürüklemişti. Sultan ve halifenin eski doğruları sayesinde, ordusu Viyana kapılarına dayanmış, ancak yaratıcı tartışmalar ve ekonomik tecrübeler kısıtlanmıştı. Osmanlı'nın kendini kültürel ve teolojik olarak üstün varsayması, entelektüel olarak geri kalmasına yol açmış, bu da sosyal yeniliği ve kültürel uyum sağlamayı bastırmıştı. Ardından bir sel gibi üretici, yenilik yapmaya zorlayan yeni fikirler sökün etmişti. Büyük kısmının kaynağı Avrupa olsa da sadece bu kıtaya sınırlı olmayan yeni fikirlerin ampirik başarısı, ilahî takdire dayalı bir mükemmellik iddiasındaki eski mutlak doğrulara meydan okuyordu. Demiryolu güzel Selanik'i Avrupa sistemine, telgraf Doğu Anadolu'yu dünyaya bağlamıştı. Bunlar giderek birbirine bağlı hale gelen dünyada eski doğrulara meydan okuyup onların maddi, sosyal, psikolojik ve hatta manevi zayıflıklarını ortaya koyan somut dışavurumlardı.

Ne var ki yüzyılların birikimi olan alışkanlıkların ortadan kalkması yavaş gerçekleşir. Geçmişte padişahlar karar verip buyuruyor, tebaalar bunu kabul edip gerçekleştirmek için var gücüyle çabalıyordu. Sultanın zincirleri onları sorumluluktan başışık kılan bir tür psikolojik ve sosyal güvenlik sistemi sağlıyordu. Yüzyıllar boyunca oluşturulan tiranca zincirler Türklerin maneviyatını yaralamıştı. Bu simgesel yaralar bütün düşman ordularından daha dirençli olan ve topluma dayatılan ahlaki güçleri yansıtıyordu. Mustafa Kemal'in Türk kültürünü yenileme hamlesi daha yeni başlamıştı.

Bursa'da, subaylarının karşısına başarılı bir başkomutan olarak konuşmak için sahneye çıkan Mustafa Kemal, üniforma değil sivil kıyafet giymişti. Yurttaşlarına bağımsızlığı güvence altına almak için ekonomide, eğitimde ve siyasi haklarda ilerlemenin şart olduğunu söyledi. Dinleyiciler arasında bulunan çok sayıda kadını görebiliyordu. Büyük Savaş sırasında Türk kadınları işgücünün bir parçası olmuştu. Erkekler siperde savaşırken kadınlar üniforma ve kum torbası imal

etmişti. “Çarşaf hâlâ giyilmekle beraber (...) çoğu kadın artık yüzünü kapamıyordu.”¹

Mustafa Kemal savaşın ateşi ve çaresizliği içinde bile bu konuya kafa yormuştu. Artık bu fakir, feodal, kültürel olarak Müslüman ve feodal toplumda kadınların siyasi özgürlüğünü açıkça savunuyordu: “Şayet bu andan itibaren kadınlar milletin sosyal hayatına katılmazsa, Batı medeniyetleriyle eşit şartlar içinde yer alamaz ve tam kalkınmayı asla sağlayamayız.”² Aynı fikirleri Millet Meclisi’nde bütün ulusa söyleyecekti: “Bugünün ihtiyaçlarından biri kadınlarımızın her bakımdan yükselmesini sağlamaktır. Bu nedenle kadınlarımız bilim adamı olacak ve erkeklerin geçtiği bütün tahsil kademelerinden geçecektir.” Nedenini şöyle açıklıyordu: “Eğer bir sosyal organizasyon çağdaş ihtiyaçları iki cinsten sadece birisiyle karşılamaya kalkarsa, gücünün yarısını kaybetmiş demektir. Kadınlarımız da tıpkı bizim gibi zeki ve akıllı insanlardır (...) Bırakalım, yüzlerini dünyaya açsınlar, gözleriyle dünyaya dikkatle baksınlar, bunda korkacak bir şey yoktur.”³

Mustafa Kemal 1920’lerde kadınların siyasi özgürlüğü konusunda ısrarcıydı. “Çağdaş ihtiyaç” dediği modernleşme bunu gerektiriyordu. Kadınların özgürlüğü kavramı yirmi birinci yüzyılda bile birçok militan İslamcıyı dehşete düşürmektedir. Yetenekli bir stratejist olan Kemal, modernleşmenin yaratıcılık ve ekonomik canlılık gerektirdiğini ileri sürüyordu. Yaratıcı ve üretici bir halkın eğitime ihtiyacı vardı. Bir öğretmen kongresinde yaptığı konuşmada (bu kongre de Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Bursa’da düzenlenmişti), savaş meydanlarında kazandığı başarılarla daha büyük stratejik ve kültürel hedefler arasında şöyle bağ kurmuştu: “Ordularımızın kazandığı zaferler, eğitim alanında kazanılacak gerçek zaferlerin yolunu açmıştır.”⁴ Ayrıca, “Türk diliyle eğitim veren laik okullarda birleşik bir eğitim sisteminden” yanaydı.⁵

Eğitim ile dil reformu ve ekonomik canlanma arasında bağ kurmuştu. 1923’te Türkiye nüfusunun ancak yüzde 10’u okuma yazma biliyordu. Bu içler acısı durum nedeniyle daha kolay okunacak Latin

harflerine geçmeyi önerdi. Ne de olsa, okuma yazma bilmeyenlerin Arap alfabesi konusunda hiç fikri yoktu. Reformcular bu fikri onlarca yıldan beri savunuyordu. Jön Türkler de ticaret hayatını kolaylaştıracığını düşündüğünden Latin alfabesi taraftarıydı.⁶

Mustafa Kemal'in 17 Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşma, pratik koşullara göre belirlenen ekonomik hedefleri ortaya koyuyordu. Tarihî referanslar ve akıllıca düşünülmüş şiirsel betimlemeler kattığı konuşmasına, Türk halkının bu hedeflere ulaşabileceğine yönelik bir inanç hâkimdi.

Osmanlı tarihi, milletin arzu ve ihtiyaçlarını yerine getirmek için meydana gelen olayların ve harcanan çabaların tarihi değil, birkaç despotun şahsi kapris ve heveslerini tatmin etmek amacıyla gerçekleşen olayların tarihidir... Venedik devletinin teklif ettiği bir ticaret anlaşması, şerefine uymadığı gerekçesiyle Kanuni Sultan Süleyman tarafından reddedilmişti (...) Kılıçla fetih yapanlar sonunda pullukla fetih yapanlara yenilmeye mahkûmdur (...) Askerî zaferler ve diplomatik başarılar ne kadar parlak olursa olsun, iktisadi başarılarla takviye edilmediği takdirde uzun ömürlü olması beklenemez. Bu sebeple, parlak zaferlerimizi iktisadi zaferlerle taçlandırmamız şarttır.⁷

Mustafa Kemal'in yeni savaş meydanı gelecekte yatıyordu. Geleceği gören dürbününde pulluklar kılıçlara karşı galip geliyordu.

Sürekli bir yenilik sağlamak için gerçekleştirilen kültür reformu, Mustafa Kemal'in hakkından başarıyla geldiği stratejik savaşı da aşan zorlu bir uğraştı. Büyük strateji düzeyinde bir çatışma olarak

uzun vadeli mücadele dünyasına giriyordu. Bu dünyada, kötü sosyal ve psikolojik enerji alanları, yeniliklerle karışıp donduruyor ve zayıflatıyordu. Mermiler bile katılaşmış inançlar kadar etkili değildi.

Sultan VI. Mehmet 1 Kasım 1922’de İstanbul’dan ayrılarak sürgüne gitti. Saltanat sona ermekle beraber bir Osmanlı şehzadesi başkentte kalmıştı. Mehmet’in kuzeni olan veliaht II. Abdülmecit halife oldu. Meclis 1924 Mart’ında bir kanun kabul ederek “halifeyi yurt dışına çıkarıp hilafeti kaldırdı ve Osmanlı hanedanının bütün üyelerini Türkiye dışına gönderdi.” Son halife 4 Mart 1924’te, Çatalca istasyonunda Şark Ekspresi’ne eklenen özel bir vagona binerek ülkeden ayrıldı ve 1944’te Paris’te öldü.⁸

Reformlar için verilen mücadele o zamandan beri devam ediyor. Yirmi birinci yüzyılda, militan siyasi İslamcılar hilafeti yeniden canlandırma iddiasıyla dünya çapında bir savaş sürdürüyorlar. El Kaide’ye göre, Mustafa Kemal’in 1924’te yaptığı gibi dünyevi ve dinî otoriteyi bölmek Allah’ın takdirine karşı gelmekti. O yüzden örgüt Müslüman halifeliliğini – bu kez dünya çapında yeniden kurmayı hedef olarak belirledi.

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938’de 57 yaşında öldü. 1934’te çıkarılan soyadı kanunu sayesinde Türkler anlaşılabilir bir telefon rehberi çıkarmış ve bu, kayıt tutmayı kolaylaştırmıştı. Mustafa Kemal kendisine Atatürk soyadını seçti. Kendi çocuğu olmamakla birlikte yıllar içinde birçok çocuğu evlat edinmişti. Osmanlı emperyalizmi ve sömürgeciliğini kesin bir şekilde reddetti. Zamanla Türkiye Cumhuriyeti’nin Arap ve Avrupalı komşuları, sultanın saldırgan mirasından bu şekilde vazgeçiş, ortak çıkar ve saygıya dayalı yeni ilişkiler kurmanın mümkün olduğunu kanıtlayan bir işaret olarak

ATATÜRK

gördü. Atatürk'ün gerçek mirası, ardında bir diktatörlük değil demokrasinin temel yapısını bırakmak oldu.⁹

1993'te iktisat eğitimi görmüş bir kadın olan Tansu Çiller başbakan oldu. Fakat yirmi birinci yüzyılda “peçe savaşı” hâlâ sürdüğü gibi, bu savaş sadece Orta Doğu ile sınırlı değildir. Türkiye’de parlamentonun esin kaynağı olan Fransa Ulusal Meclisi Temmuz 2010’da, İslami usule göre yüzü tamamen örten peçenin kullanılmasını yasakladı.

Clausewitz, *Savaş Üzerine* adlı risalesinde şöyle yazmıştı: “Bir savaşın kesin sonu bile nihai olarak görülmemelidir. Yenilen devlet bu sonu kötülüğün geçiş dönemi olarak görür.”¹⁰ Clausewitz burada ulus devletleri kastetmekle birlikte, bu anlayış, uğruna savaşmaya hazır olduğu ideallerin esin verdiği herhangi bir topluluk için de geçerlidir.

Türkiye’nin ruhu için verilen mücadele devam etmektedir. Yorumcular genel olarak bu mücadelede iki taraf bulunduğu hemfikirdir. Taraflardan biri Atatürk’ün reformlarını sürdürdüklerine inanan Kemalistlerdir. Onların siyasi partisi, Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi’dir (CHP). Kemalistleri eleştirenler, onları anti-demokratik olmakla suçlayıp “aşırı tutucu” laiklik yanlıları olarak görürler. Türk ordusuyla bağlantılı olarak yolsuzluk ve suiistimalden oluşan çirkin “Derin Devlet”i yönettiklerini düşünürler. Türkiye uzmanı Gerald Robbins’in belirttiği üzere, Atatürk’ün yarattığı demokratik yapı ve başlattığı modernleşme süreci, orduyu “zorunlu araç” gibi kullanıyordu. Ordu modernleşmeyi çoğunlukla “diyalog yerine emirle” gerçekleştiriyordu.¹¹

Yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ikinci tarafı temsil etmektedir. AKP liderleri kendilerini, Türkiye’nin yolsuzluk içine batmasını önleyecek dinî değerlere inanan ılımlı Müslümanlar olarak tanımlamaktadır. Onları eleştirenler, AKP’nin, gerçek amacı tarikatçılar tarafından yönetilen

bir devlet kurmak olan gizli İslamcı militan bir kuruluş olduğunu iddia etmektedir.

Bütün ulusları ama özellikle derin iç bölünme yaşayanları rahatsız eden üçüncü bir taraf daha mevcuttur. Bu anarşinin yıkıcı gücüdür. Bu yüzyılın ilk on yılı içinde şiddet yanlısı etnik-milliyetçi örgütler, gizlenmeye gerek duymayan aşırı dinciler ve radikal solcu siyasi ayrılıkçı gruplar Türkiye içindeki bu karanlık gücü temsil etmektedir.

Zaman gazetesinin Washington muhabiri Ali Aslan, AKP'nin başında modern dünyayla uyum sağlamak isteyen ılımlı Müslümanlar olduğunu iddia etmektedir:

Türkiye'deki esas mücadele İslam ile laiklik arasında değil militarist sahte-otokrasi ile liberal demokrasi arasında geçmektedir (...) 1960 darbesini hazırlayan genç subaylar Mustafa Kemal Atatürk'ün ilkelerine olduğundan çok fazla önem verdiler. Türkiye'deki askerî kesim bu tutumunu ülkenin kurucusu adına meşru göstermeyi sürdürüyor. Fakat Atatürk aslında başlıca hedefleri modernleşme ve Batıyla bütünleşme olan pragmatik bir reformcuydu. Türkiye'deki tutucuların statik, devletçi ve militarist içgüdüleri bu hedeflere ulaşmayı yavaşlatmaktan başka bir işe yaramadı. Ordu ve yandaşları tarafından korunan "devletin dokunulmazlığı" kavramı değişikliğe uğradı (...) ama yine de yapılması gereken çok iş var. Kendilerinin onun savunucusu ilan edenlerin itirazlarına rağmen Atatürk bunu görse gurur duyardı.¹²

Yirminci yüzyılın sonunda Türkiye'de kamu kesiminde, finans sektörü ve iş dünyasında yaşanan yolsuzluklar, ekonomik kalkınmayı baltaladı. İş yaptırmak için rüşvet yaygınlaştı. Taahhütler ve krediler siyasi ilişkisi olanlara gitti. AKP, dinî değerlerin, bu uygulamaları besleyen ahlaki çöküntüyü düzeltereğini iddia etti.

Walter Russell Mead'in iddiasına göreyse, "AKP [2002'de] girdiği ilk seçimi kazandıktan sekiz yıl sonra, siyasi rakiplerine benzemeye başladı." Partinin de genel başkanı olan başbakan Recep Tayyip Erdoğan için şunları yazdı:

Bütün önemli kararları onun aldığı söyleniyor. Yolsuzluk iddiaları daha sık dile getirilir oldu – tıpkı parti liderliğinin bunları saptırmak için devlet gücünü kullanma girişimleri gibi.

Birçok Türk subayı mevcut hükümetin, Atatürk'ün başlattığı pek çok şeyi ortadan kaldırmaya çalıştığını düşünüyor ve bundan memnun değiller. Atatürk'ün Batı'ya yönelmesinde kısmen Türkiye'nin, daha zengin ve teknolojik açıdan daha ileride bulunan Batı'daki yerini sağlamlaştırma düşüncesi vardı. Bu aynı zamanda Türkiye'yi Doğu'nun bölücü çelişkilerinden uzaklaştırmaya yönelikti. Batı'ya duyulan öfke yüzünden bazı Türklerin yüzünü Doğu'ya çevirmesi anlaşılır bir durumdur; bunun sonuçları Atatürk'ün ulusal Türk stratejisini çürütmekten çok haklı çıkarır.¹³

Türk gazeteci Muammer Kaylan 2005'te basılan *Kemalistler* adlı kitabında yolsuzluğu ve yarattığı sonuçları incelemişti. "Milan İslamcı gerici hareketin yol açtığı çok sayıda tehlike potansiyeline rağmen" Türk elitleri arasında bir "karanlık ve cehalet oyunu" oynandığını, "siyasi sorumsuzluk ve açgözlülüğün" devam ettiğini yazıyordu.¹⁴ Türkiye 2002 sonbaharında "altmıştan fazla siyasi partinin bulunduğu, yağmacılardan oluşan ve işlevsiz bir hükümetin işbaşında olduğu bir ülkeydi (...) Çok sayıda yoksul insan laik reformlara yabancılaşıyordu (...) Din tacirleri, komünistler, faşistler, devlet içinde yuvalanan hırsız ve yağmacılar ile medya ülkenin geleceğini belirlemek için her türlü yolu deniyordu (...) Ülke laik reformla atılan temelinden uzaklaşmış ve kaderi konusunda tam bir karmaşaya düşmüştü."¹⁵

Kaylan, AKP'nin 2002 seçimini kazanmasını felaket olarak nitelemesine rağmen, aslında Atatürk'ün laik mirası altmış yılı aşkın bir zamandır ihanete uğruyordu. "Kemalizmin en dikkat çekici hedefi olan Batı reformları ruhu göz ardı edildi (...) Bu ihanet Türkiye'yi zaman olarak Osmanlı İmparatorluğu günlerine geri götürdü."¹⁶

Gerald Robbins Kemalist-İslamcı bölünmesinin coğrafi kökleri olan bir nüfus boyutu olduğunu ileri sürer. "Türkiye'nin kıyı şeridi (özellikle Ege kıyıları) CHP'nin kalesidir. AKP ise Anadolu içlerinde güçlüdür." Kıyı şeridi nispeten daha varlıklı ve kültürel açıdan daha donanımlıdır. Robbins şu sonuca varır: "Kıyı şeridinin Avrupa'ya yakınlığı, bu bölgenin Akdeniz kültürüyle gerek düşünce gerek davranış bakımından yakınlaşmasını sağlar." Avrupa'ya yakınlık ve kültürel bağların CHP'yi etkilemesi, bu partinin felsefi olarak Avrupalı bir sosyal-demokrat partiye benzemesinin sebeplerinden biridir. "Buna karşılık Anadolu içleri, daha yoksul ve geleneklere daha bağlı bir ortam oluşturur. Komşu İran ve Arap etkileri gibi İslam bu iç kısımlarda yankı bulur. İşte buralar AKP'nin İslami fikirlerinin büyük taraftar bulduğu bölgedir." Bununla birlikte kırk yıldan beri süren kırdan kente göç, Türkiye'nin kıyı şeridindeki büyük şehirleri İstanbul ve İzmir ile birlikte başkent Ankara'yı "Anadolululaştırmıştır". Bu şehirler ve varoşları şimdi yoğun bir laik-İslamcı çekişmesine sahne olmaktadır. Bununla birlikte göçler siyasi manzarayı değiştirmiştir. İstanbul Avrupalı kalmakta olup İzmir onun yakın yörüngesinde bulunmaktadır. Bundan sonraki yirmi yılda, kıyı şeridinde yaşayan Doğu Anadolu kökenli göçmenlerin "Avrupalılaşmasına" (Robbins'in deyiimiyle, yeni bir kültür yapılanmasına) tanık olunabilir.¹⁷

Atatürk akıl ve mantığın, bütün uluslar ve kültürlerin saygı duyup paylaşacağı ortak değerlerin temelini atacağına inanıyordu. Bu elbette

büyük ve yapıcı bir idealdi. Tecrübeli bir savaş kahramanı olarak Atatürk, o zamanki ve gelecekteki dünyanın bu idealleri hoyratça harcayacağını gayet iyi biliyordu. Buna rağmen Mango'nun belirttiği üzere "saygı uyandıran bir idealdi."¹⁸

Fakat saygı uyandırmaktan daha fazlasına yol açan bu ideal, insanlığa güç veriyor. Atatürk'ün ortak insani değerlerinin özgürleştirici yanı, Irak'ın demokrasiyle sınavını teşvik ediyor. Bu değerler 2011 başında Tunus ve Mısır'da gerçekleşen geniş katılımlı halk devrimlerine enerji katmıştır. Bu dramatik olaylar, kötümserlerin Atatürk'ün idealinin kalıcı gücünü iyi tahmin edemediğini göstermektedir.

Bu kitabın araştırmalarını yaptığım sırada birçok tarihî kaynağı Türkçeden İngilizceye çevirme nezaketini gösteren Dr. Yürük İyriboz, bana Atatürk'ün idealini ve vizyonunu gösteren kişisel bir öykü anlatmıştı. Babası Nihat İyriboz 1921'de Ankara'daki Ziraat Okulu'nun müdürüymüş. Yunanlar Orta Anadolu'ya doğru ilerlerken, Mustafa Kemal'e öğrencileriyle birlikte savaşta gönüllü olarak çırpışmak istediklerini söylemiş. Nihat'ın ailesi de Mustafa Kemal'in ailesi gibi Selanikliymiş. Nihat ve öğrencilerinin, Anadolu'daki Türk halkının büyük çoğunluğunun tersine okur-yazar olduğunu Mustafa Kemal gayet iyi biliyormuş. Paşa onu yanına çağırmış. Nihat ona, "Biz Yunanlarla savaşan birliklere katılacağız," demiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal, "Hayır, biz onları her halükârda yeneriz. Ama zaferden sonra öğrencilerinize ihtiyacımız olacak. Bundan sonra olacaklar için size ihtiyacım var," demiş.

Ondan sonra olanlar Türkiye'yi iyi yönde değiştirdiği gibi halen bütün dünyadaki reformculara ve modernleşme yanlılarına esin kaynağı olmayı sürdürüyor.

NOTLAR

Giriş: Kazanma Vakti

1. I. Dünya Savaşı başladığı sırada Osmanlı ordusu, kolordu ve tümen yönetebilecek yeterlilikte subaydan yoksundu. Mustafa Kemal gibi Harp Akademisi mezunları sık sık rütbelerinin çok üstündeki görevlere getiriliyordu. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 27-33. Uyar ve Erickson, *A Military History of the Ottomans* adlı kitabın beşinci bölümünde bu sıkıntının Enver Paşa'nın orduda yaptığı iki temizlikten (1909 ve 1913'te) kaynaklandığını belirtirler. Enver Paşa, artık işe yaramayacak kadar yaşlı olduklarını düşünerek sekiz yüz civarında subayı ordudan uzaklaştırmıştı.
2. Bean, s. 289.
3. Türkler Dardanel'e Çanakkale Boğazı der. Bir yerin iki isim taşıması Gelibolu Savaşı ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı tarihinin bütününde görülür. Bu durum, "Kimin bakış açısına göre tarih?" şeklindeki çarpıcı soruyu gündeme getirir. Türkler 971 rakımlı tepeye Kocaçimentepe, Çanak Bayırına Conkbayırı, Savaş Gemisi Tepesi'ne Düztepe ve Baby 700'e Kılıçbayır der. Osmanlılar Düztepe'ye siper kazıp içine mevzilendiler. Bu durum onları Müttefik zırhlılarının hedefi haline getirdi.
4. Mustafa Kemal aslında 9. Tümen komutanı Albay Halil Sami'ye danışmıştı. Albay onun bir tabura kumanda etmesini istedi. Oysa o iki taburdan oluşan alayın komutasını üstlendi. 57. Piyade Alayı komutanı Binbaşı Hüseyin Avni, 3. Tabur'la onu takip etti. Bkz. Göncü ve Aldoğan, s. 41-42.

5. Mustafa Kemal, Nuri Conker'in Balkan Savaşlarında Osmanlı ordusunun hataları konusundaki değerlendirmesini eleştirirken Bolayır Muharebesi'nde alay komutanının yaptığı bir yanlıştan bahseder: Komutanın çarpışmayı kılıçla yönettiğini, oysa sahra dürbünüyle yönetmesi gerektiğini belirtir. Bu olay 6. bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.
6. Mango'dan alıntı, s. 146. Mango bu konuşmaları Mustafa Kemal'in Türk genelkurmayına 1917'de sunduğu rapordan aktarmıştır. Ünaydın'ın Mustafa Kemal'le 1918'de yaptığı görüşmede bu olay anlatılır.
7. A. g. e. , s.146. Bu emrin ardından 57. Alayın Yüzbaşı Zeki komutasındaki 1'inci Taburu Düztepe'de Avustralyalılara saldırı. Yüzbaşı Ata komutasındaki 2. Tabur onları takip etti. Bkz. Göncü ve Aldoğan, s. 41-42.
8. Clausewitz, s. 100.
9. A. g. e. , s. 101.
10. A. g. e. , s. 102.
11. A. g. e. , s. 102.
12. Gawrych, "Kemal Atatürk's Politico-Military Strategy," s. 319.
13. Hallett, "A Landslide for Atatürk?"
14. McLaughlin, *The McLaughlin Group*. Lawrence O'Donnell'ın Mahatma Gandhi'yi "Milenyumun İnsanı" seçme önerisine karşı McLaughlin bu karşılığı vermişti. Programın konukları Michael Barone, James Madison'ı, Eleanor Clift, Charles Darwin'i, Tony Blankley ise Winston Churchill'i önermişti.
15. Clausewitz, s. 87.
16. "Nobel Barış Ödülü adaylık veritabanı," Nobelprize.org.
17. Bay, "A Strategic Lunch."
18. Lerner ve Robinson, s. 26.

Bölüm 1: Rumeli

1. Bu deyimın kaynağı tartışmalıdır. Çar I. Nikolay'ın 1854'te Osmanlı İmparatorluğu'yla mücadele ettiğı sırada, imalı olarak Avrupa'nın karşısında, “hasta bir adam” olduğunu söylediğı belirtilir. Temperley, s. 272.
2. Bernard Lewis'in 11 Eylül'deki El Kaide saldırıları ardından 2001'de basılan *What Went Wrong?* adlı kitabında İslam'ın siyasi yozlaşması ele alınmaktadır. Bu kitaptan yola çıkarak *Atlantic Monthly* dergisinin Ocak 2002 sayısında yazılan makale, bu konunun geçmişini özetleyici önemli bilgiler vermektedir. Lewis şöyle der: “Yirminci yüzyıl boyunca işlerin Orta Doğu'da – hatta bütün İslam ülkelerinde son derece kötü gittiğı gayet açık bir şekilde görüldü. Bin yıldan fazla bir süreden beri başlıca rakibi olan Hristiyanlıkla kıyaslandığında İslam âlemi yoksullaştı, zayıfladı ve cahilleşti. Batı'nın üstünlüğü ve dolayısıyla egemenliğı herkesin görebileceğı kadar açıktı; Müslümanların kamusal ve hatta –daha acısı– özel yaşamının her alanını istila etmişti. Reformcu veya devrimci olsun, Müslüman modernleşme yanlıları çabalarını üç ana alanda yoğunlaştırdılar: askerî, iktisadi ve siyasi alanlar. Ulaşılan sonuçlar tek kelimeyle hayal kırıklığı oldu.” Lewis şunları ekler: “Türkler uygarlıklarında yaşanan durgunluğun suçunu geçmişte Arapların getirdiğı ağır yükte arayabilir. Türklerin yaratıcı enerjisi onların müdahalesiyle hareketsiz hale geldi.”
3. Osmanlılar Rusya'yı Batılı bir güç olarak görüyordu. Babiâli, Topkapı Sarayı'nın karşısındaki büyük kapı olup sadrazamın makamını buradaydı. Bu kelime dışişleri nezareti anlamında kullanılabileceğı gibi kısaca padişahın hükümeti anlamına da gelmektedir. Sadrazam padişahın baş veziriydi.

4. Müslüman Kardeşler örgütünün önde gelen isimlerinden olup felsefesiyle El Kaide'nin liderleri Eymen ez-Zevahiri ve Usame bin Ladin'e yol gösteren Mısırlı aydın Seyyid Kutub, bu çağrının daha sert şeklini savunuyordu.
5. Mango, s. 32.
6. Kinross, s. 14. Anne oğul arasındaki bu konuşma fazla mükemmel görünse de, Atatürk ona askerliğe duyduğu hevesten ilk kez bahsettiğinde epey küçük olduğunda ısrar etmiştir.
7. Ali Rıza, Makedonya-Yunanistan sınırındaki Papaz Köprüsü kapısında gümrük memuruydu. İlk iki oğlu orada ölmüş olabilir. Bu bölgede bol miktarda ağaç olduğundan Ali Rıza kereste ticareti yapmaya başladı. Muhtemelen Selanik'e döndüğünde bir yandan da gümrük memurluğu yapmaya devam ediyordu. Bkz. Mango, s. 28-30.
8. Ali Rıza'nın ölümünden kısa bir süre sonra altıncı çocukları doğdu. Bu kız da küçükken öldü. Böylece altı çocuktan sadece ikisi büyüebildi. Mango, s. 28-30.
9. *Vakit* gazetesinin 10 Ocak 1922 tarihli nüshasında Ahmet Emin'le yapılan mülakat. Aktaran Volkan ve Itzkowitz, s. 29.
10. Mango, s. 30.
11. Birçok kaynakta Yunan haydutların Ali Rıza'nın kerestelerini çaldığı belirtilir. Onun işlerinin bozulmasına soygunculuk yol açmış olabilir.
12. 1829'da özerklik kazanan Yunanistan 1832'de bağımsızlığını elde etti. Sırbistan 1817'de fiilî, 1830'da resmî özerklik ve 1878'de bağımsızlık kazandı. Bulgaristan Osmanlı hükümlerinden 1878'de çıktı.
13. Osmanlılar Bizans İmparatorluğu'na "Rum" (Roma) imparatorluğu diyordu. Dolayısıyla Rumeli, "Romalıların ülkesi" anlamına

geliyordu. Türkler bölgeyi fethedene kadar “Rum” kelimesi batı Anadolu’yu da kapsıyordu. On sekizinci yüzyıl sonundaysa “Rumeli” kelimesi artık sadece Trakya ve Osmanlı’nın güneydoğu Avrupa toprakları için kullanılıyordu.

14. Bu okul ihtilafa yol açmıştı. Tutucu Müslümanlar müdürü sürekli ölümle tehdit ediyordu. 1870’lerde bu okulda okuyan Türk generali Galip Pasinler, 1938’de okulun devlet tarafından korumaya alındığını belirtmişti. Volkan ve Itzkowitz, s. 32.
15. Mango, s. 33. Atatürk burada üzerine bol gelen giysileri giymekten duyduğu utançtan bahseder. Okula gitmesi konusunda yaşanan tartışma ve öğretmeniyile anlaşmazlığı da Mango, s. 33’ten aktarılmıştır.
16. Binbaşı Kadri’nin oğlu Ahmet askerî okula gidiyordu. Atatürk daha sonraları, Ahmet’in üniformasının hoşuna gittiğini söylemişti. Bkz. Gawrych, “Kemal Atatürk’s Politico-Military Strategy,” s. 322: “Onu görünce [Ahmet] ben de öyle üniforma giymeye karar verdim. Sonra sokaklarda dolaşan subayları gördüm. Onların rütbesine ulaşmanın yolunun askerî rüştiyeye girmekten geçtiğini anladım.”
17. Kinross, s. 14.
18. Froembgen, s. 32. Yazar, Ali Rıza Bey’in de Avrupa tarzı kıyafeti tercih ettiğini belirtir: “Sade kesimli ve şık, Avrupa tarzı takım elbise giyiyordu. Ciddi, ağırbaşlı ve dikkatliydi.”
19. Kemal aynı zamanda “olgunluk” anlamına gelir. Yıllar içinde olgunlaşıp yetkin (ve dolayısıyla eksiksiz) hale gelen insanlar için kullanılır.
20. Atatürk’ün reformlarından önce Türkiye’de soyadı kullanılmıyordu. İnsanlar yaptıkları işle, aile lakabıyla veya bir babanın “oğlu” olarak tanınıyordu. Aşiret düzenine dayalı veya küçük feodal toplumlarda geleneksel kusursuz işler (örneğin erken orta-

çağda yaşayan bir İngiliz fiçı imalatçısı John the Cooper olarak tanınabilir). Ancak daha büyük bir kurumsal yapıda, hele hele modern bürokratik bir devlette bu durum sorunlar yaratır (nitekim John the Cooper artık John Cooper adını alır ve bu şekilde vergi mükellefi olup telefon rehberine girer). Cumhurbaşkanı Atatürk 1934'te Türk isimlerini Batı'da olduğu gibi düzenleyebilmek için Soyadı Kanunu'nu uygulamaya koydu.

21. Volkan ve Itzkowitz, s. 36-37. Aydemir'den alıntı yapan yazarlar, öbür Mustafa'nın İstanbul'da "varlıklı bir armatör" olduğunu belirtir. Bu ifade Aydemir'in dolaysız bir kaynağı olduğunu gösterir.
22. Mango, s. 37. Namık Kemal 1888'de ölmüştü. Müslüman olmakla birlikte İslam dünyasının kadınlara yaklaşımını (çok eşlilik ve cariyelik gibi uygulamaları) Batıyla kıyaslandığında geri kalmışlığının en büyük nedeni olarak görüyordu.
23. Günümüzde Makedonya Cumhuriyeti'nin Bitola şehri.
24. Siyasi bir terim olarak *enosis* "Yunanistan'la birleşme" anlamına gelir. 1974'te Yunan albaylar cuntası Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmeye kalkıştı. Türkler bunu 1897 Girit olaylarının bir tekrarı gibi gördü. 1960'da Büyük Britanya, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan antlaşma Kıbrıs'ın bağımsızlığını garanti ediyor ve bu üç ülkeye kendi topluluklarını korumak amacıyla müdahale hakkını veriyordu.
25. Kinross, s. 16.
26. A. g. e. , s. 17.

Bölüm 2: Jön Türkler

1. Beyoğlu ve Pera isimleri, aynı ilçe ve ona bağlı semtler için birlikte kullanılmaktadır. Askerî okul Harbiye semtindeydi. Harp Okulunun yerinde şimdi askerî müze vardır. Başlangıçta kışla ve hastane olarak kullanılan Taşkışla ise şimdi İstanbul Teknik Üniversitesine aittir.
2. Yahudi tacirlerle Arap zanaatkârlar da Pera'da yaşıyordu. 16. yüzyıl başlarında İspanyol istilasından kaçan Endülüs Emevileri de bu semte yerleşmişti.
3. Sebastian de Vauban'ın kalelere insan yerleştirme konusundaki klasik makalesi, insanları teknolojiyi kullanacak şekilde eğitmenin gerekliliğini gösterir. Vauban bu yazısında garnizonlara komutanlık etmek üzere işinin ehli subayları atama konusu üzerinde durur. Fakat burada esas üzerinde durulması gereken ders, ileri düzeydeki askerî teknolojinin (hangi çağda olursa olsun), onu kullanacak askerler beceri sahibi olmadığı takdirde bir işe yaramayacağıdır. Bkz. Vauban, "Treatise on the Attack and Defense of Fortresses."
4. Zürcher, "The Young Turks," s. 2.
5. Kieser, s. 3.
6. Volkan ve Itzkowitz, s. 47, Ahmet Emin Yalman'la 1922'de yapılan mülakattan alıntı.
7. Mango, s. 44-46.
8. Volkan ve Itzkowitz, s. 49.
9. Kinross, s. 21.
10. Paşanın ailesi imparatorluk için savaşmıştı. Babası Müşir Mehmet Ali Paşa, 1877-78 Rus Savaşı'ndan sonra Arnavutluk'taki bir ayaklanmada öldürülmüştü.
11. Atay, s. 27.

ATATÜRK

12. Kinross, s. 25. Mango, s. 51’de Ali Fuat’ın gazetesinin ilk sayılarını Mustafa Kemal’le birlikte Harbiye’de çıkardıklarını belirten sözlerini aktarır. Grubun lideri Mustafa Kemal’dir.
13. Kinross, s.24.
14. Türkiye Cumhuriyeti Basın, Yayın ve Turizm Bakanlığı, s. 15-16.
15. Mango, s. 50.
16. Kinross, s. 25; Mango, s. 50. Mango, Yarbay Nuri’nin, başkentin hemen yanı başındaki topraklarda bir ayaklanma şeklinde bir problem vermiş olabileceğini belirtir.
17. Mango, s. 54. Mustafa Kemal 11 Ocak 1905’te yüzbaşılığa, 5 Şubat 1905’te kurmay yüzbaşılığa terfi etmişti.
18. Atay, s. 28.
19. A. g. e. , s. 28.
20. Bkz. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 32.

Bölüm 3: İlk Tayinler, İlk İsyanlar

1. Mürzsteg Programı, yirminci yüzyıl sonunda Bosna ve Kosova gibi ülkelerde gerçekleştirilen uluslararası barış heyetlerinin öncülüğünü yaptı. Avrupalı büyük güçler Mürzsteg Programı'na göre kendi çıkarlarını korumak için Türk zaptiye birimlerini yeniden organize edip yönetmek amacıyla kendi subaylarını gönderdiler.
2. 6. Ordu'nun (Arabistan Ordusu) merkezi Bağdat'taydı. Bu orduya bağlı birlikler günümüzde Orta ve Güney Irak, Kuveyt ve Doğu Suudi Arabistan'a (el Hasa) yayılmış toprakları kontrol ediyordu.
3. Osmanlı ordusunda 1877'den 1908'e kadar bir veya iki süvari tugayı vardı. Her tugayda iki alay bulunuyordu. Alaylar altışar bölükten oluşuyordu. Bir yüzbaşı komutasındaki bölüklerde bir üsteğmen, üç teğmen ve 152 ila 156 asker mevcuttu. Askerler genellikle birer kılıç, revolver ve Winchester yarı otomatik tüfek taşıyordu. Reid, s. 81-82.
4. Atay, s. 32; Mango, s. 58-60.
5. Atay, s. 33-34. Albay Lütfü'nün talan seferlerinden nefret ettiği belliydi.
6. Havran harekâtı 1905 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleşmişti. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 32.
7. Atay, s. 33-34.
8. Mango, s. 58.
9. Clausewitz, s. 106.
10. Mango, s. 60.
11. A. g. e. , s. 76.
12. Tarih belirsizdir. Mustafa Kemal 1906 Şubat veya Mart ayında Selanik'e gitmişti ve o tarihte Vatan Cemiyeti'nin üyesiydi. Lütfü, Mustafa Kemal'in reform yanlısı siyasetine sempati duyuyordu.
13. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 32-33.

14. Akşit, s. 20.
15. Bu seferler arasında Akabe Meselesi de vardı. Mısır'ın Osmanlı yönetimindeki kısmında bulunan Sina Çölü'ndeki bu sınır anlaşmazlığı Osmanlıları İngilizlerle karşı karşıya getirmişti. Türklerin büyük bir kısmı bu sürtüşmeyi İngiliz düşmanlığının artmasının bir işareti olarak görüyordu. Bu olay İngiltere'nin Balkan politikaşı konusunda Osmanlıları karamsarlığa itmisti. Bkz. Heller, s. 3.
16. Akşit, s. 20.
17. A. g. e. , s. 23.
18. Tahir 1925'te öldü. *Osmanlı Müellifleri* adlı üç ciltlik antolojisi ve *Türklerin Ülum ve Fümuna Hizmetleri* adlı eseri vardı.
19. Kinross, s. 32.
20. Volkan ve Itzkowitz, s. 55.
21. Mango, s. 65. Kolağası rütbesi yüzbaşı ile binbaşı arasındadır.
22. A. g. e. , s. 66.
23. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 43.
24. Armstrong, s. 2.
25. A. g. e. , s. 2.
26. Üyelerin çoğu kırk yaşının altındaydı. Mustafa Kemal'den bir yaş büyük olan Enver, askerî okula daha önce gitmişti.
27. Mango, s. 74. Ali Fuat daha sonraları, Mustafa Kemal'in sadece anayasayı yeniden hayata geçirmeyi değil, bir Türk ulus devleti kurmayı amaçladığını ileri sürmüştü.
28. *Encyclopedia Britannica Dictionary*, "Macedonia," s. 222; Heller, s. 5-7.
29. Mango, s. 77.

30. Hale, s. 35. Hale, iki yüz askerin dağa çıkan Resneli Niyazi'ye katıldığını belirtir. Başlangıçta yanında yüz asker ve yetmiş beş mavzer vardır.
31. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 43. İstanbul'a çağrılacağını öğrenen Enver saklanmıştır. Yazar, onun Selanik'te İTC'yi araştıran sultanın istihbarat subaylarından Yarbay Nazım'ın öldürülmesi talimatı verdiğini ileri sürmektedir. 11 Haziran'daki suikast girişiminde Nazım yaralanır. Nazım aynı zamanda Enver'in kız kardeşiyle evlidir.
32. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 35.
33. Ravindranathan, s. 78, o dönemdeki tarihler için.
34. A. g. e. , s. 71. Bu dönemdeki kaosa göz atmak için, bkz. "Turkish General Slain," *New York Times*, 19 Temmuz 1908. Olay hakkında şu hatalı ifade kullanılmıştır: "Osman Hidayet 'Genç Türkiye' hareketiyle irtibatı olan bir subay tarafından... kışlada öldürülmüştür." Yazının çıkış yeri olarak "Selanik, Avrupa Türkiye'si" kullanılmıştır.
35. Adivar, s. 258.
36. Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 44.
37. Volkan ve Itzkowitz, s. 63.
38. A. g. e. , s. 64. Yazarlar, Mustafa Kemal'in Trablusgarp'a giden gemide moral bozukluğu içinde yazdığı mektuplara değinmektedir.
39. Trablusgarp vilayetinin iki idari birimi vardı: Trablus ve Bingazi sancağı. Bkz. 5. Bölüm, s. 52-53.
40. Mango, s. 83. Altınlar rüşvet dağıtması için verilmişti. Hamdi Ertuna, Mustafa Kemal'in komiteden iki mektup aldığına ve para talep ettiğine dair sözlerini aktarır. Mustafa Kemal'e gönderilen mektuplardan birinde, "[Trablus'ta] Hürriyete karşı ayaklanma olduğu," bildirilir. Ertuna, Hacı Adit'ten gelen bir mektupta şu

ATATÜRK

sözlerin yer aldığını belirtir: “İstedığınız para hazır. Size 1000 altın verebiliriz.” Ertuna, s. 11-12.

41. Mango, s. 84.
42. Simon, s. 19.
43. Akşit, s. 26.
44. Mango, s. 84. .
45. Kinross, s. 40.
46. Qiao ve Wang, s. 132-63. Mustafa Kemal, “Akıllıca operasyonlar vasıtasıyla karşı orduya boyun eğdirmeyi,” başarmıştır. Qiao ve Wang’a göre bu operasyonların askerî olması şart değildir.

Bölüm 4: Karşı-Devrim (31 Mart Vakası),
Hareket Ordusu ve Sonrası

1. Dinî liderlere genellikle müftü veya hoca deniyordu. Müftü, Sünni din âlimidir. Bir saygı ifadesi olarak kullanılan hoca, bir cami imamı veya bir cemaatin lideri anlamında kullanılabilir.
2. Ravindranathan, s. 81.
3. Bu ayaklanmaya Rumi takvime göre 31 Mart'ta gerçekleştiği için 31 Mart Vakası da denir.
4. Ravindranathan, s. 276-77.
5. Mango, s. 88.
6. A. g. e. , s. 89.
7. A. g. e. , s. 87.
8. Akşit, s. 28.
9. Dwight, s. 244.
10. A. g. e. , s. 239.
11. Mango, s. 89.
12. Mustafa Kemal 1912'de yine Litzmann'ın *Bölüğün Muharebe Talimi* adlı kitabını çevirmişti. Bu iki çeviriyle birlikte, "Mustafa başarılı bir kuramcı olarak adını duyurdu." Mehlhorn, s.10.
13. Bu önerinin tarihi 18 Haziran 1883'tür; bkz. Baycan.
14. Mango, s. 90-91.
15. Kinross, s. 47. İsyancı taburlardaki subaylar İTC içinde siyasetle haşır neşir olduğundan birliklerindeki görevlerini ihmal ediyordu.
16. A. g. e. , s. 47.
17. Gawrych, "Culture and Politics of Violence," s. 322.
18. Mango, s. 91.

ATATÜRK

19. Gawrych, “Culture and Politics of Violence,” s. 322.
20. Mustafa Kemal 20’li yıllarda Fethi Bey’i Fransa’ya büyükelçi olarak göndermişti.
21. Hirschauer, I Dünya Savaşı sırasında Amerikalı pilotların görev yaptığı Lafayette Escadrille filosunu kurmuştu.

Bölüm 5: 1911-1912 Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı

1. 1911’de bir ekspres tren İstanbul’dan Belgrat’a yaklaşık yirmi dört saatte gidiyordu. Şark Ekspresi aynı mesafeyi 1939’da yirmi iki buçuk saatte alıyordu.
2. Bu savaşa aynı zamanda Trablusgarp Savaşı ve İtalya’da Libya Savaşı adı verilmektedir.
3. Aynı şekilde El Kaide kaybedilen Müslüman toprakları üzerinde hak iddia ederken, Çinli milliyetçiler Çin’in Asya’da doğal bir egemenliği olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Yunanlar 1912’de Bizans İmparatorluğu’nu tekrar diriltmek istiyordu.
4. *Encyclopedia Americana*, s. 175. Staley 3. bölümde şöyle belirtir: “Banco di Roma Trablus’ta İtalyan hükümetinin zorlaması ve desteğiyle ekonomik olmayan şekilde bir ‘ekonomik çıkarlar’ ortamı kurmuştu.” Ayrıca şu iddiada bulunur: “Daha Banco di Roma Trablus’a gitmeden uzun zaman önce milliyetçi eğilimdeki İtalyan devlet adamları kesinlikle bölgeyi ele geçirmeyi planlıyordu.”
5. Zürcher, *Turkey*, 105.
6. Childs, s. 25. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Mahmut Şevket’ten Trablusgarp’taki garnizonu Yemen’e göndermesini istemişti. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, sadrazamdan İtalya’nın bölgeye saldırmayacağı garantisini istedi. İtalya’da pek çok şahsi dostu bulunan sadrazam bu garantiyi verdi. Bennett, s. 21.
7. Alman kruvazörü Fas’ın Agadir Limanı’nda demirlemişti.
8. Tenor Gilberti Averando’nun plağa okuduğu bu savaş yanlısı popüler şarkı, kültürel propagandanın bir örneğiydi. İtalyan askerleri Libya’nın aslında güzel olmadığını çok kısa zamanda öğreneceklerdi. Bennett, s. 6.

9. Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Üçlü İttifakın üyesi olan İtalya böylece Almanya'yla müttefik olmuştu. Bazı İtalyanlar Almanya'nın Kuzey Afrika'da bir kömür ikmal merkezi kuracağına inanıyordu. *Encyclopedia Americana*'nın değerlendirmesi, s. 175. Padişah Aralık 1911'de İngiliz-Mısır sınırını batısında bir arama izni vermişti. Fransız kuvvetleriyse Libya'nın güneybatısındaki Djenat çölünü işgal etmişti.
10. İtalya Kasım 1911'de Çanakkale'ye saldırımayı düşünse de Rusya buna karşı çıkmıştı.
11. Abbott, s. 112. Müslümanların dinî bağları her halükârda önemliydi. Senusiye, 1837'de kurulmuş bir tarikatı. "Sirenayka Bedevileri" denilen Senusiye tarikatı "dinî-siyasi bir hareket halini almıştı." Bu hareketin siyasi temelinde, "ortak gelenekleri benimseyen ve kan bağına son derece önem veren bir kabile sistemi" yatıyordu. Bkz. Evans-Pritchard, s. 10. Kuzey Afrika'daki Senusiye hareketi üyeleri Fransızlarla 1902'de çarpışmaya başlamıştı.
12. İtalya'nın deniz saldırısı, Balkanlarda Avusturya-Macaristan'ın hoşlanmadığı hassas durum hakkında bir mesaj veriyordu. Avusturya-Macaristan, Adriyatik ve Ege'de yeni eylemlere girişmemesi konusunda İtalya'yı uyardı.
13. Bu paragraf özellikle Beehler'in s. 16-20'de (1913 basımı) verdiği ve Avrupalı kaynaklara başvuran bilgilere dayanmaktadır. Beehler Amerikan deniz ataşesi olarak İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'da görev yapmıştır.
14. Ertuna, s. 29, İtalyan ve Türk kuvvetlerini tahmini olarak vermektedir. Türk topçuları ağır sahra parçalarını kıyıda bırakıp bazı dağ topraklarıyla geri çekilmişti.
15. Mango, s. 101. Enver 1907'de binbaşı olmuştu. Trablusgarp'taki en kıdemli İttihatçı subaydı.

16. T. E. Lawrence bu savaş hilesini Arabistan ve Filistin’de Türklere karşı kullanmıştı.
17. Çin’de görev yapan ilk Amerikan gönüllüler grubu olan Uçan Kaplanlar, bu gruba benziyordu. Grup üyeleri aslında Amerikan pilotları olmasına karşın, 1941 yazında Burma’ya gönderildikleri zaman “gönüllü” kisvesi altında görev yapmaları gerekliydi. 1911 yılındaysa Osmanlılar, Britanya ve Fransa’nın kabile isyanlarını kışkırtma stratejisine itiraz edeceğinden kaygılanıyordu; zira isyanlar bu ülkelerin Kuzey Afrika’daki sömürgelerine sıçrayabilirdi.
18. Mango, s. 103.
19. Hermann, s. 341.
20. Bennett, s. 22-23.
21. Ertuna, s. 41.
22. A. g. e. , s. 41.
23. A. g. e. , s. 134; mektup Rumi takvime göre 9 Mayıs tarihlidir.
24. Kinross, s. 60.
25. A. g. e. , s. 34.
26. Abbott, s. 90.
27. Ertuna, s. 63.
28. Sun Tzu, s. 52.
29. Afganistan’da Taliban’a karşı savaşan Kuzey İttifakı isyancılarına danışmanlık yapan ABD Özel Kuvvetler askerleri, 2001 güzünde benzer bir durumla karşılaşmıştı.
30. Ertuna, s. 63.
31. A. g. e. , s. 63.
32. Beehler, s. 47.

33. Bu endişe sahra topçusu desteği için de geçerliydi. Osmanlı askerlerinin Şubat 1912’de Derne’ye yaptığı gece taarruzunda, İtalyan topçuları “kendi askerlerini vurabilecekleri endişesiyle top ateşi açmamıştı.” Ertuna, s. 115.
34. A. g. e. , s. 105-6.
35. Simon, s. 22.
36. Ertuna, s. 103. Sun Tzu, s. 111-15, düşmanı “algılamanın” istihbarat toplama ve değerlendirmeyele yapıldığını belirtir.
37. Ertuna, s. 139.
38. A. g. e. , s. 101.
39. A. g. e. , s. 95.
40. A. g. e. , s. 115.
41. A. g. e. , s. 96, 117, 135.
42. A. g. e. , s. 105.
43. Mustafa Kemal’in mektubunda bahsettiği 4 Ocak tarihi Rumi takvime göredir. Yaranın, çöldeki sahra hastanesine gitmesini gerektirecek kadar kötü olduğunu yazar. Kerim Bey’e, 19 Şubat’ta Derne komutanı olduğunu bildirmesine karşın çoğu kaynaklarda bu tarih 3 veya 6 Mart olarak geçer.
44. Ertuna, s. 118-19. Batı kanadının komutanı Nuri Conker’di.
45. A. g. e. , s. 119.
46. Conker, s. 103-4.
47. Ertuna, s. 120.
48. A. g. e. , s. 135.
49. A. g. e. , s. 105.
50. Beehler, s. 48.
51. A. g. e. , s. 106.

Bölüm 6: Balkan Savaşları

1. Bu özet tümüyle Erickson'un *Defeat in Detail* adlı kitabına dayanmaktadır.
2. Kinross, s. 65.
3. Armstrong, s. 36.
4. Kinross, s. 66. Mango, s. 115'te Mustafa Kemal'in bir kıraat-hanede Selanikli arkadaşı Salih'le buluştuğunu belirtip öfkesini daha yalın bir yorumla aktarır: "Selanik'i, o güzelim yurdumuzu nasıl terk edersiniz?" Batı Trakya'dan kaçan Türkler tıpkı doğu Trakya'dan göç eden Yunanlar gibi büyük sıkıntı çekmişti.
5. Atatürk, s. vi-vii.
6. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 63 ve savaş planı 5, s. 63-64. Osmanlılar doğuda 385 tabur, batıda 273 tabur yerleştirirken, Balkan Birliği 556 tabur yerleştirmişti.
7. İttihat ve Terakki, Osmanlıların çöküşünü değil yeniden dirilmesini amaçlıyordu. Temmuz 1912'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının başını çektiği Liberal Birlik, İTC hükümetinin yerini aldı. İTC'nin Trablusgarp savaşını kazanamaması siyasi desteğini yitirmesine yol açmıştı. 1912'ye girildiğinde İTC, "giderek otoriterleşen bir orduya dayanan, Britanya ve Fransa'yla ilişkinin bozulmasından sorumlu, dağınık bir güç gibi görünüyordu." Strachan, s. 656. İTC'nin iktidarı birkaç yöneticinin elinde toplayarak meclisin gücüne gem vurması, tam tersi için mücadele eden pek çok cemiyet üyesini öfkelen-dirmişti. İktidara gelen Büyük Kabine hükümeti (ve padişah) İTC'yi ezmeye başladı. Birinci Balkan Savaşı'nın başlaması bu yıkıcı mücadeleye geçici olarak ara verdi. Bu bölücü olaylar Ocak 1913'teki Babiâli baskınına giden yolu açtı.

8. Erickson Osmanlı Batı Ordusunun kendi harekât alanını savunmaya yönelik stratejisinin, gerek siyasi gerek duygusal nedenlerle mümkün olduğunca kilit rol oynayan toprakları elinde tutmaya dayandığını iddia etmektedir. *Defeat in Detail*, s. 201-2. Kosova ve Novi Pazar Sancağı (günümüzde Sırbistan ve Karadağ sınırları içinde kalan Sancak bölgesi) “savunulamaz” olduğundan Sırbistan 3. Ordusu Yeni Pazar’ı 23 Ekim 1912’de ele geçirdi. İki yedek piyade alayından oluşan Kosova gücü (Priştine Sancağı) oyalayıcı bir güç olarak üç Sırp tümenini buraya çekse de sonuçta kuvvetlerin burada harcanmasıydı.
9. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 65.
10. Atay, s. 54.
11. A. g. e. ,
12. Erickson, *Gallipoli*, s. 2-5.
13. Atay, s. 55.
14. Akşin, s. 77. Yakup Cemil Çerkez asıllı bir subaydı. En son Sirenayka’da olmak üzere Enver’le birlikte görev yapmış ve Mustafa Kemal’le aynı gemide Mısır’a gitmişti. Enver’in yakın koruması gibi davranan Cemil, İttihatçıların “silahşoru” olarak tanınmıştı. Naciye Sultan’la nişanlanarak padişah üzerinde şahsi ve siyasi nüfuz sahibi olan Enver 1914’te evlenmişti.
15. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 251-59.
16. Armstrong, s. 39.
17. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 255.
18. A. g. e. , s. 252-59’da planlama, birliklerin sevkıyatı ve ilerlemesi özetlenmiştir.
19. A. g. e. , s. 258.
20. Erickson, *Gallipoli*, s. 6.
21. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 259.

22. A. g. e. , s. 264.
23. A. g. e. , s. 267 ve Şarköy Muharebesi, s. 259-72. Erickson, Enver'in tahliye yönetme tarzını övmektedir.
24. A. g. e. , s. 282-84.
25. A. g. e. , s. 284.
26. A. g. e. , s. 317-28.
27. Atay, s. 59-60.
28. Atatürk, s. 7-9. Mustafa Kemal'in 1911'de eleştirdiği makam Kara Tahsin Paşa ve kurmay heyetine aitti.
29. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 225'te Selanik'in 8 Kasım 1912 tarihli teslim protokolü yer almaktadır.
30. Atatürk, s. 16-17. Doğan Arslan mevkii, "sarı eğimli yarlarıyla", Gelibolu yarımadasının daraldığı noktada, doğu sahilinde yer almaktadır. Bolayır'ın yaklaşık altı kilometre güneydoğusunda, Gelibolu'nun on beş kilometre doğusunda bulunmaktadır. Bulgar hatları Bolayır'ın yaklaşık iki kilometre doğu-kuzeydoğundan geçerek yarımadayı kesiyordu. Bu durumda Doğan Arslan yarları 8 Şubat 1913'te bir cephe hattı haline gelmişti. Yarların ardındaki sırt Bulgarların kilit savunma noktası olarak kullandığı iki tepeden birine çıkıyordu. Bkz. "The Black Sea Pilot," s. 55.
31. George Gawrych, Boston'da 2010 yılına ait yayınlanmamış bir tezde şu görüşleri ileri sürmektedir: "Zekâ subayların savaş sırasında bir orduyu yönetmesine yardım edip inisiyatif almasında yol gösterir. Vicdan askerlik mesleğinin yurtseverlik ve iman dahil en yüksek ideallerini öne çıkarır. Osmanlıca orijinali 1918'de basılan Nuri'nin konuşmalarını dikkatlice okuyunca, Mustafa Kemal'in düşünce ve karakterine yansıyan bu iki kavramın ardındaki tutkuyu görürüz."

Bölüm 7: Büyük Savaş Patlak Veriyor

1. Mustafa Kemal'in "sürgünü" İsmail Enver'in talimatıyla gerçekleşmişti. Muazzam bir güç elde ederek Ocak 1914'te harbiye nazırlığına atanan Enver, kendini aynı ay içinde önce albaylığa sonra paşalığa terfi ettirmişti. Mustafa Kemal ise 1 Mart 1914'te yarbaylığa terfi etti.
2. Kinross, s. 71-72, 76.
3. Atay, s. 62.
4. Kinross, s. 69.
5. Mustafa Kemal 1914'te Nuri Conker'e Bulgarların Edirne'yi istediğini söylemişti. Buna rağmen Bulgarların eski düşmanlarıyla ittifak olmasa bile yakınlık kurmak istemesi, Osmanlı devletinin paylaştığı bir hedefti. Bu durum, Ali Fethi'nin büyükelçi olarak atanmasında önemli rol oynadı. Fethi askerlik görevinden ayrılıp siyasete atılmayı tercih etmişti. İttihat ve Terakki Fırkası'nın genel sekreteri olduğu anda, Batı Trakya'da çete kuvveti kuran Enver'le karşı karşıya geldi. Fethi bu kuvveti veya Enver'in kurduğu herhangi bir çeteyi beslemek istemiyordu. Dahiliye Bakanı Talat, Fethi'nin Bulgaristan büyükelçisi olmasını önerdi. Albay Ahmet Cemal [Cemal Paşa] bu öneriyi katılarak hükümetin "Yunanistan'a karşı Bulgarlarla yakınlaşmaya karar verdiğini" söyledi. Mango, s. 124. Enver'in kurduğu çeteler sonunda Teşkilatı Mahsusa adlı örgüte dönüştü. Ona bağlı olarak gizli operasyonlar yapan bu örgütün amacı "Osmanlı Devleti dışında yaşayan Müslümanlar arasında İttihat ve Terakki'nin hedeflerini yaymak ve cemiyetin içerideki düşmanlarını bastırmaktı." Mango, s. 102.
6. Mustafa Kemal'in Balkan Savaşı'nda öldürülen arkadaşı Ömer Lütfü'nün dul eşi Corinne, Harbiye yakınındaki evinde müzik dinletileri veriyordu. Bu güngörmüş İstanbul sakini, açık bir

modernleşme yanlısı ve sanat tutkunuydu. Corinne ve kız kardeşi Edith'i takdir eden Mustafa Kemal 1913'te Sofya'ya gitmeden önce onları ziyaret etmişti. Hanımların babası İtalyan asıllı bir doktordu. Bkz. Mango, s. 122, 205.

7. A. g. e. , s. 129.
8. Atay, s. 63.
9. Mango, s. 129.
10. Şiddetli çatışmaların olduğu ek cepheler, bu savaşın geçmişteki bütün çatışmalardan daha büyük bir alanda gerçekleşeceğini gösteriyordu.
11. Bu ifade Babiâli'deki Alman büyükelçisi Hans von Wangenheim'a aitti.
12. Strachan, s. 669.
13. Erickson, *Ordered to Die*, s. 19.
14. Strachan, s. 670.
15. Kinross, s. 78-79. Türkiye ile Bulgaristan 6 Ağustos 1914'te bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştı.
16. Strachan, s. 685.
17. Mango, s. 137.
18. Akşin, s. 96. Bahriye nazırı Cemal Paşa kendisine danışılmadığını belirtmişti. Strachan'a göre Enver bu kritik bilgiyi kabinenin diğer üyelerinden gizlemişti. Bkz. Strachan, s. 669.
19. İngilizlerin inşa ettiği Reşadiye drednotunda on adet 13,5 inçlik top vardı. Sultan Osman zırhlısı yedi tarette on dört adet 12 inçlik topa sahipti. Enver ve Cemal gemilere el konmasını kullanarak halkın milliyetçi duygularını okşarken, ya Churchill geleceği iyi görmüş ya da İngiliz istihbaratı Enver'in komplosunu öğrenmişti. Churchill kararını baskı altında verdi. 27 Temmuz 1914'te bir Türk heyeti gemileri teslim almak üzere İngiltere'ye gelmişti.

Sözleşmedeki bir madde savaş halinde gemilerin teslim edilmesine olanak sağlıyordu, ancak gerçekler Enver'i kolay kolay yıldırmıyordu. Gray, s. 391.

20. Carlyon, s. 45. Ne müthiş bir kelime oyunu — Alman millî marşının adı “Deutschland über Alles”tir (Almanya her şeyden üstündür).
21. Akşin, s. 96.
22. Carlyon, s. 47. Osmanlılar Boğazları yüzyıllardan beri savunuyordu. Seddülbahir kalesi 1659'da inşa edilmişti. Kale tamamen yıkılmış durumda değildi, durumu güçlendirilmişti.
23. Strachan, s. 678.
24. Mango, s. 137.
25. Strachan, s. 685.
26. Mango, s. 139.
27. Atay, s. 69.
28. A. g. e. , s. 69.
29. A. g. e. , s. 69.
30. A. g. e. , Kinross farklı görüştedir, s. 84.

Bölüm 8: Çanakkale Savaşı

1. Erickson, *Gallipoli*, s. 31-32. 19. Tümen'e kısa süre sonra 72'nci ve 77'nci Alay verilecekti.
2. Mango, s. 143, İzzettin Çalışlar'ın *Atatürk'le İki Buçuk Yıl* adlı kitabından aktarmıştır.
3. Bütün veriler Erickson'un *Gallipoli* kitabından alınmıştır.
4. Carlyon, s. 58.
5. Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin, Ege'den Kabatepe yönünde ateşlenen 15 inçlik topların menzilinde olması, coğrafi koşulların bir sonucudur. Kilitbahir "Denizin Kilidi" anlamına gelir. Kilitbahir ve Çanakkale şehir merkezindeki Çimenlik kalesi 1452'de Sultan II. Mehmet tarafından yaptırılmıştır.
6. Carlyon, s. 61.
7. Erickson, *Gallipoli*, s. 16-29.
8. Brock, s. 91.
9. Fewster, Basarin ve Basarin, s. 56.
10. Aktaran Volkan ve Itzkowitz, s. 86. Ünaydın bu röportajı Mart 1918'de yapmıştı.
11. Fewster, Basarin ve Basarin, s. 58; saatler Carlyon'dan alınmıştır, s. 134.
12. Callwell, s. 43.
13. Liman von Sanders, s. 64-66.
14. Bu çatışmayla ilgili ayrıntılar için 1. Bölüme bakınız.
15. Gawrych, "Rock of Gallipoli": "O zamandan beri hiçbir Türk alayına 57 numarası verilmemiştir." Mustafa Kemal'in sözleri Ünaydın'dan alınmıştır.
16. Erickson, *Gallipoli*, s. 52.

17. Bkz. Giriş, not 3.
18. Callwell, s. 96.
19. Erickson, *Gallipoli*, s. 53.
20. A. g. e. , s. 55.
21. Bean, s. 289.
22. A. g. e. , s. 296.
23. Erickson, *Gallipoli*, s. 56'da Churchill'in *World Crisis* adlı eserinden alıntı yapmıştır.
24. Bu bilgiler Erickson'un *Gallipoli* kitabı, s. 57-65'ten alınmıştır.
25. Erickson, *Gallipoli*, s. 101-9.
26. Armstrong, s. 52.
27. Fewster, *Basarin ve Basarin*, s. 78.
28. Erickson, *Gallipoli*, s. 109.
29. Mango, s. 149-50.
30. Kinross, s. 100.
31. Liman von Sanders, s. 85-86. Erickson bu tavsiyeyi Mustafa Kemal'in yaptığını belirtir. *Gallipoli*, s. 109.
32. Liman von Sanders, s. 92.
33. Cameron, s. 19.
34. A. g. e. , s. 20-21.
35. A. g. e. , s. 22.
36. A. g. e. , s. 17-19'da Milletler Topluluğu tarafının değerlendirmeleri vardır.
37. Suvla Koyu'nun doğusunda tuz gölüne giren vadi. Şimdi bunun yanında bir Anzak mezarlığı vardır.
38. Liman von Sanders, s. 86.
39. Mango, s. 151.

40. Bu ifade, Erickson, *Gallipoli*, s. 157-63'ün özetidir.
41. A. g. e. , s. 159-68.
42. Ünaydın, üçüncü mülakat.
43. A. g. e. , Birçok yorumcu saatle ilgili öyküyü “halk tarafından yaratılan efsane” diye görmekle birlikte olayın birçok tanığı bunu doğrulamaktadır.
44. Erickson, *Gallipoli*, s. 166.
45. Liman von Sanders, s. 90.
46. Fewster, *Basarın ve Basarın*, s. 105-6.
47. Mango, s. 153.
48. Erickson, *Gallipoli*, s. 182-83; ayrıca bkz. s. 228-29.
49. Mango, s. 153-56.
50. A. g. e. , s. 157-61.

•

Bölüm 9: Doğu Cephesi'nden (1916) Filistin'e (1918)

1. Erickson, *Ordered to Die*, s. 120-21.
2. Lengyel, s. 65.
3. Erickson, *Ordered to Die*, s. 120-37.
4. Mango, s. 160:
5. Kinross, s. 116.
6. Van Gölü antikçağda Ermenistan'ın lacivert taşı gibiydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bile bölgede hâlâ yaşayan etnik Ermeniler vardı. Ancak birçok Ermeni 1915'te daha güvende olmak amacıyla Ruslara sığınmış ya da ateş, silah ve süngüler vasıtasıyla bölge dışına sürülmüştü. Türk milliyetçileri 1920'de bölgedeki Ermeni kuvvetleriyle savaşmıştı. Çözümlemeyen bu tarihî tartışma yirmi birinci yüzyılda sert biçimde sürmektedir. O tarihte ne oldu? Bir soykırım mı gerçekleşti yoksa savaş sırasında ayaklananlara tehcir mi uygulandı? Hristiyan Ermeniler, Ruslara yardım etmek için etnik kökenli bir ayaklanma mı çıkardı yoksa Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni tebaası, Müslüman Kürtler ile Türkler tarafından uygulanan (90'lardaki Sırpça terimi kullanmak gerekirse) etnik temizliğin kurbanı mı oldu? En doğru cevap yukarıdakilerin hepsidir. Mango'nun belirttiği üzere, "Osmanlı hatları ardında Ermeni isyanları patlak vermişti ama tehcir, acımasız bir etnik temizlik harekâtıydı." Bu cevap, özrün yanı sıra tazminat talebinde bulunan Ermenileri tatmin etmemektedir. Ermenileri tekrar suç işlemekle ve I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla işbirliği yapıp Türk mültecileri katletmekle suçlayan günümüzdeki Türkleri ise öfkeliendirmektedir. Yüz binlerce Ermeni acımasız ve trajik koşullar altında hayatını kaybederken tehcir, "Anadolu'yu neredeyse bütün zanaatkârlarından yoksun bıraktı." Mango, s. 161. Atatürk günümüz barışı ve güvenli bir

- geleceğin karşılıklı hedefler haline gelebilmesi için geçmişe yönelik toprak taleplerinin sona ermesi gerektiğini ileri sürmüştü.
7. “Atatürk’ün Diyarbakır’daki Kafkas Cephesi Komutanlığı, 1917”.
 8. Erickson, *Ordered to Die*, s. 131-37.
 9. A. g. e. , s. 131-137.
 10. Mango, s. 163-64. Yazar bu notları Uluğ İğdemir’in 1988 basımı *Atatürk’ün Yaşamı*, Cilt 1’den almıştır.
 11. Erickson, *Ordered to Die*, s. 131-37.
 12. Volkan ve Itzkowitz, tartışmalara yol açan *Ölümsüz Atatürk* adlı biyografide, Atatürk’ün bu dönemini “öfkeli bir kahramanın uzun yolculuğu” olarak nitelemektedir; bkz. s. 95-105.
 13. A. g. e. , s.98.
 14. Armstrong, s. 67.
 15. Volkan ve Itzkowitz, s. 99.
 16. A. g. e. , s. 100.
 17. A. g. e. , s. 100-101.
 18. “Palestine, Part II, Battles of Gaza and Yıldırım Army Group.” (Filistin, II. Kısım, Gazze Muharebeleri ve Yıldırım Orduları Grubu)
 19. Volkan ve Itzkowitz, s. 102.
 20. A. g. e. , s. 102.
 21. Bkz. “Mustafa Kemal Karlsbad’da.” Karslbad günümüzde Çek Cumhuriyeti’ndeki Karlovy-Vary şehridir. Soğuk sularının kabızlığa iyi geldiği, sıcak sularının safra kesesine ve mide salgılarına iyi geldiği söylenir.
 22. Volkan ve Itzkowitz, s. 103-6.
 23. Ya da Liman von Sanders bilginin güncel olduğunu düşünüyordu. Liman von Sanders, s. 264.

ATATÜRK

24. Cemal, s. 197.
25. Cemal'in savaş sonrasında kendini haklı çıkarmak için yazdığı *Bir Türk Devlet Adamının Anıları* adlı kitapta "Arap İsyanı" başlıklı bölüme bakınız.
26. Liman von Sanders, s. 264-65. Mustafa Kemal, Alman generale açıkça Enver'in ona yalan söylediğini bildirmiřti.
27. Liman von Sanders, s. 265-66, 273.
28. A. g. e. , s. 269.
29. Kinross, s. 138.
30. Erickson, *Ordered to Die*, s. 199.
31. A. g. e. , s. 196-203.
32. Kinross, s. 140, 142-43.
33. Mango, s. 181.
34. Kinross, s. 144.
35. Mango, s. 182.

AUSTIN BAY

Bölüm 10: Kuşatma Altındaki Anadolu

NOTLAR

1. Akşin, s. 119.
2. A. g. e. , s. 115.
3. Mango, s. 192.
4. Akşin, s. 119.
5. Mango, s. 207.
6. A. g. e. , s. 200, 207, 208.
7. Zürcher, “The Young Turks,” s. 564.
8. A. g. e. , s. 565-68.
9. Mango, s. 194, 209.
10. A. g. e, s. 214.
11. A. g. e. , s. 214, 215.
12. A. g. e. , s. 217.

Bölüm 11: Kurtuluş Savaşı

1. Atay, s. 119.
2. Qiao ve Wang, s. 132-63.
3. Gawrych, “Kemal Atatürk’s Politico-Military Strategy,” s. 325.
4. A. g. e. , s. 326; Mango, s. 269. Bir Amerikan araştırma komisyonu, Ekim 1919’da, Yunanların İzmir’i ilhak etmesinin “milliyetlere saygı duyma ilkesine aykırı” olacağını açıkladı. Mango, s. 269. Woodrow Wilson 11 Şubat 1918’de ABD Kongresi’nde şöyle konuşmuştu: “Kesin biçimde belirlenmiş ulusal talepler, Avrupa ve buna bağlı olarak dünya barışını bozacak şekilde, yeni veya sürmekte olan eski anlaşmazlık ve düşmanlıkları körüklemeyecek şekilde, o ulusun azami şekilde tatminini sağlayacak biçimde kabul edilmelidir.”
5. Mango, s. 225.
6. A. g. e. , s. 225-26.
7. A. g. e. , s. 228.
8. A. g. e. , s. 230.
9. Gawrych, “Kemal Atatürk’s Politico-Military Strategy,” s. 327-33.
10. Mango, s. 230.
11. A. g. e. , s. 234.
12. A. g. e. , s. 234-7.
13. A. g. e. , s. 234-7.
14. A. g. e. , s. 255.
15. A. g. e. , s. 270-73.
16. A. g. e. , s. 295.
17. A. g. e. , s. 288-95.

18. Smith, s. 129.
19. Mustafa Kemal milisleri ve çetecileri güvenilmez buluyordu. Büyük Millet Meclisi Aralık 1920’de milislere “düzenli ordu birliklerinin emri altına girmeyi” emretti. Gawrych, “Kemal Ataturk’s Politico-Military Strategy,” s. 331.
20. Smith, s. 117.
21. Yunan iç politikasında kargaşa vardı. Venizelos sonrası ilk hükümeti kuran Dimitrios Rallis, Kral Konstantin’i tekrar tahta çıkmaya davet etti. Şubat 1921’de Rallis’in yerini Nikolaos Kalogeropoulos aldı. Dimitrios Gunaris ise Nisan 1921’de başbakan oldu.
22. Mango, s. 307.
23. Smith, s. 130.
24. A. g. e. , s. 132, 190 (21 Şubat 1921’deki konferans görüşmeleri), 192.
25. A. g. e. , s. 198-99.
26. Mango, s. 311.
27. A. g. e. , s. 309.
28. Smith, s. 225-27.
29. Kinross, s. 308-10.
30. Smith, s. 227.
31. Orbay.
32. Gawrych, “Kemal Ataturk’s Politico-Military Strategy,” s. 332.
33. A. g. e. , s. 334.
34. A. g. e. , s. 333-34.
35. Smith, s. 233.
36. Orbay.
37. Smith, s. 240.

ATATÜRK

38. A. g. e. , s. 241, 252, 255.
39. A. g. e. , s. 275-77, E. A. Stavridis'in "Behind the Scenes with the KKE" kitabından aktarmıştır.
40. Smith, s. 284, 286.
41. A. g. e. , s. 287.
42. Gawrych, "Kemal Ataturk's Politico-Military Strategy," s. 337.
43. Kinross, s. 354-55.
44. Gawrych, "Kemal Ataturk's Politico-Military Strategy," s. 337.
45. Smith, s. 297-300. İlk taarruza (26 Ağustos-30 Ağustos 1922 arası) Dumlupınar Muharebesi adı verilmiştir.
46. A. g. e. , s. 303, 305, 306, 308, 310.
47. Gawrych, "Kemal Ataturk's Politico-Military Strategy," s. 325.
48. Clausewitz, s. 89: "İlkel şiddet, nefret ve düşmanlık; şans ve olasılık oyunu; akıl yürütmeye tabi kılan bir politika aracı olarak üstünlük kurma unsuru: bunlar "paradoksal kutsal üçlü" veya "baskın eğilimlerdir". Halk-devlet-ordu kutsal üçlüsü buna benzerdir.
49. Gawrych, "Kemal Ataturk's Politico-Military Strategy," s. 325-26.
50. Toynbee ve Kirkwood, s. 115.
51. Gawrych, "Kemal Ataturk's Politico-Military Strategy," s. 339.

Bölüm 12: Atatürk'ün Savaşı Yirmi Birinci Yüzyılda da Sürüyor

1. Akşin, s. 111-12.
2. Kinross, s. 390.
3. TMPBT, s. 215-17.
4. A. g. e. , s. 182.
5. Mango, s. 403.
6. Strachan, s. 682.
7. TMPBT, s. 117-25.
8. Mango,s. 404.
9. A. g. e. , s. 498, 534. Mustafa Kemal Ocak 1923'te Latife Hanım ile (kızlık soyadı Uşaklıgil) evlendi. Latife, iyi eğitim görmüştü ve varlıklı bir İzmir ailesine mensuptu. Evlilik uzun sürmedi. Ağustos 1925'te boşandılar. Bkz. Akşit, s. 262.
10. Clausewitz, s. 80.
11. Robbins, yazarla röportaj. Bazı kısımlar Robbins'in basılmamış "ABD ve Türkiye" adlı ders notlarından alınmıştır.
12. Aslan, "How Turkey Tamed Its Army." 1960 askerî darbesi seçimle işbaşına gelen hükümeti devirmişti. Askerî rejim, birçok insanın sahte suçlamalar (anayasaya ihanet ve yürürlükten kaldırma) olarak gördüğü gerekçelerle eski başbakan Adnan Menderes'i yargılayıp idam etti. Bu darbe, peş peşe gelen darbelerin ilkiydi.
13. Mead, "Turkey Still Needs the West."
14. Kaylan, s. 20-21.
15. A. g. e. , s. 22-23.
16. A. g. e. , s. 24-25.
17. Robbins, yazarla yapılan röportaj.
18. Mango, s. 539.

KAYNAKÇA

Abbott, George Frederick. *Holy War in Tripoli*. New York: Longmans, 1912.

Adivar, Halide Edib. "Memoirs of Halide Edib." *Cultures in Dialog*, Series 4 içinde. Ed. T. Hefferman ve R. Lewis. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2004. Orijinal baskısı 1926.

Akşin, Sina. *Turkey: From Empire to Revolutionary Republic*. Çev. Dexrer Mersaloğlu. New York: NYU Press, 2007.

Akşit, İlhan. *Ataturk*. İstanbul: Akşit Kültür Turizm, 1998.

Armstrong, H. C. *Gray Wolf Mustafa Kemal, An Intimate Study of a Dictator*. New York: Minton Balch, 1933.

Aslan, Ali. "How Turkey Tamed Its Army." *Foreign Policy Magazine*, 28 Mayıs 2010. http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/28/how_Turkey_tamed_its_army?page=full.

"Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı, 1917". *Isteaturk.com*, 5 Nisan 2010. <http://www.isteaturk.com/haber/4040/mustafa-kemal-8217in-ilk-savasi-trablusgar>. Çev. Dr. Yürük İyriboz.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hal* (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları) Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1918. Pdf ve çeviri Yarbay Mesut Uyar'ın izniyle, çeviri ve özet Dr. Yürük İyriboz, 2010.

Atay, Falih Rıfıkı. *The Ataturk I Knew*. Çev. Geoffrey Lewis. İstanbul: Yapı ve Kredi, 1982. (Çankaya adlı eserin kısaltılmış şekli.)

Bay, Austin. "A Strategie Luneh with Mr. Rumsfeld." StrategyPage.com/Creators Syndicate, 25 Ekim 2006. http://www.strategypage.com/on_point/2006102522341.aspx.

Baycan, Nusrer. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. (Kasım 1990).

Bean, C. E. W. *Official History of Austrafia in the War of 1914-1918*. Cilt 1, 11. Baskı, Sydney: Angus and Roberrson, 1941.

Beehler, W. H. *The History of the Italian-Turkish War*. Annapolis: ABD Deniz Enstitüsü Tutanakları, 1913.

Bennerr, Ernest N. *With the Turks in Tripoli*. Londra: Merhuen, 1912.

"The Black Sea Pilot: The Dardanelles, Sea of Marmara Bosporos, and Sea of Azov." H. O. Sayı 155, Hidrografya Dairesi. Donanma Bakanlığı, ABD Hükümeti. Washington, DC, 1920.

Brock, Ray. *Ghost on Horseback*. New York: Duell Sloan and Pearce, 1954.

Brosnahan, Tom. *Turkey*. 3. baskı. Hawthorn, Avustralya: Lonely Planet, 1985.

Callwell, C. E. *The Dardanelles*. Londra: Constable, 1919.

Cameron, David W. *Sorry Lads, But the Order Is to Go: The August Offinsive, Gallipoli*, 1915. Sydney: University of New South Wales, 2009.

Carlyon, Les. *Gallipoli*. Sydney: Pan Macmillan, 2002.

Cemal, Ahmet. *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919*. New York: George Doran, 1922.

Childs, Timothy W. *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912*. Leiden: Brill, 1990.

Clausewitz, Carl von. *On War*. Ed. M. Howard ve P. Paret. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989.

Conker, Nuri. *Zabit ve Kumandan*. İstanbul: Tanin Matbaası, 1914. Harp Akademisi pdf ve çeviri izni Yarbay Mesut Uyar.

Dwight, H. G. "The Recent Capture of Constantinople." *Scribner's Magazine* (Londra) 46 (Temmuz-Aralık 1909): 230-45.

El-Cheikh, Nadia Maria. *Byzantium Viewed by the Arabs*. Cambridge, MA: Harvard University Press, Harvard Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2004.

Encyclopedia Americana. C. 27. New York-Chicago: 1920.

Encyclopedia Britannica Dictionary. 11. b. C. 17. Cambridge, MA: Encyclopedia Americana Corp., 1911.

Erickson, Edward J. *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*.

Westport, CT: Praeger, 2003.

—*Gallipoli: The Ottoman Campaign*. Barnsley, South Yorkshire, Eng.: Pen and Sword Books, 2010.

—*Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport, CT: Greenwood Press, 2001.

Ertuna, Hamdi. 1911-1912 *Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (A.T.S.E.), 1985.

Evans-Pritchard, E. E. *The Sanusi of Cyrenaica*. Londra: Oxford University Press, 1973.

Fewster, Kevin, Vecihi Başarın ve Hatice Hürmüz Başarın. *A Turkish View of Gallipoli: Çanakkale*. Richmond, Avustralya: Hodja, 1985.

Froemberg, Hanns. *Kemal Atatürk: A Biography*. Çev. Kenneth Kirdness. Londra: Jarrolds, 1936.

Gawrych, George W. "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-14." *Middle Eastern Studies* 22, no. 3 (Temmuz 1986): 307-30.

—"Kemal Atatürk's Politico-Military Strategy in the Turkish War of Independence, 1919-1923: From Guerrilla Warfare to Decisive Battle." *Journal of Strategic Studies* (Eylül 1988): 318-41.

—"Rock of Gallipoli," (makale) ABD Harp Akademisi, Muharebe Araştırmaları Enstitüsü, <http://www.cgsc.edu/carl/resources/csi/battles/battles.asp>.

Göncü, Gürsel ve Şahin Aldoğan. *The Çanakkale War: The Homeland Is beyond the Trenches*. İstanbul: MB Publishing, 2006.

Gray, Randal, ed. *Conway's All the World's Fighting Ships, 1906-1921*. Londra ve Annapolis: Conway Maritime Press, U.S. Naval Institute Press, 1985.

Hale, William M. *Turkish Politics and the Military*. Londra: Routledge, 1994.

Hall, Richard C. *The Balkan Wars: Prelude to the First World War*. Londra: Routledge, 2000.

Hallett, Bruce. "A Landslide for Ataturk?" *Time*, 24 Kasım 1997. [http://www .time.com/time/ magazine/article/O,9171,987431,00.html](http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,987431,00.html).

Heller, Joseph. *British Policy towards the Ottoman Empire, 1908-1914*. Londra: Cass, 1983.

Hermann, David G. "The Paralysis of Italian Strategy in the Italian-Turkish War, 1911-1912." *English Historical Review* (Oxford University Press) 104, no. 411 (Nisan 1989): 332-56.

Kaylan, Muammer. *The Kemalists*. Amherst, NY: Prometheus, 2005.

Kieser, Hans-Lukas. "Thinking 'New Turkey': Revolutionary Ottoman Groups in Geneva before 1914." İsviçre-Türkiye Araştırmalar Vakfı, araştırma raporu. Mart 2008. [www.sfst.ch/typo3/fileadmin/user_ upload/dateien/OP_Kieser_08-03. pdf](http://www.sfst.ch/typo3/fileadmin/user_upload/dateien/OP_Kieser_08-03.pdf).

Kinross, Patrick. *Ataturk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*. New York: William Morrow/Quill, 1992.

Lengyel, Emil. *They Called Him Ataturk*. New York: John Day, 1962.

Lerner, Daniel ve Richard D. Robinson. "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force." *World Politics* 13, no. 1 (Ekim 1960): 19-44.

Lewis, Bernard. "What Went Wrong?" *Atlantic Monthly* 289, no. 1 (Ocak 2002): 43-45.

Liman von Sanders, Otto Viktor Karl. *Five Years in Turkey*. ABD Deniz Enstitüsü için çev. Albay Carl Reichmann. Baltimore: Williams & Wilkins Co., 1928.

Mango, Andrew. *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*. New York: Overlook, 2002.

McCullagh, Francis. *Italy's War for a Desert*. Chicago: F. G. Browne, 1913.

McLaughlin, John. *The McLaughlin Group*. PBS, yayın tarihi 1 Ocak 2000. <http://www.ahmp.org/McLaughlin.html> (yazıya aktarılan konuşmadan John McLaughlin'in alıntısı), <http://www.mclaughlin.com/transcript.htm?id=122> (bütün yazı).

Mead, Walter Russell. "Turkey Still Needs the West." *American Interest* (blog), 15 Haziran 2010. <http://blogs.the-american-interest.com/wrm/2010/06/15/turkey-still-needs-the-west>.

Mehlhorn, B. A. "Die Grundung der Turkei und die Rolle Mustafa Kemal Ataturks" [Türkiye'nin kuruluşu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün rolü]. Seminer konuşması. Norderstedt: GRIN Verlag, 2005.

"Mustafa Kemal Karlsbad'da". *Isteaturk.com*. 17 Temmuz 2010. <http://www.isteaturk.com/haber/5379/mustafa-kemal-karlsbad-8217da>.

"Nobel Barış Ödülü Adaylık Veritabanı, 1901-1956." Nobelprize.org. http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/nomination/nomination.php?action=show&showid=2046.

Orbay, Rauf. "Quotations about Atatürk-Turkey" sayfasından alıntı. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://www.kulturturizm.gov.tr/EN/Genel/BelgeGoster.aspx?17A16AE30572D313AC8287D72AD903BEE15F7E276EFFF0>.

"Palestine. Part II, Battles of Gaza and Yildirim Army Group." Yıldırım Orduları Grubu. <http://www.turkeyswar.com/campaigns/palestine2.htm>.

Qiao Liang ve Wang Xiangsui. *Unrestricted Warfare*. Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.

Ravindranathan, Tachat Ramavarma. "The Young Turk Revolution: July 1908 to April 1909: Its Immediate Effects." Yüksek lisans tezi. Burnaby, BC: Simon Fraser University, 1970.

Reid, James J. *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse, 1839-1878*. Stuttgart: Franz Steiner, 2000.

Robbins, Gerald. Yazarla yapılan röportaj. 15 Şubat 2011.

—"The US and Turkey." Yayınlanmamış konuşma. "ABD dış politikası ve Orta Doğu." Dış Politika Araştırmaları Enstitüsü, Wachman Uluslararası Eğitim Merkezi ve Amerikan Tarih Eğitimi Enstitüsünün düzenlediği seminer. New Brunswick, NJ, Rutgers Üniversitesi, 16 Eylül 2010.

Simon, Rachel. "Prelude to Reforms: Mustafa Kemal in Libya." In *Ataturk and the Modernization of Turkey*, ed. Jacob M. Landau, 17-24. Boulder, CO: Westview Press, 1984.

Smith, Michael Llewellyn. *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*. New York:

St. Martin's, 1973.

Staley, Eugene. *War and the Private Investor*. Garden City, NY: Doubleday, Doran, 1935. <http://www.gwpda.org/wwi-www/investor/StaleyTC.html#TC>.

Strachan, Hew. *The First World War: To Arms*. C. 1. Londra: Oxford University Press, 2003.

Sun Tzu. *The Art of War*. Çev. J. H. Huang. New York: William Morrow, 1993.

Temperley, Harold. *England and the Near East*. Londra: Longmans, Green, 1936.

Toynbee, Arnold J., ve Kenneth P. Kirkwood. *Turkey*. New York: Scribner's, 1927.

“Türk Generali Katledildi” *New York Times*, 19 Temmuz 1908.

T.C. Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı. *The Life of Atatürk*. Ankara: 1961.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*. Hamit Matbaası, 1930. İlk kez 1918 baharında *Yeni Mecmua*'nın üç sayısında yayınlandı. <http://www.kultur.gov.tr/tr/genel/BelgeGoster.aspx?JF6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EFE0F4A247532D93A2>. Mülakatın İngilizce çevirisi: <http://www.kultur.gov.tr/EN/Genel/BelgeGoster.aspx?P17A16AE30572D313AC8287D72AD903BE8020F3B0746F34B3>.

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson. *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Santa Barbara, CA:

Greenwood Publishing Group, 2009.

Vauban, Sebastian. "Treatise on the Attack and Defense of Fortresses." *The Art of War in World History* içinde, ed. Gerard Chaliand, 563-65. Berkeley: University of California Press, 1994.

Volkan, Vamık D. ve Norman Itzkowitz. *The Immortal Atatürk*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.

Wilson, Thomas Woodrow. "Almanya ve Avusturya'nın Barış Söylemlerinin Tahlilini Yapan Başkan Wilson'un Kongre Konuşması." 11 Şubat 1918. http://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson%27s_Address_to_Congress,_Analyzing_German_and_Austrian_Peace_Utterances.

Utterances. Zürcher, Erik J. *Turkey: A Modern History*. 3. bs. New York: I. B. Tauris, 2004.

—*The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the*

Turkish National Movement, 1905-1926. Leiden, Hollanda: Brill, 1984.

—"The Young Turks: Children of the Borderlands?" *Türkoloji Güncellemesi*, Leiden Proje Araştırmaları Arşivi, Türkiye Araştırmaları Bölümü, Leiden Üniversitesi, Ekim 2002.

Dizin

1. Ordu 92
2. Ordu 53, 55, 57, 62, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156
3. Kolordu 117, 131, 150, 152
4. Ordu 100, 163
5. Kolordu 144
5. Ordu 48, 50, 53, 54, 130, 131, 132, 137, 139, 159
5. Tümen 136, 137, 149, 150, 151, 152, 153
7. Ordu 155, 158, 160, 161, 163
8. Ordu 163, 164
8. Tümen 142, 150, 151, 153
9. Tümen 20, 22, 133, 134, 146, 205
15. Kolordu 171
16. Kolordu 26, 145, 148, 150, 151, 152, 153, 155
19. Tümen 17, 20, 117, 128, 130, 132, 134, 140, 141, 229
27. Alay 134
29. Hint Tugayı 143
29. Süvari Alayı 50
31. Mart Vakası 5, 61, 63, 217
42. Piyade Tümeni 73, 86
57. Alay 20, 22, 23, 128, 133, 136, 137, 206
64. Alay 136, 137, 139
1876 Anayasası 55
- A**
- II. Abdülhamit 39, 40
II. Abdülmecit 199
Afyonkarahisar 186, 190
Afyon Redif Tümeni 97
Agadir Olayı 73
Ağustos taarruzu 144
Ahmet Bey 53
Ahmet Cemal 55, 226
Ahmet İzzet 102, 148, 149, 151, 152, 155, 160
AKP 200, 201, 202, 203
Ali Aslan 201
Ali Çetinkaya 79
Ali Fethi Okyar 79, 120
Ali Fuat Cebesoy 42, 119
Ali Kemal 179
Ali Rıza 31, 33, 208, 209
Almanya 12, 13, 20, 56, 71, 73, 74, 111, 112, 113, 115, 117, 127, 144, 158, 159, 220, 228, 249
Amasya Tamimi 180
Anadolu Orduları Grubu 155
Andrew Mango 51, 52, 166, 173, 204, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 246
Anzaklar 137, 138, 150
Arıburnu cephesi 134, 138
Arnavutlar 29, 178
Arnavutluk 68, 71, 72, 90, 91, 92, 95, 211
Arnold Toynbee 192
Askerî Tıbbiye Mektebi 40, 52
Auguste Edouard Hirschauer 69, 120
Avustralya 20, 111, 131, 134, 135, 137, 138, 139, 242, 244
Avusturya 12, 13, 20, 56, 71, 73, 74, 111, 112, 113, 114, 115, 159, 167, 190, 220, 249
Avusturya-Macaristan 12, 13, 20, 56, 71, 111, 112, 113, 115, 159, 167, 220

B

- I. Balkan Savaşı 103, 123, 170
 II. Balkan Savaşı 93
 Bağdat 156, 157, 158, 213
 Balkan Birliği 91, 92, 93, 223
 Balkanlar 32, 56, 71
 Balkan Savaşları 5, 91, 223
 Belçika 111, 128
 Beyrut 48, 52, 53, 90, 119, 164
 Bingazi 58, 59, 72, 76, 80, 88, 97, 215
 Bizans İmparatorluğu 25, 208, 219
 Boğazlar 167, 168, 169
 Bolayır 21, 92, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 109, 131, 133, 139, 206, 225
 Bolşevik Devrimi 156
 Bosna 71, 74, 213
 Breslau 114, 116
 Britanya 38. Tugayı 143
 Britanya 39. Tugayı 143
 Bulgaristan 33, 36, 72, 89, 90, 92, 93, 96, 103, 109, 110, 112, 113, 116, 127, 144, 170, 208, 226, 227
 Bulgarlar 29, 32, 33, 72, 91, 92, 95, 99, 101, 109, 117, 118, 178
 Bursa 126, 183, 185, 195, 196, 197
 Büyük İskender 33, 170
 Büyük Kabine 95, 223
 Büyük Millet Meclisi 59, 66, 181, 185, 186, 187, 237

C

- Çanakkale Boğazı 13, 17, 18, 19, 20, 21, 75, 89, 114, 115, 116, 127, 128, 129, 131, 167, 205, 229
 Çanakkale Savaşı 5, 14, 22, 127, 145, 147, 159, 161, 229
 Carl von Clausewitz 23
 Çatalca 64, 92, 93, 94, 96, 102, 103, 199
 C. E. Callwell 133
 çete savaşları 12
 Cevat Paşa 163

C. E. W. Bean 135

- Cezayir 75, 193
 CHP 200, 203
 Churchill 13, 89, 114, 127, 128, 206, 227, 230
 Çin 75, 192, 219, 221
 Colmar von der Goltz 67
 Conkbayırı 18, 20, 22, 121, 132, 133, 134, 135, 139, 142, 205
 Corinne 110, 226, 227
 Corinne Lütü 110
 Çoruh Harekâtı 149
 coup d'oeil 24

D

- I. Dünya Savaşı 65, 74, 123, 145, 148, 177, 193, 205, 232
 Damat Ferit 174, 183
 Daniel Lerner 27
 David Lloyd George 159
 Derne 74, 75, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 120, 154, 222
 Dimintrina Kovaçeva 110
 Dürzü aşiretler 50
 Düztepe 20, 21, 22, 133, 141, 205, 206

E

- Edirne 53, 55, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 110, 145, 179, 226
 Edmund Allenby 158
 Edward J. Erickson 94, 248
 Ege Denizi 17, 19, 20, 36, 89, 96
 Eleftherios Venizelos 27, 168, 183
 El Kaide 26, 193, 199, 207, 208, 219
 Enver Paşa 55, 57, 77, 80, 99, 112, 113, 114, 115, 116, 137, 138, 142, 145, 148, 149, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 205
 Erich von Falkenhayn 158
 Erik J. Zürcher 172
 Ermeniler 182, 232
 Ernest N. Bennett 77
 Erzurum Kongresi 181

Eskişehir 124, 186, 187, 189, 190
 Ethem Paşa 80, 82
 Eyüp Sabri 57

F

Falih Rıfkı Atay 43, 45, 98, 104
 Fatih Sultan Mehmet 40
 Fevzi Çakmak 125
 Filistin 5, 48, 145, 147, 155, 160, 163,
 165, 191, 221, 232, 233
 Fransa 19, 20, 36, 56, 71, 73, 74, 75,
 77, 111, 112, 114, 115, 127,
 175, 182, 185, 189, 200, 218,
 221, 223
 Fransız Devrimi 37, 62
 Franz Ferdinand 74, 111
 Fuat Bulca 79

G

Geçici 10. Kolordu 102
 Gelibolu 13, 17, 18, 19, 20, 21, 75, 83,
 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 117, 121, 122,
 127, 130, 131, 135, 138, 159,
 160, 205, 225
 Gelibolu Genel Kuvvetler Komutanlığı
 102
 George Gawrych 192, 225
 Georges Picot 161, 182
 Gerald Robbins 9, 200, 203
 Girit 36, 37, 82, 210
 Goeben 114, 115, 116

H

Habsburglar 115
 Halide Edib Adivar 57
 Hamdi Ertuna 84, 85, 215
 Harbiye 30, 42, 44, 78, 116, 117, 118,
 169, 171, 173, 178, 179, 211,
 212, 226
 Harbiye Nezareti 117, 118, 173, 178
 Hareket Ordusu 5, 61, 63, 64, 65, 217
 Harp Akademisi 43, 44, 55, 119, 205,
 243, 244

Harp Okulu 9, 39, 45, 54
 H. C. Armstrong 56
 H. G. Dwight 64
 Hicaz 49, 56, 161
 Hohenzollern 115, 167
 Hürriyet ve İtilaf 97, 103, 223
 Hüseyin Hüsnü Paşa 62, 65

I

Ian Hamilton 136

İ

İ. İnönü Muharebesi 184
 İlinden Ayaklanması 44, 47
 İngiliz 32. Tugayı 142
 İslam 12, 25, 30, 66, 201, 203, 207, 210
 İsmail Fazıl 43, 48
 İsmail Hakkı 45, 117
 İsmet İnönü 55, 124, 126, 156, 158,
 164, 185, 190
 İstanbul 2, 20, 21, 30, 32, 39, 40, 44,
 45, 47, 52, 56, 57, 61, 62, 63,
 64, 65, 71, 72, 73, 75, 76, 77,
 78, 90, 92, 93, 94, 95, 98, 102,
 103, 110, 113, 114, 115, 116,
 117, 127, 145, 147, 148, 158,
 159, 160, 161, 167, 168, 169,
 171, 172, 174, 178, 180, 181,
 183, 199, 203, 210, 211, 215,
 219, 226, 241, 242, 243, 244
 İtalya 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 86,
 112, 114, 175, 185, 189, 219,
 220
 İttifak Devletleri 13, 115, 144, 167,
 170
 İttihad-ı Muhammedi 62
 İttihad-ı Osmanî 40
 İttihat ve Terakki Cemiyeti 41, 47,
 55, 56
 İzmir 57, 90, 168, 169, 174, 175, 176,
 177, 178, 180, 183, 191, 198,
 203, 236, 239
 İzmir İktisat Kongresi 198

J

- J. Alvarez 58
Japonya 69, 192
John McLaughlin 25, 246
Jön Türk devrimi 52
Jön Türkler 5, 39, 57, 61, 71, 198, 211
Julian Corbett 129

K

- Kafkas 115, 116, 147, 173, 233, 241
Kaiser Wilhelm 112, 159
Kamil Paşa 98
Kanada 111
Kanlı Sırt Muharebesi 139
Karadağ 71, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 111, 224
Karl von Litzmann 67
Kars 172, 175, 183
Kazım Karabekir 125, 171, 172, 179
Kazım Özalp 111
Kemalistler 202
Kenneth Kirkwood 192
Kerim Bey 78, 80, 86, 222
Kılıçbayır 133, 135, 139, 205
Kırım Savaşı 48
kıyafet balosu 110, 111
Kocaçimentepe 20, 132, 139, 140, 141, 205
komutanlık 77, 85, 102, 106, 116, 138, 141, 142, 145, 153, 161, 211
Kurtuluş Savaşı 5, 24, 26, 27, 60, 125, 144, 145, 156, 173, 175, 177, 179, 180, 192, 197, 205, 236
Kuzey Afrika 37, 59, 61, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 89, 90, 93, 220, 221
Kuzey Grubu 137, 140, 185

L

- XIV. Louis 158
Laiklik 200, 201
L. H. Hurst 178
Libya 37, 219, 220, 243, 247
Londra Antlaşması 93

- Londra Konferansı 184
Lozan Antlaşması 175, 191, 192

M

- VI. Mehmet 159, 160, 167, 169, 183, 199
V. Mehmet 62, 159
Macaristan 12, 13, 20, 57, 71, 111, 112, 113, 115, 159, 167, 220
Mahmut Şevket Paşa 62, 64, 68, 98, 102, 219
Makbule Atadan 119
Makedonya 29, 31, 32, 33, 36, 37, 44, 45, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 89, 91, 93, 208, 210
Manastır 36, 37, 39, 42, 44, 53, 55, 57, 71, 72, 91, 95
Mark Sykes 161
Marmara Denizi 20, 21, 99, 128, 129, 190
Maydos 20, 96, 97
Megali İdea 169, 170, 176
Mehmed Talat 55, 62, 97
Meiji Restorasyonu 192
Mısır 37, 54, 58, 72, 75, 78, 79, 89, 158, 161, 204, 214, 220, 224
modernleşme 12, 26, 40, 66, 197, 200, 201, 204, 207, 227
Mondros Mütarekesi 165, 167
Muammer Kaylan 202
Müfit Özdeş 50, 51
Murzsteg Reform Programı 47
Muş 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154
Mustafa Efendi 52

N

- Nablus Muharebesi 164
Naci Hakkı 78
Nadura Tepesi Muharebesi 80
Namık Kemal 35, 42, 210
Napolyon 37, 43
Nazım Paşa 43, 92, 98
Neşet Bey 76
Nihat İyriboz 204
Nobel Barış Ödülü 27, 206, 246

Nurettin Paşa 145
Nuri Conker 79, 88, 94, 96, 104, 143,
150, 153, 154, 206, 222, 226

O

Osman Hidayet 57, 215
Osmanlı donanması 72, 99, 114
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 55
Osmanlı İmparatorluğu 11, 12, 13,
15, 20, 32, 36, 37, 52, 72, 92,
93, 112, 115, 146, 147, 165,
166, 170, 177, 183, 196, 203,
207, 232
Otto Liman von Sanders 19, 131
Otuz Yıl Savaşı 66

P

Patrick Kinross 79, 109
Pera 39, 40, 42, 48, 65, 94, 158, 168,
171, 174, 211
Picardy manevraları 69

Q

Qiao Liang 59, 247

R

Ragıp Bey 35
Recep Tayyip Erdoğan 202
Resneli Niyazi 57, 215
Reval Programı 56
Richard Robinson 27
Romanya 103, 112
Rumeli 5, 29, 32, 36, 44, 49, 53, 64,
68, 77, 89, 90, 94, 95, 178, 207,
208, 209
Ruşen Eşref Ünaydın 130, 132, 143
Rusya 12, 13, 20, 56, 71, 73, 75, 111,
112, 113, 115, 116, 127, 156,
158, 207, 220

S

Sait Halim 103, 112, 158
Sakarya Muharebesi 189
Salih Bozok 110, 113, 125

Saltanat 199
Şam 48, 49, 52, 54, 164, 165
Samsun 174, 175, 178
Sarıbayır 18, 21, 132, 139, 140, 141,
142
Şarköy 92, 99, 100, 101, 102, 104, 225
Sava Savoff 109
Schlieffen Planı 111
Seddülbahir 18, 20, 21, 115, 128, 129,
130, 134, 138, 139, 144, 228
Selanik 11, 12, 27, 29, 31, 32, 33, 34,
36, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
61, 62, 64, 67, 68, 71, 77, 89,
90, 91, 93, 94, 95, 103, 105,
106, 170, 196, 208, 213, 215,
223, 225
Selanik Askerî Rüştıyesi 34
Senusiye 80, 81, 82, 83, 220
şeriat 62
Sevr Antlaşması 26, 169, 183, 184
Şeyh Müberra 81, 82
Sivas Kongresi 123, 181
Sırbistan 32, 36, 71, 72, 89, 92, 93,
103, 109, 111, 112, 170, 208,
224
Slav 12, 32, 36
Somerset Gough Calthorpe 178
Şükrü Paşa 53
Sun Tzu 81, 221, 222, 248
Suriye 14, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 58,
157, 158, 160, 161, 163, 165,
169, 182
Sykes-Picot Antlaşması 161, 182

T

Takımın Muharebe Talimi 67
Tansu Çiller 200
T. E. Lawrence 160, 221
telgraf 57, 65, 86, 117, 148, 178, 179,
180, 185, 196
Time dergisi 25

Trablusgarp 5, 37, 58, 59, 60, 71, 72,
73, 74, 76, 77, 82, 85, 90, 120,
215, 219, 220, 223

Trablusgarp Savaşı 74, 85, 120, 219

Trakya 19, 20, 27, 32, 39, 44, 55, 91,
93, 95, 103, 112, 144, 147, 148,
168, 169, 170, 176, 183, 209,
223, 226

U

Üçlü İttifak 112, 115, 167

Usame bin Ladin 25, 208

V

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti 52

Vietnam 75

Viyana 29, 43, 159, 196

W

Walter Russell Mead 202

Wang Xiangsui 59, 247

Wilhelm 112, 114, 141, 159, 167

Wilhelm Souchon 114

Woodrow Wilson 177, 236

Y

Yakup Cemil 78, 98, 224

Yeni Zelanda Auckland Tüfekli Süvari
Alayı 141

Yıldırım Orduları Grubu 157, 169,
233, 247

Yunan donanması 96

Yunanistan 11, 27, 32, 36, 72, 89, 90,
92, 93, 103, 104, 109, 112, 127,
168, 170, 175, 183, 189, 191,
208, 210, 226

Yunanlar 29, 32, 72, 75, 91, 92, 106,
174, 176, 185, 187, 188, 191,
192, 204, 219, 223

Yunan ordusu 174, 186, 187, 189

Yürük İyriboz 9, 204, 241

Z

Zübeyde Hanım 31, 33, 34, 94, 119